

Fig. 1. Kerteminde set fra syd, tværs over fjordens udmunding i Storebælt. Lidt til højre for midten ses Skt. Laurentii Kirkes tårn og messeklottespir og til venstre, ved møllen, spiret på Emauskirken (s. 2079). Foto Mogens Vedso 2007. – *Kerteminde seen from the south, across the mouth of the fjord into the Great Belt. The St. Laurentii church tower and mass bell spire are visible center right, while the spire of St. Emaus church is visible to the left by the mill.*

SKT. LAURENTII KIRKE

NOTER S. 2051.

Kerteminde er anlagt på nordsiden af Kerteminde Fjords udløb i Storebælt, hvor landevejen fra Hinds-holm krydser fjordmundingen og syd herfor deles i retning af Odense og Nyborg. Tidspunktet for anlæggelsen er ukendt, men en egentlig bydannelse synes først o. 1300 at have afløst det ældre, sæsonbetonede fiskeleje, der vel må være opstået i løbet af 1100-1200-tallet.¹

Byen har altid hørt til blandt de mindste på Fyn, og købstadsrettigheder opnåedes først i 1413.² Byens opland var for lille til at understøtte en egentlig vækst; men de gode havneforhold udnyttedes i stort omfang i senmiddelalder og renaissance, da Kerteminde fungerede som stabelplads for Odense.

I middelalderen fandtes ikke andre kirkelige institutioner i byen end sognekirken, hvis grundlæggelsestidspunkt ikke kendes. Den nævnes første gang 1350, da købmanden Johan Swanebeke, borger i Lübeck, betænkte kirken i Kerteminde i sit testamente.³ Denne kirke, der kun kendes i begrænset omfang (sml. s.

1920), synes at have bestået af et skib med selvstændigt, muligvis smallere, kor. Bygningen er sandsynligvis påbegyndt samtidig med at bydannelsen fandt sted o. 1300, men plantypen udelukker ikke, at den kan være ældre.

Byens erhvervelse af købstadsrettigheder 1413 ses ikke umiddelbart afspejlet i kirkens bygningshistorie. En betydelig udvidelse, som traditionelt dateres til 1476,⁴ var tilsyneladende en belastning for den ikke særligt velhavende kirke – først mere end 200 år senere fuldførtes den efter de oprindelige intentioner (sml. ndf.). 1559 fik kirkeværgerne tilladelse til at oppebære kongetienden af Mesinge Kirke i tre år for at istandsætte den meget forfaldne kirke.⁵ Bedre er situationen næppe blevet efter den alvorlige bybrand, der indtraf det følgende år – selvom kirken ikke vides at have været direkte berørt heraf.⁶ 1631 var det alle kirker i Nyborg Len, der efter evne måtte komme kirken til hjælp.⁷

Den uden tvivl mest dramatiske begivenhed i byens historie indtraf under Svenskekrigen. I januar 1658

Fig 2. Odensebispen Herman med en by, formentlig Kerteminde, i baggrunden. Tegning o. 1570 ved Cornelius Hamsfort. I KglBibl. – *Herman, the Bishop of Odense, with a town, probably Kerteminde, in the background. Drawing by Cornelius Hamsfort.*

besattes Kerteminde af svenske tropper på lige fod med resten af Fyn. Efter fredsslutningen i Roskilde 27. febr. skulle besættelsestropperne trækkes tilbage, men allerede inden dette var tilendebragt, genoptog Karl X Gustav krigshandlingerne i august 1658. Vendepunktet kom 31. okt. 1659, da en stor dansk-hollandsk flådestyrke under ledelse af Hans Schack og den hollandske admiral Michiel de Ruyter ankrede op i Storebælt ud for byen.⁸ Efter et omfattende bombardement, der tilintetgjorde Langebro, forbindelsen mellem byen og området syd for indløbet til fjorden, samt forårsagede store ødelæggelser i byen, landsattes de danske tropper ved Kikkenborg nord for Kerteminde. 11. nov. forenedes Schacks styrker i Odense med tropper, der, under ledelse af Ernst Albrecht von Eberstein, var rykket frem mod byen efter at have passeret Lillebælt nogle dage tidligere. Det afgørende slag fandt sted uden for Nyborg den 14. nov. 1659. Kerteminde Kirke bærer endnu vidnesbyrd om begivenhederne i form af et usædvanligt mindesmærke over en, nu ukendt, falden dansk officer (s. 2047, sml. sagn ndf.).⁹

Kirken vides ikke at være blevet beskadiget under angrebet, men de alvorlige ødelæggelser skabte store økonomiske problemer for byen. Dette forværredes yderligere, da Odensekøbmændene efter 1680 begyndte at benytte Stige Strand som ladeplads; herefter gik byens udvikling stort set i stå.

Fra midten af 1600-tallet modtog kirken betydelige gaver fra byens velstående borgere. Altertavlen skænkedes 1675-76 af borgmester Johan Rudolph Burenæus og hustru Karen Poulsdatter, mens den samtidigt anskaffede prædikestol skænkedes af sognepræst Anders Poulsen og hustru Anna Pedersdatter. Borgmesterparret Johan Glysing og Anna Mølkens testamentariske donation til kirken af 30. nov. 1696 gav midler til anskaffelse af et nyt korgitter og et orgel, der dog først opstilledes 1719. En betragtelig sum anvendtes til at fuldføre kirkebygningen, der fik indbygget hvælvet i sideskibene og højkirkenes vestende.¹⁰ Som betaling for deres gravsted (jf. s. 2046) gav de endvidere en vindmølle og et ligklæde, som skulle udlejes.¹¹

Kertemindes stadige tilknytning til havet med sejlads og fiskeri fremgår bl.a. af det 1737 stiftede Skipperligbærerlav, hvis ligbærer endnu opbevares i kirken (s. 2007), men først i løbet af 1800-tallet skabtes fornyet vækst ved opbygning af en betydelig søfart og et større fiskeri.¹² Byens fremgang afspejles tillige i kirken af to store istandsættelser af dens indre i 1854-55 og dens ydre i 1873-76.

Fra 1526 nævnes Drigstrup som annekskirke til Kerteminde; i perioden 1931-79 var Drigstrup Sogn forenet med Munkebo, men er nu atter knyttet til Kerteminde pastorat.¹³

Altre og kapeller. Da kildematerialet er sparsomt, og altre og kapeller kunne være viet flere helgener eller skifte navn ved nyindvielser, er den følgende redegørelse næppe fuldstændig.

Skt. Anna alter? Tilstedeværelsen af en Skt. Anne gård kan tyde på, at der har været et Skt. Anna alter i sognekirken.¹⁴

Vor Frue alter omtales 1487, da Clemens Persen og hans hustru, Else, skænkede en kalk og disk samt en 'helligdom' til alteret. Mathias Knudsen havde givet en gård, til gengæld for hvilken byen havde lovet at lade afholde en messe hver lørdag.¹⁵

Skt. Gertruds alter nævnedes 1499, da et jordstykke, som tilhørte alteret, blev bortfæstet.¹⁶

Skt. Nikolaj alter omtales i forbindelse med jordegods i Lille Viby.¹⁷

Højalteret var antagelig viet til Skt. Laurentius. Ingen middelalderkilder nævner kirkens værnehelgen, men fra 1630 kaldes kirken jævnlige Skt. Laurentius,¹⁸ og det er naturligt at antage, at kirken – og højalteret – har været viet til denne helgen.¹⁹

Sagn. Det fortælles, at en dansk officer i 1659 kæmpede med 10 svenskere på kirkegården. Han sårede de ni, men fældedes af den tiende. Til minde om den bedrift blev hans støvler og kårde hængt op i kirken (jf. s. 2047).²⁰

Om *Peder Juels kapel* fortælles, at de afdøde rejser sig fra kisterne nytårsnat og kører til Hverringe i en karet med fire sorte heste og hovedløs kusk (jf. s. 2036).²¹

Fig. 3. Tegning af Kerteminde Kirke. Udsnit af miniature i kanten af kort over Fyn tegnet af den hollandske korttegner J. Elandt 1659. I KglBibl. – Drawing of Kerteminde Church. Detail of corner miniature of a map of Funen drawn by J. Elandt, a Dutch cartographer.

KIRKENS OMGIVELSER

Kirken er beliggende centralt i den gamle bykerne. Orienteringen er omtrent solret, og bygningen strækker sig fra torvet og Langegade i vest til Strandgade i øst. De to gader forbindes nord og syd for kirken af to passager benævnt henholdsvis Nordre og Søndre Kirkerist. Arealerne mellem kirkens langsider og 'kirkeristene' er græsklædte med enkelte mindre buske; til begge sider tillige nogle ældre gravsten (s. 2048). Arealerne afgrænses til de frie sider af lave hegn med vandrette jernstænger mellem granitpiller. I øst flugter kirkens

gavl med byggelinjen ud til Strandgade, mens der mod vest ud for kirken er en udvidelse af gadebredden, der nu indgår i byens torv. Ved en regulering af terrænet 2004 sænkedes området foran kirketårnet omkring en halv meter (sml. s. 1937). Adgangen hertil er ad skrånende granitklædte ramper fra nord og syd, mens der mod den resterende del af torvearealet er rejst en granitmur.

†*Kirkegård.* Hele området, der omgiver kirken mellem Strandgade og Langegade, er identisk med kirkens oprindelige †kirkegård, der var i funktion indtil nogle år efter anlæggelsen af Assistenskirkegården 1807 (s. 2087), sidste begravelse fandt sted

Fig. 4. Prospekt af Kerteminde med Langebro og kirken. Udsnit af dørstykke fra herregården Lundsgaard. Hovedbygningen opførtes 1765, og maleriet må være udført ved den efterfølgende indretning efter forlæg i *DaAtlas* 1767. Foto Kertemindeegnens Museer. – *Painting of Kerteminde, the Long Bridge and church. Detail of a door-section from Lundsgaard manor house. While the main building was erected in 1765, the painting must have been painted in connection with the following interior-design carried out to the plan noted in DaAtlas from 1767.*

1852.²² Kirkegården blev flere gange gjort mindre ved bortsalg eller mageskiftning. 1807 solgtes et stykke af kirkegården til købmand Mads Møller.²³ Oprindeligt strakte den sig lidt længere mod øst til omtrent midt i den nuværende Strandgade, men arealet her blev 1841 afgivet til byen.²⁴ Yderligere et mindre areal ved nordøsthjørnet blev afgivet til byen 1884.²⁴

1835 fremsattes forslag til beplantning af den da næsten afviklede kirkegård,²⁵ mens man 1840 i stedet ønskede en brolagt kirkeplads.²⁴

†*Kirkegårdsmure og -hegn.* Det er vanskeligt at skaffe sig fuldt overblik over kirkegårdens indhegning. I hvert fald mod Langegade, mod vest, og mod nord var der mure, mens der var et stakit mod stranden i syd. En mur mod Strandgade, mod øst, nævnes først sent (jf. ndf.).²⁶ Et nedblæst hegn ved 'det grundmurede hus', dvs. mod syd nær Strandgade, repareredes 1697 af tøm-

rer Simon Møller²⁷ og udskiftedes helt af ham 1708.²⁸ Murer Mathiis Johansen opmurede 1723 et stykke af nordmuren, der året efter fik pålagt tagsten, og 1731 reparerede han tilsvarende muren mod Langegade; 1735 måtte han lægge tagsten på 'begge' mure.²⁹ En større ændring indtraf 1818, hvor snedker Niels Lauenborg opnåede mindste bud på istandsættelse af kirkegårdshegnet omkring den gamle kirkegård, hvilket approberedes af biskop Plum. Ifølge licitationsmaterialet skulle der opføres to stakitter, et fra kirkeristen ved hospitalet til kirkeristen overfor ud til Langegade samt et fra kirkeristen ved lodsens hus til den modsatte kirkerist ved Langegade – dvs. langs kirkegårdens nordre og søndre side. Desuden skulle en port opføres i egetræ.²³ Stakitter repareredes 1827 af Friederich Julius Bormann.³⁰ Muren mod Langegade fjernedes 1836 og erstattedes af stakit nærmere kirken (sml. fig. 6 og

7).³¹ Den resterende del af ringmuren, dvs. østmuren, ønskedes fjernet 1841 og erstattedes af et stakit nærmere kirkens østgavl (sml. ovf.).²⁴ 1867 nævnes, at der var træstakit mod Strandgade og jernstakit mod Langedgade.³² Året efter opsattes nyt jernstakit mod nord og syd ved jernstøber Julius Nielsen.³³

†*Porte og låger.* Adgangen til kirkegården skete ad en køreport og fire mindre fodgængerlåger, der alle har haft murede portaler. Køreporten var anbragt i vestmuren mod Langedgade omtrent ret ud for kirkens vestindgang, mens to af lågerne sad i samme mur nær hjørnerne mod nord og syd; sidstnævnte var simple murede portaler med vandret øvre afdækning, mens køreporten mod Langedgade fremtrådte med en kamtakket gavl

pydet af en cirkelblænding (fig. 3).³⁴ De to resterende låger var anbragt mod Strandgade i øst. Den søndre, ofte benævnt porten mod stranden, var anbragt i sydmuren helt op til kirkegårdens sydøsthjørne (fig. 3),³⁵ mens den nordre var anbragt i tilknytning til eller muligvis endog sammenbygget med skolen ved kirkegårdens nordøstre hjørne. Porte og låger krævede hyppigt reparationer. 1718 fremstillede snedker Florens Hansen en ny låge til køreporten, og Jens maler satte efterfølgende Frederik IV's monogram og årstallet over porten.³⁶ Samtidig istandsatte Florens Hansen to låger, og Per smed leverede de fornødne beslag til hele arbejdet.³⁷ Få år senere, 1723, lavede Florens Hansen fire nye låger til 'ristene',³⁸ og smeden Rasmus Simonsen leverede hængsler, beslag og

Fig. 5. Maleri af Kerteminde Havn med kirken i baggrunden. Malet af Niels Larsen 1828. I Kertemindeegnens Museer. – *Painting of Kerteminde harbour with the church in the background. Painted by Niels Larsen 1828.*

Fig 6. Kirken set fra nordvest. I forgrunden vestre \ddagger kirkegårdsmur (s. 1916) og den nordre af vestmurens to \ddagger fodgængerlåger (s. 1917). Malet af Niels Larsen i 1820'erne eller -30'erne. I Kertemindeegnens Museer. – *The church seen from the north-west. The western \ddagger churchyard wall and the northern gate, of two west wall \ddagger pedestrian gates, to the fore. Painted by Niels Larsen.*

håndtag.³⁹ Den nordøstre fodgængerlåge styrtede sammen 1741 i forbindelse med skolebygningens renovering og genrejstes det følgende år af murermeister Peter Sivers.⁴⁰ En ny stakitport, der opsattes 1818 af N. Lauenborg,⁴¹ hører sammen med det af ham samtidigt opsatte stakit langs kirkegårdens nord- og sydgrænse. Samtidig med at kirkepladsens afgrænsning mod vest flyttedes nærmere kirken 1836 satte A. Kjarbye en stenkiste foran kirkens indgang, formentlig til gennemløb for gadens rendesten.²⁵

\ddagger Kirkeriste. Fodgængerlågerne havde, i modsætning til porten, både riste og låger i gennemgangen. De fire riste nævnes 1696;²⁷ mens det 1705 præciseres, at to af ristene var anbragt mod Langegade.²⁸ Snedker Simon Møller lavede 1707 en 'ramme med opstandere' ved den ene rist mod

Langegade,²⁸ og året efter udskiftedes rammerne i den anden låge mod Langegade samt mod stranden.²⁸ Nye riste til tre låger fremstillede 1728 af karetmager(?) Niels 'juulmand', mens Rasmus Simonsen leverede jernet;³⁹ den sidste rist mod Langegade fornyede Niels 1742.⁴² Ristene måtte atter fornyes både 1762 og 1783, sidstnævnte år ved Hans tømmermand,⁴⁰ mens blot rammerne fornyedes 1810 ved tømrer Diderick Feldthusen.⁴³

Bygninger m.m. på kirkegården. Et \ddagger kalkhus, der var nødvendigt ved den stadige vedligeholdelse af kirken, nævnes første gang 1696, da der anskaffedes en ny lås til huset.²⁷ Dets nærmere beliggenhed er ukendt. I forbindelse med indbygningen af hvælv i kirken 1698 (s. 1932) opførtes på kirkegården, opad kirkens nordside, et \ddagger kalkhus af tømrer- og murermeister Christen Troelsen; huset

'klædtes' med brædder fra sideskibenes nedrevne lofter. To år senere benyttedes 'skuret' stadig som materialhus.²⁷ Kalkhuset repareredes 1729 af Mathiis Johansen.³⁶ I hvert fald siden midten af 1500-tallet havde byen haft en *†skole*,⁴⁴ der var placeret uden for kirkegårdens nordøstre hjørne. En omfattende reparation af skolen 1741⁴⁰ havde karakter af en fuldstændig fornyelse.⁴⁵ Dens funktion som uddannelsessted ophørte 1805, mens bygningen bevarede på stedet frem til 1933, hvor den flyttedes til Købstadmuseet »Den gamle By« i Århus. Kirken havde fået varmeanlæg 1868 i kælderen under nordre sideskibs østfag. I 1951

udgravedes et *underjordisk brændselsrum* på den gamle kirkegård nord for fyrkælderen med adgang fra dennes trappenedgang. Siden overgangen til fjernvarme tjener rummet til opbevaring.

Fortov. Langs begge kirkens flankemure findes en sti, der tangerer støttepillerne og er brolagt med chaussesten; mellem stien og muren er belagt med perlegrus.

†Fortov. Kirkens fortov i Strandgade renoveres 1805.⁴³ 1854, et par år efter sidste gravlægning på kirkegården, brolagdes omkring kirken;²⁴ denne brolægning fornyedes ved kirkens restaurering 1873-76 (s. 1936).

Fig. 7. Kirken set fra nordvest efter nedrivning af kirkegårdsmuren 1836 (s. 1916). Malet af Christoffer Faber. I Kertemindeegnens Museer. – *The church seen from the north-west after the removal of the churchyard wall 1836. Painted by Christoffer Faber.*

Fig. 8. Kirken set fra sydvest. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *The church seen from the south-west.*

BYGNING

Kirken består af et treskibet langhus med messekløkspir over østgavlen og i vest et lavt tårn, der oprindeligt er opført i tilknytning til en ældre \dagger kirke. Den nu stående bygning er påbegyndt i midten af 1400-tallets anden halvdel og er for hovedpartens vedkommende fuldført før middelalderens slutning.

En ældre \dagger kirke er, med undtagelse af det senere tilføjede, endnu bevarede tårn, kun i begrænset omfang påvist arkæologisk og giver sig først og fremmest til kende ved den nuværende kirkes bygningshistorie (sml. ndf.).

Et tagspor på tårnets østside viser, at bygningen har bestået af et skib af omtrent samme bredde som det nuværende midterskib og med tagryggen liggende ca. 4 m lavere end dettes rygning. En tydelig pause i byggeriet af den stående kirke mellem 2. og 3. fag fra øst afspejler østafslutningen af et bygningsafsnit i den ældre kirke, formentlig skibet, der dermed har målt ca. 21,5×9 m. Øst herfor lå en korbygning, der som minimum har haft en længde svarende til det nuværende kors 2. fag, men hvis øvrige dimensioner og udformning er ukendt. Til dets nordside har knyttet sig en †tilbygning, formentlig et *sakristi*.⁴⁶

Kirken må være påbegyndt senest samtidig med byens opståen o. 1300. Et betragteligt antal genanvendte, rektangulære kvadre af kridt i 3.-5. fag af overmurene i det nuværende langhus må uden tvivl være overført fra den ældre kirke. Om kridt har været det eneste byggemateriale, eller om der har været suppleret med tegl, er uvist.⁴⁷

Et *tårn*, der som nævnt senere kom til at indgå i den nu stående kirke, blev, formentlig i sidste halvdel af 1300-tallet, føjet til den ældre †kirkes vestende. Bevaret er i alt fire stokværk – tårnrum, to mellemstokværk og klokkestokværk, mens gavlene er gået tabt ved en senere forhøjelse. Tårnets murværk, der har en forbausende ringe murtykkelse,⁴⁸ er opført af munkesten i polsk skifte og rejser sig nu over en glat granitsokkel, der ved restaureringen i 1873-76 indsattes i et niveau ca. 0,5 m over den oprindelige syld. Tårnets nederste del, indtil en højde omtrent svarende til de nederste to tredjedele af understokværket, er opmuret i skifter af vekselvis røde og gule sten, mens stenene i den resterende del af stokværket fortrinsvis er gullige iblandet enkelte røde. I nederste mellemstokværk er murværket opført i en tilfældig blanding af gullige og røde sten, mens de røde munkesten stort set er enerådende i øverste mellemstokværk og klokkestokværket.

Tårnets hjørner prydes af støttestøtter, der rejser sig til en højde omtrent midt i klokkestokværket. Den sydvestre er diagonaltstillet, mens de to mod øst knytter sig til henholdsvis nord- og sydturen; sidstnævnte er nu for størstepartens vedkommende inkorporerede i vestgavlen af det senere langhus. Den nordvestre, noget større, pille

springer frem i forhold til såvel vest- som nordturen og indeholder en trappe, der giver adgang til tårnets øvre stokværk.

Tårnrummet overdækkes af et halvtens krydshvælv med vederlag i væggene til alle sider⁴⁹ og har retkantede, helstensbrede ribber.⁵⁰ Der er adgang udefra gennem en vestdør, der i sin nuværende skikkelse stammer fra restaureringen 1873-76 (sml. s. 1937), men som har haft en ældre, formentlig oprindelig forgænger.⁵¹ Den synes at

Fig. 9. Dør fra tårnets 1. mellemstokværk til vindeltrappen (s. 1923). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Door from the tower's 2. floor opening onto the spiral staircase.

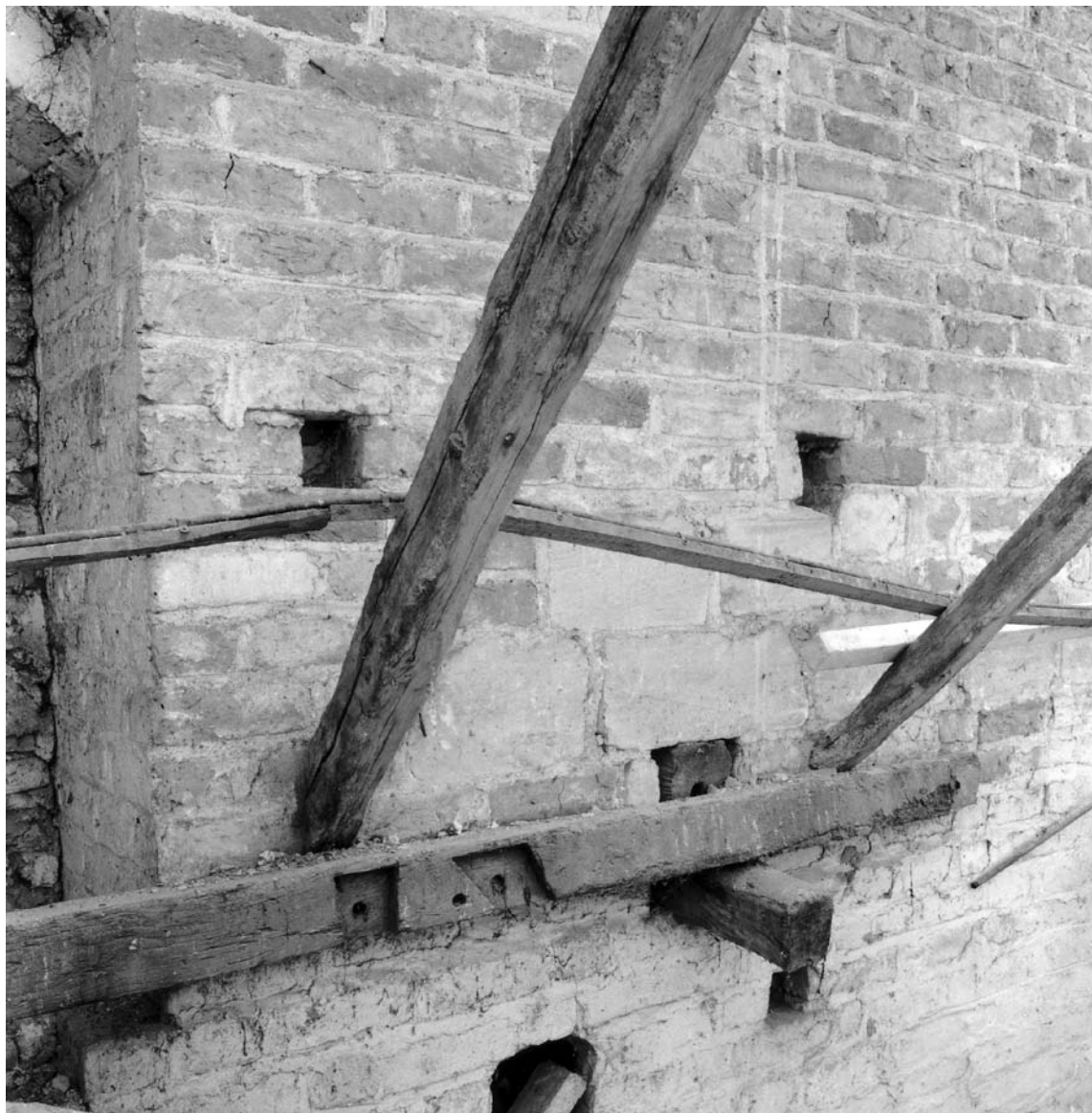

Fig. 10. Nordre højkirke mur set fra sideskibets loft. I murfladen ses en række genanvendte kridtstenskvadre (s. 1921). Foto HJ 1997. – *The northern nave wall seen from the aisle loft. A row of reused chalk ashlars is evident in the masonry surface.*

have været fladbuget i dobbeltfalset, spidsbuget spejl (jf. fig. 6, 17). Mod øst var forbindelse til skibet gennem en nu delvis blændet tårnbue, der overdækkes af et spidsbuestik og har tårnrummets fulde bredde. Rummet belyses ensidigt fra syd af et spidsbuget vindue, hvis profilerede vanger og stik prydes af en slank tilspidset stav. To fladbuede gemmenicher i sydmuren er skjult ved indmuring af ældre gravsten (s. 2027 f.).

Forbindelsen til tårnets øvre stokværk formidles af en *vindeltrappe*, hvortil der er adgang ad en fladbuget, falset dør i tårnrummets nordvestre, skråt afskårne hjørne. Trappen, hvis løb overdækkes af fladbuestik af bindere på fladen, snor sig om en halvstens, cirkulær spindel og giver adgang til såvel 1. som 2. mellemstokværk. I trappehusets vestside er tre seks til syv skifter høje og godt en halv sten brede lyssprækker.

Fig. 11. Glug i tårnets østmur i 1. mellemstokværk (s. 1923–24). I bunden af gluggen ses 'bagsiden' af midterskibets vestre skjoldbue. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Peephole in the tower's east side 2. floor wall. The "rear" of the middle aisle's western supporting arch is evident through the base of the peephole.*

I 1. mellemstokværk er forbindelsen gennem en fladbuet dør, hvis halvstens brede og tykke døranslag vender ud mod trappen. Den indvendige dørniche har en dybde af ca. 1½ sten, i sydvest dog noget mere grundet dørens skrå placering i hjørnet (fig. 9). I nordøstsiden er spor af to stabler og i 12. skifte over tærsklen et o. 140 cm dybt stægebomhul, mens det tilsvarende i den modstående vange er en halv sten dybt. Døren udmunder forbavsende højt, 11 skifter, over stokværkets gulv, med hvilket den forbindes af en kort trætrappe.⁵²

I 2. mellemstokværk er dørens placering og udformning omtrent identisk med den forrige, dog er den indre niche blot en sten dyb, og der mangler stægebomhuller (fig. 12). Også her udmunder døren over gulvet, fem skifter, men tærsklen er senere sænket ved behugning.

Det har tilsyneladende været planen også at skabe forbindelse til klokkestokværket, idet trappebet fortsætter yderligere seks trin over overdørens oprindelige tærskel, hvor det nu afsluttes af en lodret mur.

1. mellemstokværk oplystes oprindeligt af otte lysåbninger – to til hver side.⁵³ Åbningerne har indvendig seks til syv skifter høje og to sten dybe, fladbuede nicher, og i bunden heraf er jævnhøje 1 sten brede og vandret overdækkede lysprækker. Udvendig overdækkes sprækkerne af små,

Fig. 12. Dør fra tårnets 2. mellemstokværk til vindeltrappen (s. 1923). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Door from the tower's 3. floor opening onto the spiral staircase.*

Fig. 13. Tårnets 2. mellemstokværk set mod sydvest. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *South-westward view of the tower's 3. floor.*

Fig. 14. Oprindeligt glamhul i tårnets klokkestokværk med sekundær forlængelse nedad (s. 1926). Set fra skibets loftsrum. Foto HJ 1998. – *Original soundhole in the tower's belfry, with a secondary downward reaching extension. Seen from the nave loft.*

fladbuede stik, der hver er opmurede af blot tre sten; disse hidrører fra kirkens udvendige restaurering 1873–76 og har afløst vandrette afdækninger.⁵⁴ De to østre åbninger er, for at gå fri af det ældre skibs tagflader, hævet et skifte i forhold til de andre og skubbet helt ud mod hjørnet; ydermere sidder lyssprækken asymmetrisk i nichens bund. Begge er nu tilmuret i forbindelse med opførelsen af det nuværende midterskib.⁵⁵ Midt i østvæggen ses den oprindelige adgang til det ældre skibs loftsrum. Døråbningen, der er 13 skifter høj til vederlaget, har halvstensfals til begge sider og overdækkes af en højtrejst fladbue.⁵⁶

2. mellemstokværk er udformet omtrent som det underliggende, dog er åbningerne mod nord erstattet af en enkelt større af samme form som klokkestokværkets glamhuller. Den fladbuede, faldede åbning er nu tilmuret i ydre murflugt. Af østsidens to åbninger er den nordre tilmuret, idet den ligger under det nuværende midterskibs tagflade, men den har bevaret den vandrette

Fig. 15. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *The church seen from the north-east.*

overdækning, også på ydersiden, ind mod skibets loftsrum. Den søndre er gennembrudt og forlænges nedad for at tjene som adgang til skibets loftsrum (fig. 14). Væggene brydes i en højde af seks skifter over gulvet af en række to skifter høje, til dels radiært gennemløbende, bjælkehuller, der nu alle er tilmurede i det ydre.

Klokkestokværket har fladbuede glanhuller med halvtstens fals både ude og inde – to til hver side; de østre, der kolliderer med langhusets tagflader, er nu tilmurede. Frem til restaureringen 1873–76 kronedes stokværket mod vest og øst af to kamtakkede \dagger gavle, der næppe var samtidige med tårnet, idet deres blændingsdekoration var af senmiddelalderlig karakter (s. 1928).

DEN NUVÆRENDE KIRKE

Den nu stående bygning dateres traditionelt til 1476 (jf. s. 1913). Den er opført i to faser, først de to østre fag og dernæst de tre vestre.⁵⁷ Hoved- og sideskibe er samlede under et fælles tag (sml. tagværker s. 1938), og fagene adskilles på langsiderne af støttepiller,⁵⁸ der på hjørnerne er diagonalstilte, ligesom adskillelsen mellem midt- og sideskibe på østgavlen er markeret med to støttepiller.

Materiale og teknik. Langhuset er opført af røde, til tider gullige eller flammede, munkesten i munkeskifte og rejser sig over en skrånket granitsokkel, der er indsat ved restaureringen 1873–76. Østgavlen er relativt velbevaret, mens især langmurene og de tilhørende støttepiller bærer stærkt præg af senere reparationer og skalmuringer.

Østgavlen (fig. 15, 17) er, trods dens påfaldende skævheder, kirkens fornemste arkitektoniske element. Midt på gavlen er et ca. 3,5 m bredt og to sten dybt murfremspring, der omfatter midterskibets østvindue og bærer et messekløkspir. Gavlens støttepiller er afsluttet i højde med langsidernes murkroner, og herover brydes murfladen af to store cirkelblændinger, der flankerer gavlmidstens murfremspring; denne har i samme højde tre savskifter med ikke helt sammenfaldende afslutninger mod nord og syd. Gavltrekanten over midterskibet og sideskibenes halvgavle kro-

nes under et af brynede kamtakker og prydes af højblændinger afdækket med tvillingdelte trappestik. Sideskibenes blændinger har sål i højde med murkronen, mens de i midterskibet rejser sig fra et niveau svarende til høj Kirkemurenes krone i kirkens indre. Den omtalte skævhed i opbygningen skyldes, at tagryggen er skudt mod nord i forhold til det oprindeligt projekterede.⁵⁹ Skævheden er søgt udlignet ved, at pillerne mellem blændingerne i midterskibsgavlens søndre del er $1\frac{1}{2}$ sten brede mod kun en sten i nordsiden. Farveforskelle i murværket og bortfald af profilet i midtervinduet godtgør, at gavlen først er ført op til samme højde som langsidernes murkrone; efterfølgende er midterskibets murværk opført til samme højde som høj Kirkemurene. Endelig er gavltrekanten tilføjet efter rejsningen af det store fælles tagværk.

Messekløkspiret rejser sig midt for tagryggen og er dermed ligeledes forskudt mod nord, hvilket især er tydeligt forneden ved overgangen til gavlmidstens murfremspring. Den nederste del af spirets murværk er retkantet og prydes på østsiden af to højblændinger af samme udformning som på de tilstødende dele af gavltrekanten. I blændingsbundene ses i omtrent halv højde to lyssprækker, der er anbragt klods op ad helstenspille mellem de to blændinger. Over tagryggen rejser spirets murværk sig som en ottekantet pille, der foroven er afsluttet af en tredobbelt falsgesims. Det er uvist, om murpille er bevaret i sin fulde højde; det nuværende kobberklædte spir er af yngre dato (jf. s. 1941). Indvendig er den hule pille cylindrisk, og der er adgang hertil gennem en fladbuet døråbning, der udmunder umiddelbart over østhvælvets østre skjoldbue.

Nordre og søndre langside fremtræder i dag stort set uden oprindelige detaljer; der er således ingen synlige spor af dørene, der har været anbragt i langhusets 5. fag (sml. fig. 3 og s. 1938). Støttepillerne må formodes alle at være samtidige med langmurene, men fremtræder nu, som det øvrige murværk, kraftigt ommurede.

Nordre sideskibs vestgavl, der er relativt velbevaret og kronet af brynede kamtakker, er sammenbygget med det ældre tårns østre støttepille på nordsiden. Murfladen brydes af en enkelt, bred

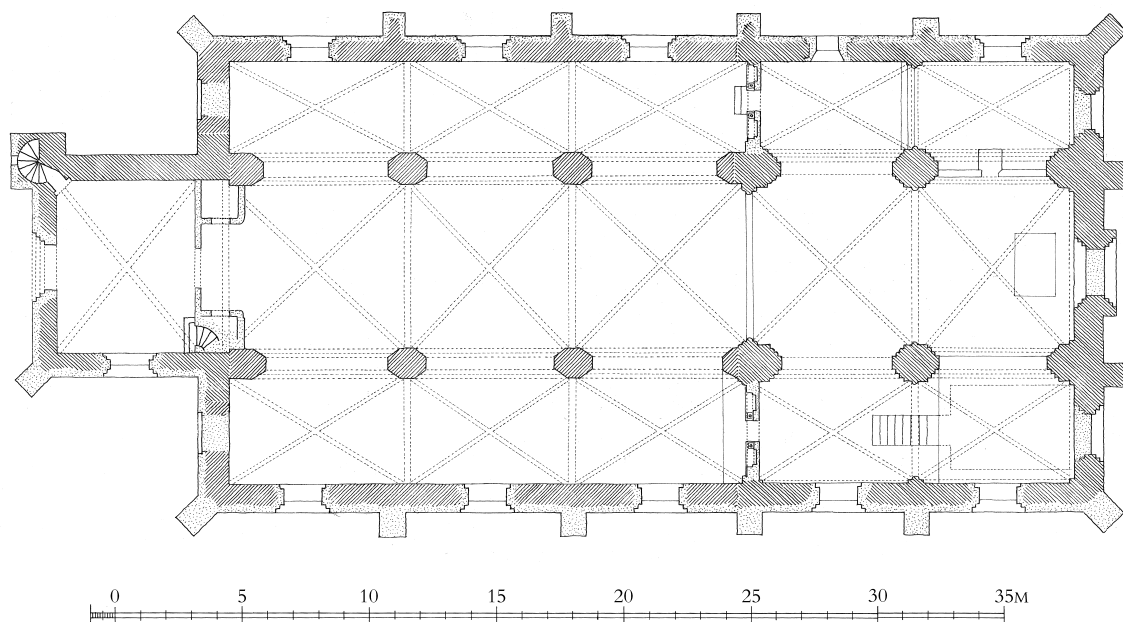

Fig. 16. Plan. 1:300. Målt af C. Lendorf 1873. Suppleret 1995 af Ebbe Lehn Petersens tegnestue og 2007 af Mogens Vedso. Tegnet af Martin Holm Mogensen 2008. – *Grundplan.*

blænding med sål blot omkring 1,5 m over nuværende sokkel. Forneden har blændingen omsluttet et oprindeligt, nu tilmuret, fladbuget vindue, og herover tvedeles blændingen af en helstensbred hængestav, der bæres af en to skifter høj konsol sammensat af to forneden skråkantede sten over en rulskeftestillet binder. De to blændingsdele, hvoraf den søndre er højest, afstemt efter gavltre-kantens stigning, er hver tvillingdelt foroven med to kvartcirkelformede bueslag, der bæres af en fem skifter høj konsol af trinvis udkragede bindere – den næstøverste afrundet på undersiden.

Søndre sideskibs vestgavl fremtræder som en kopi af den nordre og stammer i vid udstrækning fra restaureringen 1873–76. Inden da havde den kamtakkede gavl tre cirkelblændinger i gavlfodshøjde og herover fire højblændinger, tre slanke med trinvis stigende afdækning og længst mod nord en bredere blænding af samme form som de to blændingstoppe på den nordre gavl. I bunden af sidstnævnte var der en slank lyssprække. Desuden sås en lille korsformet blænding på den øverste kamtak.

Vinduer. Af langhusets lysåbninger er blot tre bevarede, om end tilmurede. Det midterste østvindue er højt og tredobbelt falset. Forneden er falsene profilerede med en spinkel stav på hjørnerne, men i højde med sideskibenes murkroner (sml. s. 1926) overgår de til simple retkanter. Også mod kirkens indre står vinduet synligt som tredobbelt falset blænding. Grundet de ovennævnte ændringer af de oprindelige byggeplaner er vinduet skubbet mod syd i forhold til østvæggens midtakse. Sideskibenes vinduer, ligeledes tilmurede, er også tredobbeltfalsede; yderste og inderste led med den spinkle stav på hjørnet, mens det midterste led er affaset. Profileringen gentages i det spidse buestik, der ledsages af et prydkifte af løbere. Den let trykkede spidsbue er usædvanlig ved markante knæk i vederlaget, især tydeligt ved inderste stik. Den nordre vestgavl havde som nævnt et fladbuget (†)vindue nederst i den store gavlblænding, der herved udgjorde et spejl over åbningen. Tilsvarende placeret var et fladbuget †vindue i den søndre vestgavl. Det var tilmuret tidligere end 1858 og forsvandt ved restaurerin-

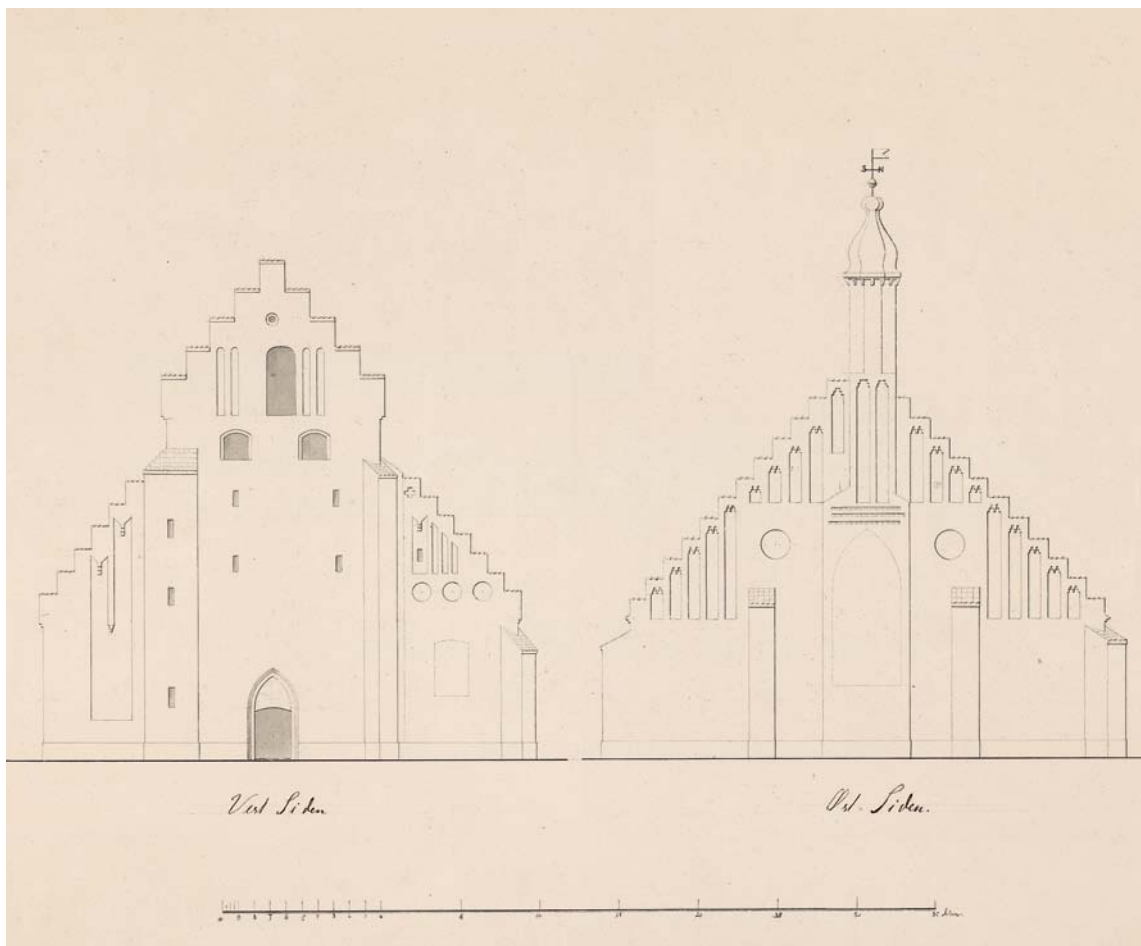

Fig 17. Opstalter af kirkens vest- og østfacader forud for restaureringen 1873-76. 1:300. Målt af C. Lendorf 1973. – Elevations of the church's western and eastern facades prior to its restoration in 1873-76.

gen 1873-76 i forbindelse med kopieringen af blændingen fra den nordre gavl.⁶⁰

Tårnets *†*gavltrekanter mod øst og vest var uden tvivl opsat samtidig med fuldførelsen af langhuset. Vestgavlens to par slanke højblændinger kan have været oprindelige, mens det store glamhul midt i gavlen muligvis var senere indrettet.

Indre. I modsætning til udvendigt ses et tydeligt skel mellem de to hovedfaser, henholdsvis 1.-2. fag og 3.-5. fag; disse beskrives derfor hver for sig. Skellet giver sig til kende ved en forenkling af arkitekturformerne og ses tillige som lodfuger i såvel højkirkemurenes ydersider som i sideskibenes indermure over de senere indbyggede hvælv.⁶¹ Hele kirkens indre er tykt overpudset

ved restaureringen 1855, og en lang række detaljer unddrager sig derfor nærmere undersøgelse.

Østafsnittet. Midterskibet, der udgør kirkens to fag lange højkor, forbindes med sideskibene ved spidsbuede falsede arkader. Falsene er dels rektantede, dels afrundede og med en ikke helt systematisk fordeling. Vederlagene i arkadebuerne er markerede af tre skifter høje glatte, bindige bånd. Såvel i østhjørnerne som midt på arkadepillerne er en halv sten fremspringende hvælvpiller, sidstnævnte af form som en hel sten brede halvsøjler.⁶² Over arkadebuerne brydes højkirkemurene af spidsbuede 'triforieåbninger', der nu er tilmurede, men synlige som blændinger. De spidse bueslag, der næsten tangerer hvælvenes

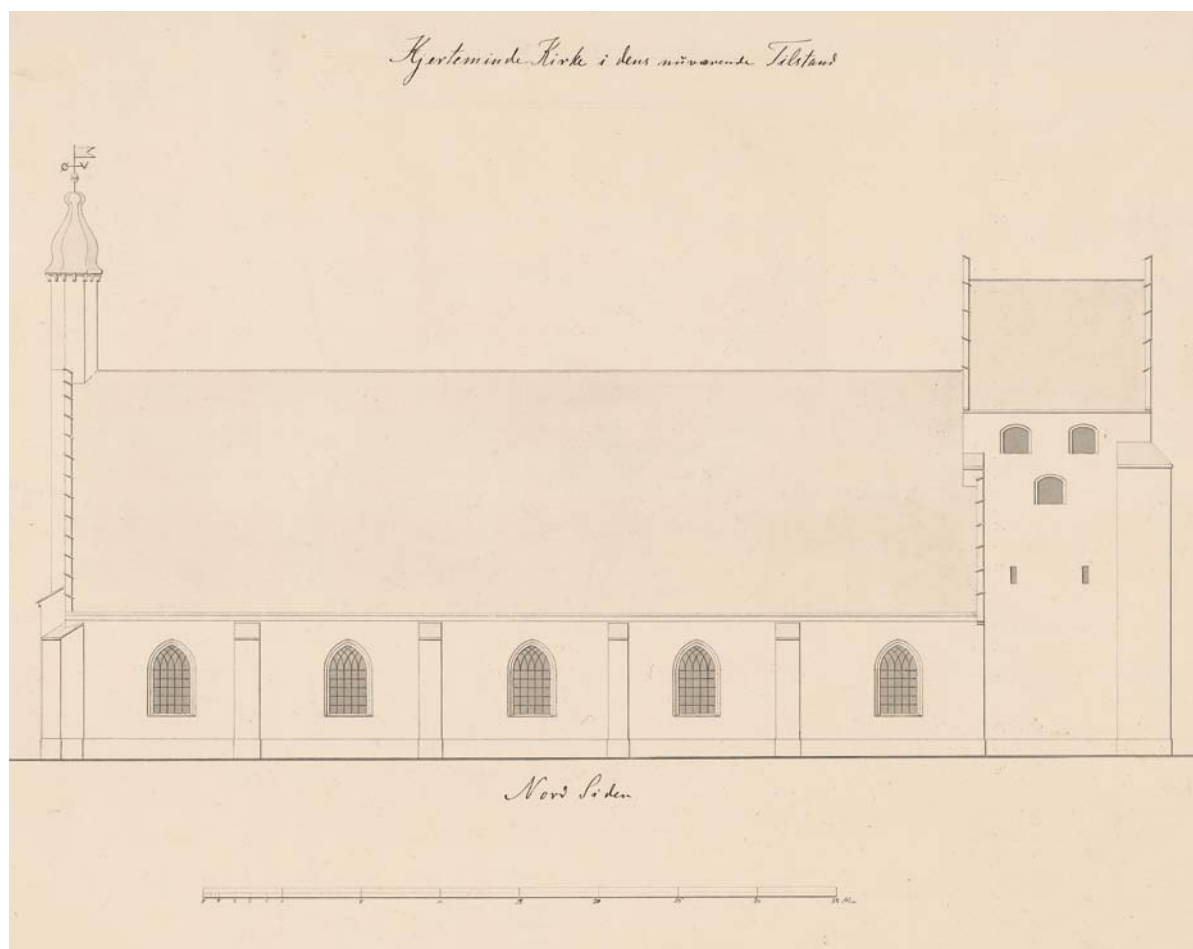

Fig. 18. Opstalt af kirkens nordfacade forud for restaureringen 1873-76. 1:300. Målt af C. Lendorf 1873. – Elevation of the church's northern facade, prior to its restoration in 1873-76.

skjoldbuer, har samme karakteristiske form som sideskibenes østvinduer med markante knæk i vederlagene. Åbningerne har en halvstensfals mod såvel kirke- som loftsrummet.

I sideskibene er der halvstens skjoldbuer til hvælvene i begge fag i syd, men kun i det østre i nord.⁶³ Hvælvene er yngre end østafsnittet, der en tid lang må have stået med midlertidige brædelofter. Disse udskiftedes i midterskibet allerede i forlængelse af langhusets fuldførelse (s. 1931), mens sideskibene først fik hvælv så sent som 1698 (s. 1932).

Vestafsnittet er langt enklere i sin udformning. Midterskibets tre fag forbindes med sideskibene ved spidsbuede falsede arkader, der bæres af ot-

tekantede arkadepiller. På pillerne, der har en karakteristisk langstrakt form,⁶⁴ markeres buevederlagene med et skifte høje, afrundede kragbånd. I skellet mellem de to faser tilhører hovedparten af arkadepillerne østafsnittet, blot er tilføjet endnu et led på vestsiden i form af en polygonal halvpille svarende til de ottekantede i vestafsnittet.⁶⁵ Mod vest afsluttes arkaderækkerne ligeledes af polygonale halvpiller, der er kraftigt fremspringende i rummet. Højkirkemurene brydes, som i øst, af "triforieåbninger", der dog her er fladbuede. De nu blændede åbninger har mod kirkerummet en halvstensfals i vanger og stik. Mod loftsrummet i syd er falsen i vangerne en hel sten dyb, mens stikket har to halvstensfals og overdækkes

Fig. 19. Kirkens 3. fag set mod nord. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Northward view of the church's 3. section.*

af to bueslag af bindere på fladen. I nord mangler vangerne fals, mens stikkene har samme udformning som i syd. Højkirkemurene må fra opførel-

sen have været udstyret med murede hvælvvederlag, idet de senere indbyggede hvælv mangler skjoldbuer (s. 1931-32).

Fig. 20. Søndre sideskib set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *View of the southern aisle, towards the east.*

I sideskibene er forholdene tilsvarende, idet disse må være opmurede med hvælvvederlag både i ydermurene og mod midterskibet.

Hvælv. Som det fremgår var hele kirken disponeret for hvælv i både midterskibet og sideskibene. Arbejdet hermed indledtes i højkoret, østafsnittets midterskib, hvor de to planlagte hvælv indbyggedes. Overhvælvningen synes ikke påbegyndt, før hele det fem fag lange langhus var under tag. Hvælvene er halvstens krydshvælv med retkantede halvstensribber, der overalt bæres af de

ved østafsnittets opførelse afsatte hvælvvederlag og skjoldbuer. De to fag adskilles af en retkantet, helstens gjordbue. Vestafsnittets østre hvælv er af helt samme form som de to i østafsnittet og må formodes at være opført i umiddelbar forlængelse heraf.

Herefter gik hvælvarbejdet i stå og de følgende o. 200 år stod resten af midterskibet samt sideskibene med flade lofter dækkede med brædder, 'deller', således som biskop Jacob Madsen beskrev det efter sit besøg i kirken 26. april 1588.⁶⁶

Fig. 21. Detalje af hvælv i højkirkens 3. fag med englemasker af stuk (s. 1933). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Detail of a vault in the nave's 3. section, comprised of stucco cherub masks.*

KIRKEN EFTER REFORMATIONEN

De første godt 150 år efter reformationen har kirken tilsyneladende kun gennemgået almindelig vedligeholdelse på tag og murværk (sml. s. 1913). 1559 nævnes, at kirken er meget bygfældig, og kirkeværgerne får ret til at oppebære kronens del af kirketiende fra Mesinge Kirke til brug for en reparation.⁵ Atter 1631 omtales kirkens brøstfældighed; da byens borgere ikke magtede en istandsættelse, bevilligede kongen, at alle kirker i Nyborg Len skulle bidrage hertil.⁷

Indbygning af hvælv 1698. Af de hvælv, der allerede var forberedt ved den senmiddelalderlige kirkes opførelse, udførtes som nævnt blot højkirkens tre østligste (s. 1931). De resterende hvælv opførtes 1698 som traditionelle 'middelalderhvælv' – krydshvælv med halvstenskipper og -ribber. Ribberne har bredde som munkesten,⁶⁷ mens kapperne er opmuret af gule Flensborgsten. Kirken modtog 1697 et beløb til fuldførelsen af hvælvarbejdet fra Anna Mølken ifølge testamente fra hendes afdøde mand, borgmester Johan Glysing (sml. s. 1943).⁶⁸ Allerede tidligt på året sy-

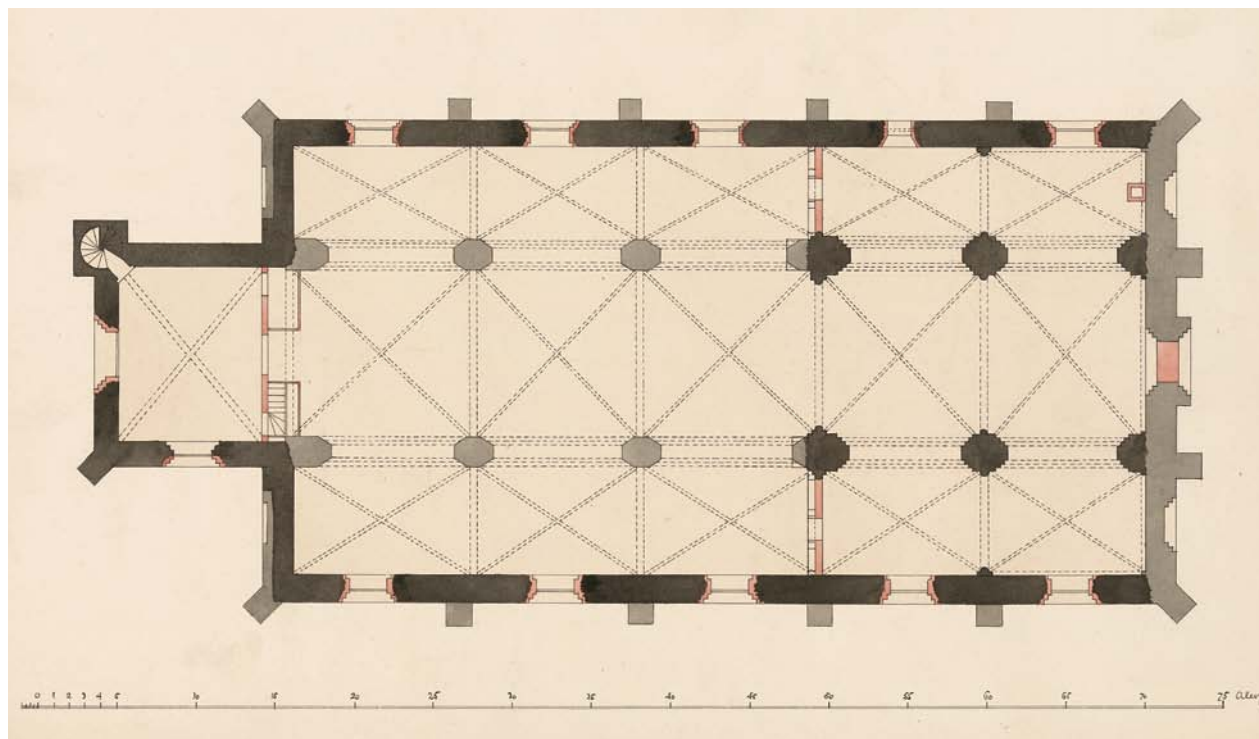

Fig. 22. Plan. 1:300. Målt af Erik Schiødte 1884. – *Grundplan.*

nedes det kommende arbejde af murermester Hans Haagerup fra Fåborg og Hans Christensen fra Odense. Kirken tegnede kontrakt med førstnævnte, og i løbet af 1697 indkøbtes de fornødne materialer, teglsten samt tømmer til stilladser og bueskabeloner, og der indrettedes kalkhuse, både under orgelpulpeturet og ved kirkens østende, til lagring af den indkøbte kalk. I april 1698 ankom murermester Hans Haagerup, der lod tømrermester Christen Troelsen opføre et nyt kalkhus på kirkegården nord for kirken. Arbejdet indledtes i søndre sideskib, hvor Christen murermester⁶⁹ nedtog loftsbjælker og brædder; sidstnævnte fandt anvendelse i det nævnte kalkhus på kirkegården. Blot en måned senere fjernedes loftstømmeret ligeledes i nordre sideskib og over højkirken to vestlige fag. De fornødne stilladsarbejder udførtes tilsyneladende af Niels snedker, mens det øvrige tømrerarbejde var overladt til Christen Troelsen. I forlængelse af byggearbejdet forberedtes en reparation af de tre gamle hvælv i højkirken; som indledning hertil fjernedes en bjælke, 'som sad tværs

over kirken ved den gamle hvælving i den store gang'. Fra samme reparation hidrører formentlig de små stukmasker, fire eller fem i hvert fag, der ses i toppen af hver hvælvkappe (fig. 21). Midt på sommeren anskaffedes Mariager-kalk til kalkning af hvælvene og kirkens mure. Anbringelsen af kongens og dronningens malede navnetræk i kirken i begyndelsen af august markerede formentlig afslutningen på arbejdet i kirkens indre, mens der arbejdedes videre med forstærkning af tagværkerne over sideskibene og reparation af kirkens tegltage, der blev understrøgne midt i september.⁷⁰

Hvælvenes indbygning var uden sammenligning det største byggearbejde, der fulgte af borgmester Glysing's testamentariske gave, mens prædikestolens flytning (s. 1980) og opsætningen af et (†)korgitter (s. 1970) medførte andre arbejder i koret. Således skulle murermester Christen 'mure om det nye kor', hvilket formentlig betyder, at der opførtes skrankemure i arkaderne mod korets sideskibe.²⁷

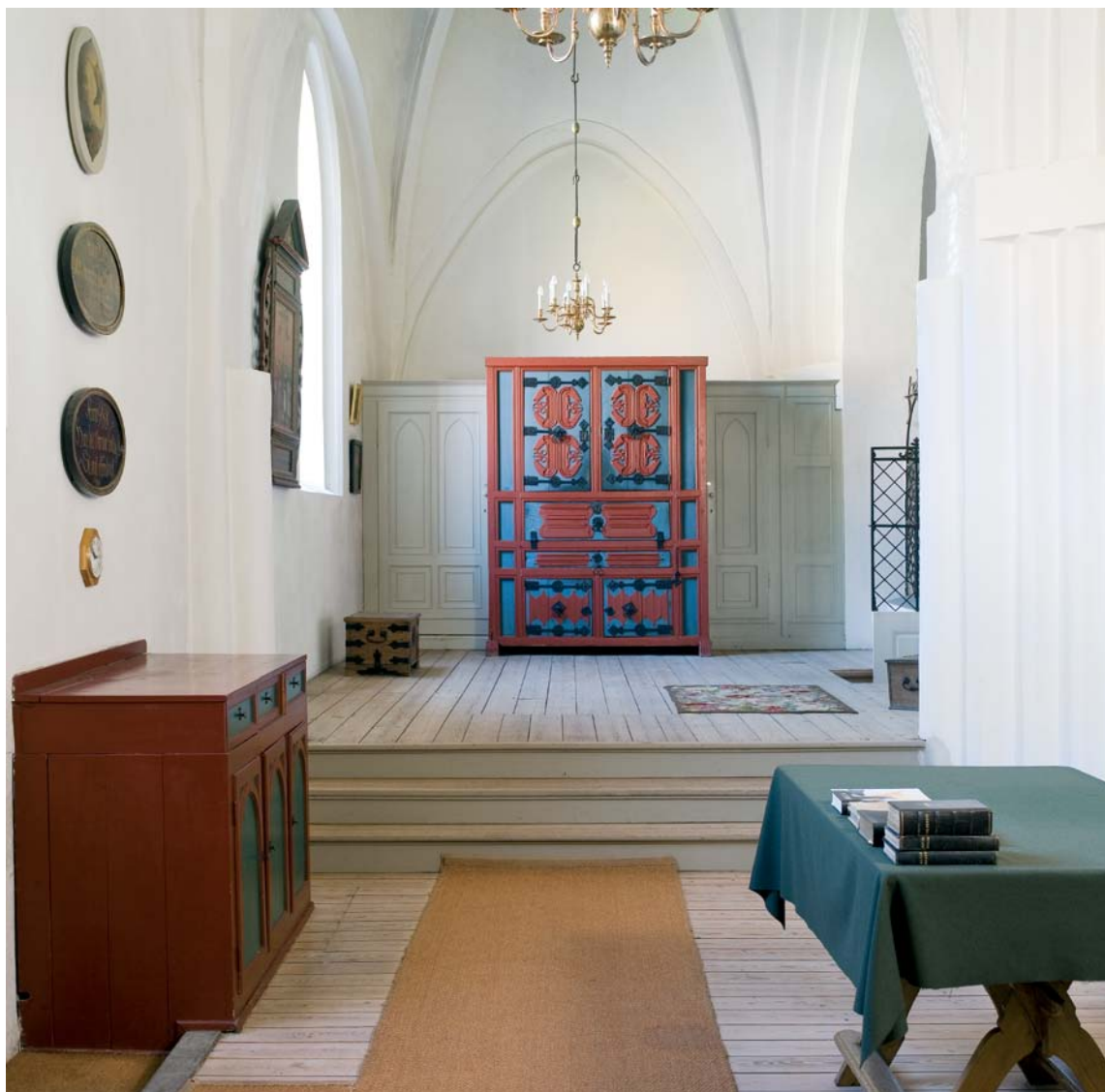

Fig. 23. Sakristiet i østenden af nordre sideskib set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *View of the sacristy in the east end of the northern aisle, towards the east.*

Det store ombygningsarbejde afsluttedes i løbet af 1699, hvorimod det voldte betydelig større besvær at få afsluttet regnskabet. Årsagen hertil var, at kirkeværgen Otto Jensen ikke kunne gøre fyldestgørende rede for en række byggematerialer (vel primært indkøbt til stilladser) samt tiloversblevne nedbrydningsmaterialer. Sagen afsluttedes 1705, efter kirkeværgens død, under medvirken af provsterne over Nørre Åsum og Salling herreder, Knud Landdorph og Claus Michelsen.⁷⁰

I de følgende hundrede år gennemførtes hyppige, tilbagevendende reparationer på såvel tag (s. 1940) som fag. Resultatet af manglende vedligeholdelse sås hyppigt; både 1708 og -09 måtte muremester Jens Rasmussen flere gange kaste sne af hvælvingerne grundet mangler i tagbeklædningen.²⁸ En større reparation af søndre sideskibs indermur udførtes 1722 af Christen Troelsen, der samme år betales for at lægge et stykke egetømmer i bunden af vestre tårngavls glamhul under stormklokken – formentlig for at hindre klokkekæden i at slide

Fig. 24. Sakristiet i østenden af nordre sideskib set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *View of the east end sacristy of the northern aisle, towards the west.*

murværket (jf. s. 2013).³⁶ Samme år repareredes flere af støttestøtterne på kirkens nord- og sydside; dette arbejde blev overladt til muremester Mathiis Johansen, der hermed optræder for første gang i regnskaberne.³⁶ Reparationen af søndre sideskibs mur fulgtes op 1724, da smeden Rasmus Simonsen betales for et muranker til at indlægge i muren, 'som var ganske revet fra hinanden'.³⁶ Udbedringerne af kirkens støttestøtter strakte åbenbart ikke, idet Mathiis Johansen 1727 måtte dels reparere dels ommure samtlige piller på kirkens lang-

sider.³⁶ 1748 var turen kommet til østgavlen og vesttårnet; til reparationsarbejdet, der udførtes af muremestrene Niels Nielsen og Petter Kelleroer, havde man af Nyborg Kirke lånt en 'murevogn' – en art hængestillads, der kunne hejSES op og ned langs murværket.³⁶ Samme år gav Hylleborg Maria Jacobsdatter Bager (sml. alterskranke, s. 1966) midler til renovering af kirkens hvælv og vægge, hviket formentlig blot omfattede kalkning.⁹⁷ Mindre reparationer af murværket og især soklen udførtes af muremester Jens Bjørn 1778.⁴²

Fig 25. Prospekt af kirken set fra sydvest tegnet af Burman Becker 1858. – *Prospect of the church seen from the south-west.*

Et †*materialhus* af brædder, der en tid lang havde stået i kirkens nordvestre hjørne blev nedbrudt 1844 og erstattedes af et stolestade (s. 1986).⁷¹

Restaureringer 1854-55 og 1873-76. Kirkens indre og ydre præges stadig af to gennemgribende restaureringer, der gennemførtes i 1800-tallets sidste halvdel.

J. D. Herholdt udarbejdede 1852 tegning og overslag vedrørende en restaurering af kirken, men sagen blev ikke fulgt op.²⁴ To år senere blev dele af restaureringen udbudt i licitation og bygningsarbejdet overdroges til murermester Eriksen. I arbejdet indgik udvendig istandsættelse af murværket og murbehandlingen samt indsættelse af nye vinduer (jf. s. 1938). Langt mere omfattende var arbejdet i det indre, hvor alt synligt murværk reguleredes og dækkedes af et tykt pudslag.²² De to lukkemure, der afskærer sideskibenes to østre fag, må være opsat samtidig. På vestsiden prydes de af to slanke, spidsbuede, falsede blændinger, der flankerer en ligeledes spidsbuet dør. Denne og blændingerne adskilles af gråmalede søjler, der er af støbejern. Af regnskabet fremgår, at Herholdt kun i begrænset omfang har medvirket til arbejdets praktiske gennemførelse på stedet, idet han efterfølgende betales for blot to rejser til Kerteminde.

Ved opførelsen af ovennævnte lukkemur i nordre sideskib etableredes den i vid udstrækning endnu bevarede indretning til *sakristi*. Gulvet i det østre fag er af hensyn til den underliggende kælder (først begravelse (s. 2046), siden fyrkælder (s. 1941)) hævet tre trin over vestfaget. Faget afskærmes fra koret af en lav lukkemur, hvorpå er anbragt et støbejernsgitter med en gitterdør, der forbinder de to bygningsafsnit. Op ad østgavlen anbragtes faste, endnu bevarede, skabe.⁷² De to fag adskiltes af en bræddevæg, og i vestfaget var tillige afskilt et smalt rum i syd bag korstolene (fig. 83); adgangen hertil var dels fra nord gennem en dør midt i skillelæggen, dels fra koret ad en dør midt i korstolerækken. De to †skillerum fjernedes o. 1896.⁷³

De i 1854-55 gennemførte arbejder med kirkens ydre har kun haft karakter af reparationer med bibeholdelse af murbehandlingen med puds og kalk. Tiltagende forvitring af kirkens sokkelpartier medvirkede til ønsket om en større, gennemgribende restaurering af kirkens ydre.

I årene 1873-76 udbetaltes Carl Lendorf honorarer for projektering af og tegninger til denne restaurering, hvis erklærede mål var at genskabe kirkens 'oprindelige' ydre som teglstenskirke i blank mur.³³ I efteråret 1873 indkøbtes materialer i form af teglsten, tømmer og kalk. Arbejdet, der var ble-

vet overdraget til murermester H. Eriksen, indledtes 1873-74 med tårnet og sideskibenes vestgavl. Efter afgravning af terrænet indsattes såvel i tårnet som i sideskibsgavlene nye, glatte granitsokler. Murværket afrensedes og repareredes sammen med de tilhørende piller og trappehuset, tårngavlene blev nedbrudt, tårnet forhøjet med 9 fod, og efterfølgende opførtes nye gavle, som regulerede kopier af de nedtagne.⁷⁴ Af sideskibsgavlene restaureredes den nordre i nær overensstemmelse med dens oprindelige udformning, mens den søndre fornyedes som en spejlvendt kopi af den nordre.

Arbejdet fortsattes samme år med de to langsider, der begge fik indsat nye granitsokler leveret af stenhuggerne M. Rasmussen og Lars Johansen. I nord rensedes murværket, der 'udhuggedes og formuredes', dvs. at forvitrede sten fjernedes og erstattedes af nye; interessant er oplysningen om, at murermesteren skulle 'udbryde alle kridtstenene' (sml. s. 1921). Herudover ommuredes vinduerne og gesimsen samt toppen af støttepillerne. Døren i 2. fag omtales ikke specifikt, men må være indsat ved samme lejlighed.⁷⁵ I syd var arbejdet mere omfattende. Her måtte stort set alt murværk fornyes, ligesom tre af pillerne nyopførtes på nye fundamenter. Denne etape af restaureringen afsluttedes med at brolægger Jørgensen drænedede og brolagde langs kirkens langsider og vestende ud mod torvet. Hertil havde Elias B. Muus leveret rør og vognmanden fragtet i alt 16 læs brosten.

En planlagt renovering af tårnrummet, der tjener kirken som våbenhus,⁷⁶ bragtes til udførelse året efter, 1875. En ny hovedadgang etableredes fra vest, hvor der indsattes en stor, fladbuget portal i spidsbuget spejl. Den prydes af profilerede vanger og stik samt teglornamentik i spejlet i form af en cirkelblending med et kors omrammet af et firpas flankeret af to mindre cirkler med et heksagram. Tårnrummets indre blev ryddet, idet et indskud i forlængelse af orgelpulpituret fjernedes, og såvel tårnurværket som orgelbælgene, der var anbragt her, blev flyttet op til stokværket over tårnhvælvet. Endelig udvidedes det i størrelse, idet nogle stolestader i øst sløjfedes. Tårnbuen tilmuredes og heri anbragtes en dør til skibet samt ny opgang til orgelpulpituret, hvorunder der indrettedes et par små aflukker samt vindfang.

Samtidig med disse arbejder afsluttedes restaureringen af kirkens østgavl. Murværket her er generelt væsentligt bedre bevaret, så murermester Eriksens arbejde bestod fortrinsvis i udskiftning af forvitrede sten samt indhugning af en granit-sokkel svarende til den, der indsattes på de øvrige sider. Den eneste større ændring var fjernelsen af en blanding øverst på gavlen syd for messekløkkespiret. Grundet den forskydning af tagryggen mod nord, som opstod under opførelsen (sml. s. 1926), var der her blevet plads til en ekstra blanding (fig. 17).

En indvendig restaurering gennemført 1978-79 ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen havde for bygningens vedkommende fortrinsvis karakter af grundig vedligeholdelse med kalkning af hvælv og vægge, opretning af gulve m.m.

Kirkens ydre fremtræder i dag omtrent som efter restaureringen 1873-76 med blankt teglmurværk og røde tegltage.

TEMATISKE OVERSIGTER

Gulve. Kirkens nuværende gulve af store, kvadratiske gule og blåsorte teglfliser er lagt ved restaureringen 1873-76. I stolestaderne og sakristiet, dvs. nordre sideskibs to østfag, er der gulve af afhøvede fyrrebrædder. I gravkapellet i sydøsthjørnet og i tårnrummet er der gulve af kvadratiske, gotlandske kalkstensfliser, sidstnævnte sted er alle fliser indrammet af røde teglsten på kant.

†*Gulve.* En større omlægning af korets gulv, der udførtes 1698 af murermester Christen, var foranlediget af de arbejder, hvortil borgmester J. Glysing havde testamenteret midler (sml. s. 1933).²⁷ Senere samme år og i begyndelsen af det følgende anskaffedes Flensborgsten til udbedring af kirkens gulve. En udbedring af tårnrummets gulv, der blev foretaget 1703 af murermester Christen, var til gengæld udført af 'store lybske sten'.²⁷ 1747 udskiftede Mathiis Johansen hele dette gulv med Flensborgsten.³⁶

Døre. Kirken har i dag to døre. Hovedindgangen er tårnets vestdør, hvis nuværende form hidrører fra restaureringen 1873-76 (jf. ovf.). Dog blev døren 2004 forlænget omkring en halv meter nedad i forbindelse med sænkning af terrænet

foran kirken (s. 1915); tidligere var der et par trin fra torvet ned til tårnrummet. Den fladbuede dør i nordre sideskibs 2. fag fra øst er af uvis alder. Den er yngre end 1873 (jf. fig. 18) og dermed formentlig indsat 1873-76; i hvert fald eksisterede den 1884 (jf. fig. 22).

†*Døre.* Langhusets to døre var (jf. s. 1926) anbragt i det vestligste, 5. fag. Norddøren blev repareret 1705 af murermester Jens Rasmussen, der dels murede en ny trappe til døren, dels udhuggede og genindmurede stablerne, der repareredes af Johan smed.²⁸ 1724 istandsatte murermester Mathiis Johansen den søndre kirkedør og forhøjede 'adgangen'. Dette kunne tyde på, at døren stadig var for lav, selv om det to år tidligere var blevet besluttet at bortgrave de 2 alen jord, som graverne efterhånden havde kastet op langs kirkens mur, og som gjorde denne 'ganske rådden'. Samtidig indlagde Florens snedker et nyt trappetrin i døren.³⁶ 1732 anbragte smed Rasmus Simonsen to murankre ved den nordre dør, hvori han året efter indsatte en ny stabel.³⁶ Af en udgiftspost til malerarbejde fremgår det, at kirken 1798 havde tre døre,⁴³ dvs. skibets døre i nord og syd samt tårnets vestdør. I forbindelse med arbejde på vinduerne 1821 tilmuredes kirkens syddør af murermester Hans Christian Sørensen.⁷⁷ Kirkens norddør var i brug endnu i 1837, da Ove snedkers enke betales for at have 'bygget en ny forstue', dvs. et vindfang, inden for døren, mens det fornødne murerarbejde udførtes af J. Andersen.²⁵ En udskiftning af kirkens tårnur 1839 (jf. s. 2010) foranledigede en samtidig udvidelse af tårnets vestdør, der udskiftedes med en bredere døråbning med fløjddøre.⁷⁸

Vinduer. Kirkens nuværende vinduer af smedjern med rektangulære, blysprossede glastruder er indsat ved restaureringen 1873-76.³³

†*Vinduer.* Erik glarmester reparerede 1707 kirkens vinduer med nyt glas.²⁸ 1732 indgik han kontrakt med kirken om det store vindue i østen den bag alteret; to dele skulle fornyes og resten repareres, ligesom Rasmus Simonsen leverede 26 jernstifter til vinduet. Desuden skulle glarmesteren indsætte ruder over alt i kirken og Mathiis Johansen fuge og kalke omkring alle vinduerne.³⁶ 1752 måtte glarmester Bartram udskifte tårnets vindue; 1773 fornyedes de fem vinduer i sønd-

re langs side ligeledes af glarmester Bartram, der havde indkøbt glas og vinduesbly i Odense, og efterfølgende fugedes omkring vinduerne af murermester Hans Pedersen. Samtidig repareredes de fem vinduer i nordsiden, og året efter udskiftedes det store vindue i øst.⁴⁰ 1778 fulgte en udskiftning af det østligste af vinduerne i nord; materialerne hertil var indkøbt hos glarmester Boring i Nyborg.³⁶ De øvrige vinduer i nordsiden udskiftedes 1790 og -97 af glarmester Hans Nielsen.⁴³ Atter 1821 måtte vinduerne udskiftes; 13 vinduer fjernedes, og der indsattes 12 nye af snedker Diderick Feldthusen.⁷⁹ Ved restaureringen 1854-55 forsynedes kirken med nye støbejernsvinduer, der leveredes af J. Nielsen.²² Det er usikkert, hvornår de tre vinduer i østgavlen tilmuredes. Midtervinduet kan være lukket 1821 (jf. ovf.); de to sidevinduer fremtrådte begge tilmurede 1873 (fig. 17), for det nordres vedkommende må det være sket senest 1868, da der opførtes en skorsten på gavlens inderside (s. 1941). Sandsynligvis er begge blændet ved restaureringen 1854-55.

Tagværker. Langhusets tagværk er relativt velbevaret og må være samtidigt med de to hovedafsnit i kirkens opførelse, henholdsvis 1.-2. fag fra øst og 3.-5. fag, idet skellet mellem de to afsnit tydeligt genspejles i tagværket. I østafsnittet er tagværket over hovedskibet, højkirken, udformet som spærfag med to hanebånd, et sæt krydsende skræstivere samt korte lodrette stivere ved spærfo den. Spærfagene bæres af spærsko, der mellem de enkelte fag og ved østgavlen dog er erstattet af en gennemgående bindbjælke; både sko og bjælker hviler på to murremme. En række af spærskoene er forlængede ud over højkirkemurens ydre murflugt og gennembrudt af en kile, der tjener som ankerforskud og skal medvirke til at hindre udskridning af murværket. Til yderligere afstivning har der været indlagt vandrette tårkråbånd mellem bindbjælkerne og den 2. spærsko til hver side for bjælken. Alle samlinger er udført som blade, de fleste med hage. Adskillige tømmerstykker bærer nummerering indhugget med huljern.

Sideskibenes spær er udformet som lange stikspær, der udgår fra højkirkens rygning. Undervejs er det enkelte spær støttet af to korte stivere, der er tappede i henholdsvis stikspær og højkirkens

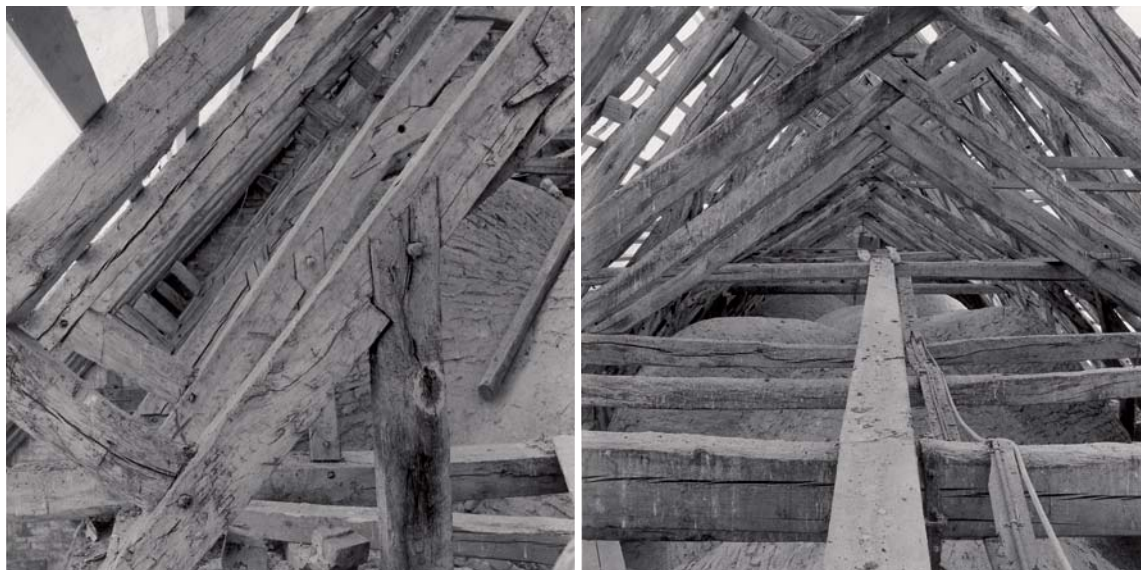

Fig. 26-27. Detaljer af midterskibets tagværk (s. 1938). 26. Spær og spærstivere i nordsiden set mod øst. 27. Krydsbånd set mod vest. Foto HJ 1997. – *Details of the middle aisle's roof structure. 26. View of the north side rafters and struts, towards the east. 27. View of the cross-braces towards the west.*

hovedspær. Til yderligere afstivning tjener en skråstiver, der bæres af en rem på højkirkemurens yderside ca. 2,5 m under kronen. Remmen hviler på en række indmurede konsoller. Det har ofte

været fremført, at sideskibenes spær skulle være sekundære, og at kirken oprindeligt havde haft basilikalt tværsnit med særskilte tage over midterskibet og sideskibene.⁸⁰ Denne rekonstruktion

Fig. 28-29. Detaljer af korets og midterskibets tagværk (s. 1938). 28. Fodremme og bindbjælke i nordsiden mellem 1. og 2. fag; i bjælken spor af blade fra nu fjernede \ddagger skråbånd. 29. Spærsko og -stivere i sydsidens 5. fag. Foto HJ 1997-98. – *Details of the chancel's and the middle aisle's roof structure. 28. North side wall plates and tie beams between 1. and 2. section. Traces of scarf from former \ddagger braces. 29. Rafters and struts in the south side's 5. section.*

Fig. 30. Tagværk over nordre sideskib set mod øst (s. 1938-39). Foto HJ 1997. – *View of the northern aisle's roof structure, towards the east.*

er dog ikke holdbar. Dels ville sideskibenes taghældning blive meget lav,⁸¹ dels er åbningerne mellem højkirken og sideskibenes loftsrum ikke udformet som vinduer.⁸²

Tagværkerne i 3.-5. fag har en udformning, der i vid udstrækning svarer til østfagenes, dog med variationer i hanebåndshøjderne og en vis forenkling i detaljerne. Således mangler kilerne i spærskoene samt de vandretliggende skråafstivninger.

Bjælkelaget over tårnets klokkestokværk, der nu udgør etageadskillelsen mod den forhøjelse af tårnet som opførtes 1874, indgik oprindeligt i tårnets tagværk. Udførelsen er bemærkelsesværdig ved, at bjælkerne ligger øst-vest, dvs. parallelt med tagryggen, mens spærene havde været fæstnet til korte, endnu delvis bevarede, stikbjælker, der udgik fra den yderste bjælke mod nord og syd. Udformningen må ses i sammenhæng med fire klokkestole, der ligeledes bæres af bjælkelaget. Med den valgte form kunne klokkerne svinge i tagets længderetning, hvilket gav bedre plads. Bjælkelag og \ddagger tagværk må være samtidigt med de to gavle i øst og vest, af hvilke sidstnævnte havde et stort glamhul. Dele af tømmeret indgår i det nuværende tagværk, der opsattes efter tårnets forhøjelse 1874.

En del af tømmeret i langhuset er tydeligvis genanvendt fra et ældre \ddagger tagværk,⁸³ bl.a. ses dele af en rem med udhugninger til spær genanvendt som hanebånd. Enkelte udskiftninger af tømmer og skaring af et spær udførtes 1705 af tømmermester Simon Møller, der foretog løbende arbejder også i de følgende år.²⁸ En større reparation af tagværket gennemførtes 1719 ved Christen Troelsen, der på sydsiden fornyede 16 spærfag, ligesom et antal spær med tilhørende 'boxhoveder' (bukkehoveder, dvs. krydsbånd til afstivning) skulle skares.³⁹ Tilsvarende udskiftninger i langhusets tagværk udførtes i årene 1786 og -90 af tømmermester Hans Poulsen og 1816 af Niels Lauenborg.⁸⁴ Ved en reparation 1867 af tårnets tagværk indsatte H. Eriksen 12 knægte samt jernankre i tilknytning til stikbjælkerne.³²

Tagbeklædningen har formentlig altid, i hvert fald for den senmiddelalderlige kirkes vedkommende, været af tegl – dog undtaget messeklottespiret. 1694 foretog murermester Jens Jyde og kalkslager Knud Nielsen en større reparation på kirkens tag

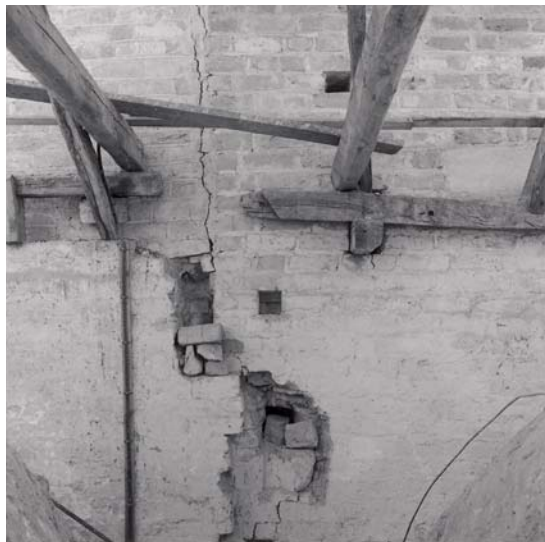

Fig. 31. Sammenbygningen af kirkens to hovedfaser i midterskibets nordre højkirkemur set fra sideskibet (s. 1928); koret til venstre, skibet til højre. Forneden udhugning til fjernet ankerbjælke tværs over kirkerummet (s. 1933). Foto HJ 1997. – *The point at which the church's two main sections are built together, situated in the wall of the middle aisle's northern nave as seen from the aisle, with the chancel to the left and the aisle to the right. Hewn out groove for former \ddagger anchor beam which spanned the church interior.*

Fig. 32. Tagværk over nordre sideskib set mod vest (s. 1939). Foto HJ 1997. – *View of the northern aisle's roof structure, towards the west.*

og i mindre udstrækning tillige på murværket. I de følgende år nævnes hyppige reparationer på tegltagene.²⁷ Et større arbejde fandt sted 1704, hvor otte fag på nordsiden omlægtes og tækkedes med nye 'holl' tagsten af murermester Jens Rasmussen – taget var altså endnu på dette tidspunkt lagt med tagsten af middelalderlig type, såkaldte munke og nonner, også benævnt hulsten; nye sten, der lå på kalkhuset, blev inddraget til formålet, og huset tækkedes i stedet med nogle af de gamle sten fra kirketaget.²⁷ Næsten årligt udførtes reparationer på taget på grund af stormskader. Det har åbenbart knebet med den efterfølgende oprydning, idet Christen Troelsen 1718 blev betalt for arbejde med at 'kaste sammen af alle hvælvingerne udi 3 dage på det at hvælvingerne ej nogen skade skulle tilføjes derfor'. Året efter udbedrede Christen en større del af taget, samt forsynede det med to *†kviste*, en til hver side.³⁶ Af en omtrent fuldstændig udskiftning af tagbeklædningen, der blev udført af murermester Mads Tomesen 1786 i nord og 1790 i syd, fremgår, at beklædningen da endnu var hulsten på sydsiden og på godt halvdel af nordsiden.⁴³ Stadige reparationer udførtes i løbet af 1800-tallet, men som noget nyt forsynede murermester H. Eriksen 1870 kirken med tagren-

der af zink. Rønder på tårnet, der blev leveret af kobbersmed H. I. Tommerup, opsattes 1873 efter tårnets forhøjelse i forbindelse med kirkens restaurering 1873–76 (s. 1936).³³ Tagbeklædningen er senest udskiftet 1997 (jf. fig. 26–32).

Messeklokkespiret over korets østgavl (s. 1926) var 1631 'aldeles afblæst og sønderslagen',⁸⁵ men må efterfølgende være blevet fornyet (jf. fig. 3). 1748 istandsattes messeklokkespirets fløjstang med kugle, der var blæst ned et par år tidligere.⁸⁶ En fuldstændig fornyelse af det blyklædte spir udførtes 1833 af tømremester Rasmus Lindegaard.³⁰ I forbindelse med restaureringen 1873–76 fornyedes spiret endnu en gang ved tømremester Nielsen og kobbersmed H. I. Tommerup, der udførte arbejdet 1875. Den gamle blybeklædning blev nedtaget og i stedet oplagdes kobber.³³

Vindfløjen på messeklokkespiret er fornyet 1875 (jf. ovf.). Dens fløjstang af jern prydes af en kobberkugle og herover et par krydsende jernstænger, i hvis ender bogstaver markerer de fire verdenshjørner. Fløjen er af kobber.

Opvarmning og lys. Kirken fik indlagt varme 1868 i form af et varmtvandsbaseret, kulfyret centralfyre leveret af jernstøberiet og maskinfabrikken Phønix samt købmand Elias B. Muus efter et forslag udarbejdet af arkitekt C. Lendorf. Fyret indrettedes i en kælder under nordre sideskibs østende, hvor murermester Eriksen skaffede plads ved nedbrydning af skillevægge og hvælv i ældre begravelsekrypter (s. 2046). Der skaffedes adgang til fyrrummet ved at gennembryde nordmuren og mure en trappe ned langs sideskibets yderside. Skorstenen opmuredes midt for på sideskibsgavlens inderside og førtes fra loftsrummet videre op til højkirkens tagrum.⁸⁷ Anlægget fornyedes 1949 med radiatorer anbragt langs ydervæggene, hvor stolestaderne måtte afkortes 20 cm. 1967 erstattedes fyret af fjernvarme. Toppen af skorstenen fjernedes 1970, mens resten blev nedrevet 1978–79.⁸⁸ Kirkens ansøgning om tilladelse til indlægning af gas til belysning 1896–97²⁴ effektueredes først 1902. 1923 overgik kirken til elektrisk belysning.⁸⁹

Murbehandling. Kirkens murværk har sandsynligvis fra opførelsen stået i blank mur. Det er uvist, hvornår kirken pudses og kalkes, men dette må

være sket tidligere end fremstillingen af en af de ældst kendte afbildninger af bygningen fra 3. fjerdedel af 1600-tallet (fig. 3). Ved en reparation af kirken 1797 kalkedes hvælvene og kirkens ydre med gullandsk stenkalk leveret af købmand Larsen,⁴³ mens der fra Rasmus Møhl indkøbtes kønrøg, brunrødt og mælk til farvning af soklen. Endvidere et antal røde mursten fra bager Lange til at afskure kirken med; de sidstnævnte må formodes at være genanvendte.⁹⁰ 1822 skulle murermester Peder Jensen atter 'overstryge' kirken udvendigt med røde mursten efter endt kalkning.⁷⁷ Tilsvarende arbejder udførtes 1834 af murermester H. Eriksen. Murene kalkedes med Saltholms kalk; i modsætning hertil benyttedes der Faxø stenkalk til understrykning af taget. Soklen maledes med mørk farve. Tårnet øverste del kalkedes fra en højde svarende til skibets gesims (fig. 6), herunder afskurede det med røde sten; til adskillelse herimellem påmaledes en rød kordongesims.⁹¹

†*Glasmaleri*. Skænket af købmand Hans Mortensen og hustru Elsebeth Steffensdatter Blok 1674 efter en vellykket søsætning af et nyt skib. (jf. lysearm nr. 1, s. 2004).⁹² Glasmaleriet, der viste et skib, indsattes i et vindue i kirkens sydside, mod stranden. N. S. Bøgh meddeler, at gamle folk endnu huskede ruderne (1770), selvom de var erstattet af andre.

†*Kalkmalerier*. I forbindelse med kirkens kalkning afdækkedes 1979 partier af *†*dekoremalerier på korets hvælv. Samtlige dekorationer overkalkedes atter.

1) På den sydlige del af gjordbuen mellem korets 1. og 2. fag afdækkedes partier af et malet draperi, som har prydet muren omkring Anders Jørgensen Mands epitafium, opsat o. 1677 (s. 2021). Draperiet, malet i grå og brune farver, bredte sig ud på hvælvkapperne og samledes oventil i en baldakinlignende top, kronet af et drejet spir, alt malet i røde og okkergule nuancer.⁹³

2) På den sydlige del af korets vestlige gjordbue afdækkedes et draperi (fig. 169), formentlig malet omkring prædikestolens lydhimmel, som indtil 1698 var opsat her (jf. s. 1980). Draperiet var malet i gråtoner med barokslyng og bladværk, der omsluttede englehoveder, og afsluttedes nedentil af en 9 cm høj okkergul frise med englehoveder malet med brunt. Oventil var draperiet sammenbundet i en kugle, hvorover sås en 53 cm høj figur af den opstandne Kristus med sejrspane og korsstav, iklædt okkergul kjortel med brune foldemarkeringer. Figuren havde gråbrunt hår og skæg og rødlig karnation, mens glorien, med kraftigt markeret kors, var okkergul. Maleriet var af høj kvalitet og på nær Kristusfigurens ansigt, ganske velbevaret.⁹³

3) På det østlige hvælvs østkappe fremkom overdelen af en fransk lilje, malet med sort, mens der i vesthvælvets østkappe sås partier af en randedekoration med slyngede og krydsende bånd, malet med sort og ledsaget af stumpe bladformer i okker og rødt.⁹³

4) Kongernes og dronningernes navnetræk blev malet 1698 som afslutning på opførelsen af kirkens nye hvælv (jf. s. 1932).

Fig. 33. Indre set mod øst. Foto Henrik Wichmann 1998. – *View of the interior, looking east.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens inventar omfatter enkelte, senmiddelalderlige genstande. Ud over det murede alterbord gælder det et (†)monstransskab, som er omdannet til pengeblok, et stort egetræsskab og en lille klokke med årstallet 1419.

Alterkalken er formentlig fra 1500-tallets slutning, mens den tilhørende disk vistnok er omsmeltet 1855 og forsynet med guldsmed Harald Klokkers stempel. De store alterstager er skænket 1616 af borgmester Poul Skinkel. De ældste stolestagedavle stammer fra o. 1635, mens nogle (†)herskabsstole, tilhørende lokale adelige, kom til i 1640'erne. En Christian IV bibel fra 1632 er foræret til kirken af en anonym giver i 1990.

Fra 1600-tallets anden halvdel stammer en række markante inventarstykker, skænket af velstående borgere. Den rigt udkårne og med tre malerier udsmykkede altertavle fra 1675-76 er en gave fra borgmester

Johan Rudolph Burenæus og hustru Karen Poulsdatter til minde om hans svigermor, Birgitte Olufsdatter. Sidstnævnte år bekostede sognepræst Anders Poulsen og hustru Anna Pedersdatter prædikestolen. Lysekroenerne er skænket af tolder Christen Poulsen i 1655 og af købmand Jesper Jacobsen Bager og hustru Dorthea Hansdatter 1685, mens en dobbelt lysearm fra o. 1639 er foræret af købmandsægteparret Hans Mortensen og Elsebeth Steffensdatter Blok 1673-74. En anden dobbelt lysearm er skænket 1739 af Morten Bager i København. Det ældste af de to kirkeskibe, et tremastet orlogsfartøj, er givet 1686 af købmand Poul Jespersen Bager og hustru Anna Sophie Husum. Et antal træskårne figurer og topstykker, nu placeret østligt i sideskibene, stammer fra et (†)korgitter fra 1698, der var opsat som en testamentarisk gave fra borgmester Johan Glysing og hustru Anna Mølken. De er udført af den

litauiske billedhugger Michael Tuisch, som samme år medvirkede ved fornyelsen af prædikestolens opgang.

Smedejernsaltersranken er skænket af købmand Thomas Johansen og hustru Hylleborg Maria Jacobsdatter Bager 1712. Den er smedet af grovsmed Christen Sørensen i Marslev. Oblatæskan fra 1721 er en foræring fra ægteparret Aage Pedersen Syv og Barbara Mattæusdatter Reutz (sammen med en tvinkande) og udført af den lokale guldsmed Knud Povelsen. Det yngste kirkeskib, en tremastet korvet, er ophængt 1735, muligvis som en gave fra byens skipperligbærerlav, hvis ligbærer siden 1737 findes i kirken. Et maleri fra en tvpengeblok bærer årstallet 1767.

De to rækker korstole er opstillet i forbindelse med en renovering af koret 1855-56, mens døbefonten og dåbsfadet er fra 1875. Alterbordskrucifikset er skænket 1878 af provstinde Krog, og de to syvstager af tidligere kateket Valdemar Julius Winther. Kirkens største klokke er fra 1835.

Fra 1900-tallet stammer kirkens tekstiler samt en række mindre genstande, deriblandt en alterkande fra 1927, udført af Peter Hertz. Orglet fra 1938 er bygget af Marcussen & Søn med samtidig facade udført af billedhugger Erik Pedersen efter tegning af arkitekt Harald Lønborg-Jensen. Den mellemste klokke er fra 1924 og tårnuret fra 1945.

Farvesætningen. Stolestaderne er malet rødbrune og dørfloje og panelværk er holdt i grå nuancer, mens billedskærerarbejderne fremstår polykrome med lasurer og forgyldning. Farvesætningen er fastlagt ved restaureringerne i årene o. 1920, delvis på baggrund af konstaterede spor af oprindelige farver, og der er kun foretaget mindre justeringer heraf siden da. Arbejderne udførtes af de lokale malere, brødrene Johannes og C. A. Klokker.

I øvrigt er inventarets ældre staffering stort set ukendt. 1834 blev korgitteret og korets paneler, prædikestolen, stolestaderne, herskabsstolene og orgelfacaden malet med perlegråt. 1875 blev dele af inventaret egetræsmalet.

Kilder. Den ældste bevarede beskrivelse af kirkens indre er fra 1588 og findes i biskop Jacob Madsens visitatsbog med optegnelser fra hans visitatsrejser i Fyns Stift i årene 1588-1604. Jacob Madsen opremsrer det vigtigste inventar (korgitter, prædikestol, klokker, altertavle, monstrans og Kristi grav) og nævner desuden kirkens ringe jordtilliggende samt det, kritisable, forhold, at en del af kirken brugtes til at opbevare borgernes skibssejl.⁹⁴ Det øvrige kildemateriale før 1694 er sparsomt, men herefter giver kirkeregnskaberne i Stiftsovrigheds- og Kirkeinspektionsarkiverne detaljerede oplysninger om indtægter og udgifter i forbindelse med reparationer, ombygninger og nyanskaffelser. Her findes også det ældste bevarede inventarium fra 1694. Kirkeinspektionsarkivet indeholder endvidere indkomne breve vedrørende kirken, de ældste fra

1700-tallet, hovedparten fra 1800-tallet. Af uvurderlig betydning er provst Nicol Seidelin Bøghs righoldige manuskript »Beskrivelse over Bierge-Herred i Almindelighed og Kiertemind- og Drigstrup-Sogne i Særdeleshed«.⁹⁵ Manuskriptet er forfattet i årene 1770-71 som en kommentar til den mangelfulde beskrivelse af byen og egnen i Erik Pontoppidans *Danske Atlas*, hvis tredje bind omhandlende Fyn og Langeland var udkommet 1767.⁹⁶ Manuskriptet bygger på mundtlige beretninger, nu forsvundne arkivalier og Bøghs egne iagttagelser. Det rummer en mængde oplysninger af købstads- og personalhistorisk karakter, herunder en grundig beskrivelse af kirken, dens inventar og begravelser med omtale af adskillige, nu forsvundne indskrifter. Fra N. S. Bøghs hånd findes endvidere en fyldig indberetning om kirken til arkitekt Lauritz de Thurah fra 1755, der på enkelte punkter supplerer ovennævnte. Indberetningen er bevaret i afskrift i Det Kongelige Bibliotek.⁹⁷

Det middelalderlige kirkerum. Vi har sparsom viden om den senmiddelalderlige kirkes indretning og udstyr, der allerede ved biskop Jacob Madsens besøg i 1588 har været stærkt decimeret. Det murede alterbord stod som nu ved korets østvæg, mens en tvdøbefont af sten antagelig var placeret i søndre sideskibs vestende. Fonten, formentlig en romansk granitfont, kan som den eneste kendte inventargenstand være overflyttet fra den ældre tvkirke (s. 1920). Derudover har kirken rummet i hvert fald fire tvsidealtre (s. 1914), måske placeret i sideskibene. Særlig interesse påkalder sig en *Kristi grav fra 1500-tallets første fjerdedel (siden 1845 i Nationalmuseet). Ud over at have indgået i de liturgiske påskespil kan den have haft en funktion som andagtsbillede og således stået fremme i kirken året rundt (jf. s. 1960). (tv)Monstransskabet og det store egetræsskab har formentlig været placeret i koret, hvor sidstnævnte sikkert har været benyttet til opbevaring af det tvaltersæt, som Clemens Persen og hustruen Else o. 1487 skænkede i forbindelse med indstiftelsen af en ugentlig Maria-messe ved kirkens tvVor Frue alter. I tårnet hang mindst to klokker, i senere kilder betegnet tiklokken og tvstormklokken, fra henholdsvis 1419 og 1447. To tvmesseklodder, som omtales af biskop Jacob Madsen, var formentlig også middelalderlige. De hang i spiret over kirkens østende.

Det efterreformatoriske kirkerum. Sidealtrene er antagelig blevet fjernet i årene efter reformationen. De påtales ikke af Jacob Madsen ved hans besøg i 1588 og 1589 i modsætning til de bevarede levn af det katolske inventar, (tv)monstransskabet og *Kristi grav, som præsten måtte love at bortsælge.⁹⁸ Egentlige fornyelser af inventaret synes først at have fundet sted hen ved fire årtier efter reformationen, hvilket stemmer overens med det generelle billede i Danmark. Indtil da har man formentlig fortsat anvendt det katolske udstyr.⁹⁹ Da fornyelserne kom, berørte de først og fremmest

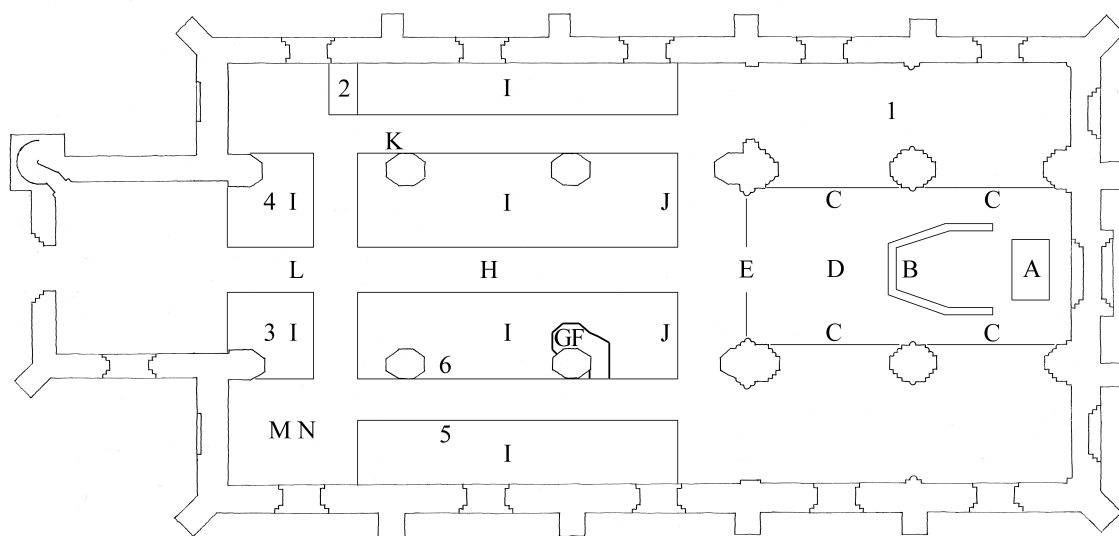

Fig. 34. Tilnærmet indretningsplan o. 1750. A. Alter med altertavle, 1675-76 (s. 1948). Heromkring †skrifte- og degnestole (s. 1988) samt formentlig senmiddelalderligt skab (s. 1992) og (†)monstransskab (s. 1994). B. Alterskranke, 1712 (s. 1966). C. †Vægpaneler, 1694 (s. 1974). D. Lysekroner nr. 2, 1685 (s. 2003). E. (†)Korgitter, 1698 (s. 1970). F. Prædikestol, 1676, med opgang fra 1698 (s. 1976). G. Lysearm nr. 2, 1739 (s. 2005). H. Lysekroner nr. 1, 1655 (s. 2003). I. Stolestader, o. 1635 (s. 1983). J. Herskabsstole, 1648 (s. 1988). K. Lysearm nr. 1, skænket 1673-74 (s. 2004). L. †Orgel nr. 2, 1719, på †orgelpulpitur nr. 2 (s. 1999). M. †Døbefont, formentlig romansk, med †fontegitter fra 1682 og †fontehimmel fra 1739 (s. 1968). N. Kirkeskib nr. 1, skænket 1686 (s. 2007). Tallene 1-6 angiver placeringen af kirkens †lukkede stole (s. 1990). Nr. 1 stod, i hvert fald 1696, i korets nordre sideskib (nedbrudt for 1761), nr. 2 ved nordre kirkedør, nr. 3-4 under orglet, og nr. 5-6 i sydsiden. Tegnet af Martin Holm Mogensen 2008, suppleret af Mogens Vedsø 2009. – *Approximate list of furnishings c. 1750. A. Altar with altarpiece 1675-76, surrounded by a †confessional boxes and parish clerk chair, a cupboard thought to be from the late middle ages and a (†)monstrance cabinet. B. Altar rail, 1712. C. †Wall panelling, 1694. D. Chandelier no. 2, 1685. E. (†)Chancel screen, 1698. F. Pulpit, 1676, with staircase from 1698. G. Candle bracket no. 2, 1739. H. Chandelier no. 1, 1655. I. Pews, c. 1635. J. Manorial pews, 1648. K. Candle bracket no. 1, donated 1673-74. L. †Organ no. 2, 1719, on †organ pulpiture no. 2. M. †Font, presumably romanesque, with a †font screen from 1682 and †font canopy from 1739. N. Ship no. 1, donated in 1686. The numbers 1-6 denote the positions of the church's †closed pews. No. 1 stood, in 1696 at least, in the chancel's northern aisle (demolished prior to 1761), no. 2 by the northern church entrance, nos. 3-4 below the organ, and nos. 5-6 in the south side of the church.*

korets indretning. I 1577 skænkede Anne Lauridsdatter Knob, enke efter Palle van Mehlen, således en †katekismustavle til alteret sammen med et †alterklæde, og før 1588 tilførtes kirken desuden en †lektorieprædikestol, som opsattes oven på et †korgitter for indgangen til koret. Måske udstyredes kirken i denne periode også med et †orgel, der kan have stået på et †pulpitur i vestenden. I 1571 havde byens borgmester og råd bekostet en *klokke (nu i Hammel Kirke, *DK Århus* 3468 f.), og allerede før 1609 fandtes et †tårnur. I det lave vesttårn sad urskiven dog så lavt, at man ifølge præsten L. M. Wedel, som besøgte kirken i 1800-tallets første år, kunne række op til den med en stok.¹⁰⁰

O. 1635 fornyedes stolestaderne, og i 1640'erne ombyggedes enkelte stader, bl.a. de forreste i midterskibet, til (†)herskabsstole med rigt udsmykkede, våbenprydede gavlstykker og døre. Derimod er det uvist, hvornår et †pulpitur i kirkens nordside opførtes. Kirkerummets fremtræden i denne periode prægedes endvidere af opsætningen af en række epitafier, dels to træskårne med malerier opsat o. 1603 og 1621, dels to små stentavler fra o. 1618 og o. 1629 (jf. s. 2016 ff.).

Forandringer i kirkerummet 1650-1750. Ved bombardementet 31. oktober 1659 blev store dele af byen lagt i ruiner, men kirken synes som nævnt at være sluppet nogenlunde uskadt gennem begivenhederne (jf. s.

1914).¹⁰¹ Ødelæggelserne forstærkede den økonomiske afmatning, som allerede var sat ind; en tendens, der blev yderligere intensiveret i første halvdel af 1700-tallet, da Kerteminde definitivt mistede sin betydning som havneby for Odenses købmænd.¹⁰² Alligevel er det i høj grad de rige inventargaver, kirken særligt i årtierne op mod år 1700 modtog fra velstående borgere, som præger kirkerummet i dag.

Opsætningen 1675-76 af altertavlen og prædikestolen, sidstnævnte i korbuens sydside, må have medført, at såvel den knap 100 år gamle \ddagger katekismustavle som \ddagger lektorieprædikestolen og \ddagger korgitteret blev fjernet. Herefter har menigheden haft frit udsyn til koret, som yderligere var blevet prydet ved opsætningen af et stort, træskåret epitafium med maleri 1675 (s. 2021 f.). 1681 forsynedes prædikestolen med et fint dekoreret, firedobbel \ast timeglas, skænket af rådmand Wilhelm Weghorst og hustru Kirsten Andersdatter (nu i Nationalmuseet), og 1685 lod medlemmer af Bager-slægten den store lysekrone ophænge over deres begravelse (s. 2040). En mindre lysekrone i skibet samt en dobbelt lysearm ved norddøren sikrede lys også i disse områder af kirken, som da endnu stod med fladt loft. 1682 blev døbefonten i vestenden af søndre sideskib afskærmet med et \ddagger fontegitter med træskårne fremstillinger af Kristus og apostlene, skænket af købmand Poul Jespersen Bager og hustru Kirsten Henriksdatter Krog 1682.

Borgmesterparret Johan Glysing og Anna Mølkens testamentariske donation af 30. november 1696 omfattede foruden skibenes overhvelving et (\ddagger)korgitter, hvis opsætning kom til at forandre indretningen af hele den østlige del af kirken, samt bidrag til et \ddagger orgel, der dog først kom på plads i kirken 1719.¹⁰³ Allerede 1694 havde de bestøttet opsætningen af et træskåret \ddagger panelværk langs korets syd- og nordvægge, og 1696 havde Johan Glysing opført en \ddagger lukkede stol i korets nordre sideskib. Placeringen af (\ddagger)korgitteret (skåret af Michael Tuisch) tværs over indgangen til koret 1698 forudsatte nyplacering af prædikestolen, og den genopsattes samme år på den første pille i midterskibets sydside. Samtidig forsynedes den med en ny opgang fra søndre sideskib. Koret udstyredes desuden med to skriftestole, en degnestol og en bæk til disciplene, og skibenes stolestader blev istandsat med nye fodstykker. Overhvelvingen medførte, at et \ddagger pulpitur, som fandtes i kirkens nordside, blev nedbrudt. Istandsættelsen var delvist finansieret af kirken, og bidrag fra menigheden indsamledes i en \ddagger pengeblok, som 1697 blev opsat på kirkegården.

I første halvdel af 1700-tallet modtog kirken yderligere to store inventargaver. 1712 placeredes alterranken i det allerede rigt udstyrede kor, og 1739 lod ægteparret Morten Poulsen Bager og Anne Pedersdatter, boende i København, en med indskrift smykket \ddagger fontehimmel ophænge over dåben, samt en lysearm ved prædikestolen. I første fjerdedel af århundredet indrettedes desuden et antal lukkede stole, dels i søndre

sideskib, dels bagest i kirken ved norddøren og under orglet. Den økonomiske og befolkningsmæssige tilbagegang satte dog også sit præg på kirken.¹⁰⁴ 1717 stod mange stolestader tomme, og to gange i de følgende årtier bestod kirken på klapsæder til fattige på stolegavlene (jf. s. 1985). Men der er ikke tvivl om, at kirken i midten af 1700-tallet fremstod langt prægtigere møbleret og udsmykket, end det var tilfældet 100 år forinden. Ved denne tid er det muligt så nogenlunde at rekonstruere en indretningsplan (fig. 34).

Mens gaverne bag de store inventarfornyer i 1600-tallets sidste fjerdedel er kendt gennem malede indskrifter og skriftlige kilder, er billedskærerne, med undtagelse af den ovennævnte Michael Tuisch, ukendte. Maleren og kunstsribenten Herman Madsen har foreslået Middelfartbilledhuggeren Hans Nielsen Bang som mesteren bag altertavlen, prædikestolen og epitafiet over Anders Jørgensen Mand.¹⁰⁵ De tre inventarstykker, som i dag bærer beslægtet polykrom staffering, adskiller sig dog på væsentlige punkter fra hinanden. Således er epitafiets frifigurer med de meget spidse, smalle ansigter, som nærmest går i et med halsen, ganske forskellige fra altertavlens frifigurer, og de noget undersætsige relieffer på prædikestolen igen forskellige fra disse. Heller ikke bruskværksskæringerne synes i så høj grad sammenfaldende, at de kan danne grundlag for en tilskrivning af de tre værker til samme mester. Ingen af de tre værker kan sættes i forbindelse med billedhuggeren Peter Henriksen, som boede i Kerteminde i begyndelsen af 1670'erne (jf. s. 1948, 1976, 2021).¹⁰⁶

Forandringer i kirkerummet 1750-1900. Den indvendige renovering af kirkens mure og hvælv 1748 synes ikke at have haft konsekvenser for inventaret (jf. s. 1946), og de følgende 100 år bød kun på mindre ændringer og fornyelser.¹⁰⁷ I 1840'erne blev de få, \ddagger lukkede stole nedbrudt, og 1847 anskaffedes et nyt \ddagger orgel, bygget af P. U. F. Demant. Først restaureringen af kirkens indre 1855-56 ændrede for alvor det kirkerum, der var skabt hen ved 150 år tidligere. En tegning over ombygningen af koret, udført af arkitekt J. D. Herholdt 1852, kendes desværre ikke i dag.¹⁰⁸ Allerede 1840 var \ddagger korgitteret taget bort fra korbuens og i stedet placeret ved korets langsider, og det erstattedes nu af to rækker korstole i nygotisk stil ved vestfagenes skillevægge mod syd og nord samt et støbejernsgitter i østfagets nordside (s. 1936). Formentlig blev også de \ddagger paneller, som siden 1694 havde afskærmet korets sideskibe, fjernet på dette tidspunkt, ligesom to \ddagger skriftestole fra 1782. Altertavlen underkastedes en omfattende istandsættelse, hvorved de tre malerier dels udskiftedes, dels ommaledes ved maleren Christoffer Faber, mens rammeværket blev nymalet og påført en fejlagtig giverindskrift. Samtidig blev stolestadegavlens topstykker afsavet og et stort antal gavle nyudført. Det borttagne inventar blev formentlig solgt på en auktion over 'mursten, vinduer og træmaterialer', som afholdtes 26. september 1855.¹⁰⁹

Fig. 35. Altertavle, 1675-76, skænket af borgmester Johan Rudolph Burenæus og hustru Karen Poulsdatter til minde om hendes mor, Birgitte Olufsdatter (s. 1948). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Altarpiece, 1675-76, a gift from Mayor Johan Rudolph Burenæus and his wife, Karen Poulsdatter, in commemoration of her mother, Birgitte Olufsdatter.*

1875 erstattedes \dagger døbefonten af en dåbsengel, og dermed var den nuværende korindretning etableret. Senest på dette tidspunkt må \dagger fontegitteret være borttaget, mens \dagger fontehimlen synes kasseret tidligere, måske allerede 1840, da fonten flyttedes. Den udvendige restaurering 1873-76 påvirkede ikke inventaret.

Kirkerummet i 1900-tallet. 1915 ombyggedes stolstaderne. I årene o. 1920 blev hovedparten af det træskårne inventar underkastet restaurering, bl.a. med nymaling i kraftige kulører inspireret af ældre farvelag, og 1926 blev dele af (\dagger)korgitteret generhvervet. 1938 modtog kirken en gave i form af et nyt orgel fra H. O. Lange. Det placeredes på et nyopført orgelpulpitur ca. 4 meter længere mod øst end hidtil. Samtidig blev prædikestolen flyttet til sin nuværende placering i korbuens nordside med opgang fra nordre sideskib, og midterskibets stolstader samledes i to ubrudte blokke, idet en tværgang under orglet sløjfedes. Senest er altertavlens originalmalerier henholdsvis genindsat og fremdraget 1986, mens Christoffer Fabers malerier er ophængt andetsteds i kirken.

ALTERBORD OG ALTERKLÆDER

Alterbord (jf. fig. 35), senmiddelalderligt, 229×146 cm, 121 cm højt, af munkesten på en syld af rå kamp, der er delvis synlig på bagsiden. Foroven er på de tre sider mod koret påsat tandsnitsprofil af træ, stafferet med gråt, og bordet dækkes af en nyere træplade. Et *relikviagemme*, af firkantet form og tomt, omtales 1930.¹¹⁰ I bagsiden er en firkantet *gemmeniche*, 30×22 cm, 27 cm dyb; oprindelig ca. 23×22 cm, idet der foroven er spor efter en nu borttaget teglsten.¹¹¹ Hvidkalket.

Alterklæde (jf. fig. 35), 1972, af rødt fløj med guldgalonier.¹¹²

\dagger *Alterklæder.* 1) 1577, skænket af Anne Lauridsdatter Knob sammen med \dagger altertavle (s. 1954).¹¹³ Klædet er muligvis identisk med et klæde af rødt kaf (fløjlsagtigt stof), der 1694 er omtalt som 'gammelt'.²⁷ 2) 1707, skænket af oberst Frederik Lützow til Lundsgaard sammen med \dagger alterdug nr. 2 og \dagger kalkklæde nr. 2. Af sribet silke med hvide kamelhårsfrynser.²⁷ 3) 1722, skænket af Aage Pedersen Syv og hustru Barbara Mattæusdatter Reutz sammen med \dagger alterdug nr. 4 (jf. oblatæske s. 1957, \dagger alterkande nr. 2, gravsten nr. 13). Af fløj med sølvgalonier.¹¹⁴ 1820 blev klædet 'vendt' og istandsat.⁴¹ Kasseret 1881.¹¹⁵ 4) 1856, af rødt fløj med guldgalonier.²²

Blandt kirkens \dagger alterduge kan nævnes: 1) Omtalt 1694, af damask med kniplinger.²⁷ 2) 1707, skænket af oberst Frederik Lützow til Lundsgaard sammen med \dagger alterklæde nr. 2 og \dagger kalkklæde nr. 2. Af fint hørlerred med brede kniplinger.²⁷ 3) 1716, af fint drejl med brede og smalle kniplinger.²⁸ 4) 1722, skænket af Aage Pedersen Syv og hustru Barbara Mattæusdatter Reutz sammen med \dagger alterklæde nr. 3 (jf. oblatæske s. 1957, \dagger alterkande nr. 2, gravsten nr. 13), af fin kartun (bomuld) med kniplinger.²⁸ Kasseret 1796.⁴³ 5) 1760, af drejl, skænket af klokker Johan Henrik Møller.⁴⁰ 6) 1883, broderet.¹¹⁵ 7) 1924, skænket af fru Jørgine Hansen, fileret.¹¹⁶

Brudetæppe (jf. fig. 23), 1945, korsstingsbroderi på stramaj med motiv af røde, rosa og hvide roser på lys og olivengrøn bund. På bagsiden broderet indskrift »Kamma Lange / 22-4-45«. Restaureret 1972.⁸⁸ På gulvet i sakristiet.

Kortæppe (jf. fig. 35, 59), 1913, udført af en kreds af damer og skænket i anledning af byens 500-års købstadsjubileum.¹¹⁷ Korsstingsbroderi på stramaj med kvadratisk flisemønster i røde og lyse nuancer, kantet af en bort med stiliserede, gyldne blade på blå og lys bund.

\dagger *Kortæppe*, 1878, skænket af præstefruen Lovise Vilhelmine Krog sammen med et krucifiks (s. 1959). Broderet.¹¹⁸

ALTERPRYDELSER

Altertavle (fig. 35-43, 166), med malet årstal 1676 (oprindelig muligvis 1675),¹¹⁹ skænket af borgmester Johan Rudolph Burenæus og hans første hustru, Karen Poulsdatter, til minde om hendes mor, Birgitte Olufsdatter (jf. \dagger eftermiddelalderlig begravelse nr. 6). Forsynet med tre samtidige malerier. Såvel billedskærer som maler er ukendt.

Den bruskarokke tavle (hovedmål ekskl. topfigur 481×423 cm) er opbygget i to stokværk og kronet af et gavlstykke med topfigur. Malerierne i stor- og topfeltet flankeres af smalle sidefelter, foran hvilke der er frifigurer af evangelister, nederst Mattæus med englen (tv.) og Johannes med ørnen, øverst Markus med løven (tv.) og Lukas med oxen. Figureerne står på fremskudte konsoller med reliefskårne navne, henholdsvis »S. Matthevs« og »S. Iohannes« fornedet, »S. Marcvs« og

Fig. 36. Nadverens indstiftelse. Maleri i altertavlens storfelt, 1675-76 (s. 1949). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *The Establishment of the Eucharist. Painting in the main section of the altarpiece, 1675-76.*

»S. Lucas« foroven. Små hængestykker skaber en baldakinlignende effekt over de nedre figurer. De øvre fremspring bærer dobbelte volutbøjler, kronet af småspir, mens fodlisten er prydet med snitværk i form af bladslyng. Begge felter flankeres af sidevinger, hvoraf de nederste er rigest udskåret. Postamentet har tre fyldinger i profilrammer og flankeres af små, gennembrudte sidevinger, hvis overkanter slutter sig til fodlistens underside. Gavlfeltets spidsovale maleri er indsat i en

bruskværkskartouche med frugtguirlander, som oventil løber ud i en konsol, der bærer topfiguren: Kristus med sejrspanen stående på en klode.

Storfeltets maleri (fig. 36), 180×170 cm, udført i olie på træ og indsat i en tungekantet ramme, forestiller Nadverens indstiftelse. I midten under en brændende olielampe sidder Kristus klædt i lys rød kjortel med den opadvendte højrehånd rakt frem over bordet og stråleglorie om hovedet. Han omgives af disciplene, der er klædt i rødt, lig

Fig. 37. Kristus på korset. Maleri i altertavlens topfelt, 1675-76 (s. 1950). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Christ on the cross. Painting in the top section of the altarpiece, 1675-76.*

grønt og sort; forrest til højre ses Judas med pengesønnen i hånden. På bordet er to store stager med brændende lys, et fad med et lam, et brød og en kalk. Foran bordet står en kunstfærdig vinkande dekoreret som en fugl.¹²⁰

Topfeltets maleri (fig. 37), 112×100 cm, udført i olie på træ og indsat i en profilramme, vi-

ser den korsfæstede Kristus med Adams kranium ved korsfoden. Korset flankeres af Maria stående med hænderne samlet i bøn, klædt i mørk kåbe og hvidt hovedklæde (tv.), og Johannes, i gylden kåbe og rødt slag, med armene presset mod kroppen. Endvidere ses de to røvere samt Longinus til hest med sit spyd og Stefaton stående med eddi-

kesvampen. Korset omgives af gyldenbrune skybræmmer, og i baggrunden ser man konturerne af en by og en menneskeflokk (th.).

Gavlstykkets maleri af Opstandelsen (fig. 38), 42×33 cm, er udført i olie på træ og indsat i en spidsoval, tungekantet ramme. Det viser den opstandne Kristus i skybræmme, svævende over kisten med højre hånd løftet velsignende; omkring kisten ses soldaterne.

Postamentfeltet (fig. 39) har i den midterste fylding latinsk indskrift med forgyldte versaler på sort bund: »Hoc monumentum in gloriam Dei et æternam socrus dilectissimæ pie defunctæ matronæ Birgittæ Olai F(iliæ) memoriam, huius, et suis propriis sumptibus exstruendum et adornandum curavit Iohan Rudolphus Burenæus consul civitatis« (Dette mindesmærke, til Guds ære og til evig erindring om en højtelsket svigermor, den salig afdøde frue Birgitte Olufsdatter lod Johan Rudolph Burenæus, borgmester i staden, på dennes og egen bekostning opføre og bepryde).¹²¹ Tv. er et todelt våbenskjold med tre stjerner foroven og en oprakt, vinget hånd med en stjerne foroven samt tilsvarende hjelmprydelse. Skjoldet indrammes af en laurbærkrans med rosetter under giverinitialer og årstal »I 16 R. 76 B« for Johan Rudolph Burenæus; årstallet kan som nævnt være ændret fra 1675.¹¹⁹ Th. et våbenskjold med en bjørn i en tønde og tilsvarende hjelmprydelse. Laurbærandramning som førstnævnte og derover initialerne »KPD« for Karen Poulsdatter.

Staffering. Siden 1926 er rammeværket stafferet med lys grå farve med rød- og grønmarmer-

Fig. 38. Den opstandne Kristus. Maleri i altertavlens gavlstykke, 1675-76 (s. 1951). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *The resurrection of Christ. Painting on the altarpiece's gable, 1675-76.*

rede fyldinger, bag evangelistfigurerne dog sorte. Figurerne står hvide med forgyldte detaljer, deres navne med guld på sort bund, og vinger og kartoucher har rig forgyldning samt rød og grøn lasur. Postamentets fyldinger har sort bund, indskifterne er forgyldte, og våbenmalerierne står i

Fig. 39. Altertavlens postament, 1675-76 (s. 1951). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *The altarpiece's pediment, 1675-76.*

Fig. 40. Nadverens indstiftelse, 1856. (†)Altartavlemaleri nr. 1, udført af Christoffer Faber (s. 1952). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *The Establishment of the Eucharist, 1856. (†)Altarpiece painting no. 1, by Christoffer Faber.*

heraldiske farver. Stafferingen svarer formentlig nogenlunde til den oprindelige.¹²² 1856 udførtes mørk bemaling og forgyldning af rammeværket. 1875 blev postamenterne malet og forgyldt, 'hvilket betydeligt fremhævede disse', og evangelistfigurerne, der havde stået hvidmalede, blev egetræsmalet ved maler N. Jantzen.¹²³

(†)Altermalerier, 1856, udført af Christoffer Faber. 1) (Fig. 40), Nadverens indstiftelse. 187×187 cm, lysmål 165×165 cm, olie på lærred, indsat i

forgyldt ramme. Under en brændende olielampe sidder Kristus ved bordet med brødet i hånden og kalken foran sig. Han er omgivet af disciplene. I baggrunden kerubhovedsmykkede arkaer. Kristus er klædt i lys rød kjortel, disciplene i grønt og brunt. Maleriet var 1856–1986 indsat i altertavlens storfelt (jf. fig. 43, 166). Udtaget 1986 og ophængt på søndre sideskibs vestvæg.

2) (Fig. 41), Opstandelsen. 42×33 cm, olie på kobber. Den hvælvede kobbertavle er monteret

på en oval træplade, malet med lysegråt. Maleriet viser Kristus svævende med udstrakte arme over jorden, hvor to liggende personer skærmer for øjnene med hånden. Kristus er vist med blå klæde draperet om kroppen, mens de liggende figurer er klædt i rosa, grønt og blå. Maleriet var opsat på altertavlens gavlstykke oven på det oprindelige maleri (jf. fig. 43, 166). Nedtaget 1986 og ophængt på nordvæggen i sakristiets 2. fag.

†*Altermaleri*. (Fig. 42). En korsfæstelsesscene, udført af Christoffer Faber 1856. 112×100 cm, olie på træ. Den korsfæstede flankeredes af Maria (tv.) og Johannes; i baggrunden Jerusalems bygninger. Kristus har naturlig karnation og hvidt lændeklæde, Maria grøn kjortel med blåt slag, Johannes blå kjortel med rødligt slag. Baggrundens landskab er holdt i dæmpede, grågrønne nuancer. Billedet blev udført direkte oven på originalmaleriet fra 1676, oprindeligt som en opmaling: Faber havde 'bibeholdt den gamle anordning, men malet til dels nye figurer, luft og andre omgivelser nyt stafferet, og desårsag meget mere arbejde, end jeg først troede ville blive tilfældet, som var en nødvendighed, når den skulle stå i harmoni med det øvrige' (jf. fig. 43, 166).²² Ved restaureringen af altertavlen 1986 blev Fabers opmalinger fjernet og originalmaleriet afdækket.¹²⁴

Sekundære påskrifter. På postamentets bagside findes skårne indskrifter fra 1700-tallet, deriblandt: »FEB Bachman PRSF 1733« og »R. Selleberg 1733«. Endvidere i højre side nogle fint udførte forbogstaver, malet med sort (fig. 169), »AP« omkring et utydeligt bogstav eller ornament samt en stilk med blade, »AS«, sammenskrevet »AH(?)« samt »SAH(?)«. I venstre side er spor af lignende signaturer. Endelig vidner en række malede påskrifter om de istandsættelser og restaureringer, tavlen har været underkastet, bl.a. på nordre vinge »Restaureret 1926. Johannes Klokke Carl Klokke Malere Kerteminder«. ¹²⁵

Ændringer og istandsættelser. 1719 blev altertavlen ferniseret af Jens Maler.³⁹ 1840 bemærkede synet, at tavlen burde restaureres eller helt udskiftes.²⁴ Restaureringen gennemførtes 1856, idet figurer og rammeværk blev istandsat og forgyldt, og de tre altermalerier dels udskiftet, dels overmalet ved maleren Christoffer Faber, som mod-

Fig. 41. Opstandelsen, 1856. (†)Altertavlemaleri nr. 2, udført af Christoffer Faber (s. 1952). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *The Resurrection*. (†)Altarpiece painting no. 2, by Christoffer Faber.

tog 300 rdlr. for arbejdet.¹²⁶ Samtidig forsynedes postamentets midtfelt med en malet indskrift: »Givet af Borgermester Pael Schinckel Anno 1616. Restaureret 1856« (fig. 43, 166).¹²⁷

1924 blev det oprindelige storfeltsmaleri, der siden 1856 var hensat i materialrummet, restaureret, indrammet og ophængt på søndre sideskibs vestvæg. Arbejdet bekostedes af kirkeværgen Emil Andresen.¹²⁸ Ved restaureringen af tavlen 1925–26 blev postamentets våbenfelter samt den oprindelige latinske indskrift afdækket og opmalet, mens rammeværket blev stafferet i en bestræbelse på at genskabe den oprindelige farvesætning. Arbejdet udførtes af de lokale malere Johannes og Carl Klokke og bekostedes af en anonym giver. Samme år leverede malerinden Anna E. Munck et udkast til et nyt alterbillede, som dog ikke realiseredes.¹²⁹ 1986 gennemførtes en istandsættelse, hvorunder træværkets løstsiddende farvelag fra 1926 blev afrenset og rekonstrueret. Samtidig

Fig. 42. Kristus på korset, 1856. †Altartavlemaleri, udført af Christoffer Faber (s. 1953). Foto Nationalmuseet 1986. – *Christ on the cross, 1856. †Altarpiece painting by Christoffer Faber.*

blev de oprindelige altermalerier atter genindsat og fremdraget. Christoffer Fabers malerier blev ophængt i vestenden af søndre sideskib (storfeltet) og i sakristiet (gavlfeltet), mens hans overmaling i topfeltet blev afrenset.¹³⁰

Som nævnt er billedskæreren bag altartavlen ukendt. Chr. Axel Jensen anførte 1925, at tavlen syntes skåret af samme billedskærer som prædikestolen, men forsøgte ikke at fastslå hans identitet.¹³¹ Det er dog tvivlsomt, om denne antagelse kan opretholdes. Altartavlens frifigurer og det rigt udfoldede bruskværk adskiller sig væsentligt fra særligt prædikestolskurvens noget undersætsige reliefskæringer, ligesom der er langt mere bevægelse i altartavlens topfigur end i prædikestols-himlens stive ditto.¹³² Den i oversigten omtalte teori om, at tavlen er udført af billedhuggeren Hans Nielsen Bang, fremført af kunstsribenten Herman Madsen, synes ligeledes tvivlsom (jf. s.

1946),¹³³ og det er ikke muligt på nuværende tidspunkt at henføre tavlen til en bestemt mester eller til et værksted.

†*Altartavle*. 1577,¹³⁴ skænket af Anne Lauridsdatter Knob, 'Gud til ære og salig Palle van Mehlen, sin kære husbond, til lovlig ihukommelse' (jf. †alterklæde nr. 1).¹³⁵ Katekismustavle, af biskop Jacob Madsen (1588) beskrevet som 'en smuk tavle med nadverens indstiftelsesord på alteret'.¹³⁶ Flyttet fra alteret 1675-76, da borgmester Burenæus skænkede en ny altartavle. 1694 omtalt som 'gammel og ubrugelig'.²⁷ Kasseret eller bortsolgt 1719.³⁶

Knæleskammel, 1868, udført af snedker Ovesen. Betrukket med rødt fløjl og benene forgyldt med ægte guld.¹³⁷ Betrækket fornyet 1990.⁸⁸

Fig. 43. Altartavle, 1675-76, med fejlagtig giverindskrift (s. 1953). Foto Kristian Hude 1903. – *Altarpiece, 1675-76, with erroneous donor inscription.*

Fig. 44. Alterkalk, formentlig o. 1600 (s. 1956). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Chalice, presumably c. 1600.*

ALTERSØLV

Alterkalk, (fig. 44), formentlig o. 1600 i en gotisk stil, der yndedes i renæssancetiden.¹³⁸ Den 22,5 cm høje kalk har ottetunget fod med standkant med slidt gravering samt spor af forgyldning. På en af tungerne er fæstnet en støbt krucifiksfigur. Skaffet er ottesidet og knoppen gotisk med seks rudebosser med graverede rosetter mellem bladtunger. Det store bæger, med profileret mundingsrand, er fornyet 1880 ved guldsmed Niels Christopher Clausen, Odense.¹¹⁸ Under bunden ejermærke i graveret kursiv »Ktm. Kirke«. Den tilhørende *disk*, 1855(?), er udført af Harald Klok-

ker i Kerteminde. Den måler 15 cm i tværmål og har cirkulær bund samt glat fane med kors i cirkelslag. Under bunden er der mesterstempel for Harald Klokker (Bøje nr. 4347) samt ejermærke som ovenfor. Den er formentlig identisk med en disk, som 1694 betegnedes som 'ny',²⁷ og som blev 'repareret' (omsmeltet?) 1855.²²

1694 betegnes kalken som 'ny', muligvis efter en restaurering af fod og evt. bæger.¹³⁹ 1730 blev den forbedret med sølv fra *†alterkande* nr. 1 og forgyldt med guld fra hollandske dukater.³⁶ 1746 repareret ved guldsmed Knud Povelsen,⁴² 1814 ved guldsmed Bonne Madsen Bonnesen, begge Kerteminde.⁴¹ Senest repareret 1986.⁸⁸ 1780 anskaffedes et *†futteral* til altersættet.⁴⁰

†Altersæt. 1) O. 1487, 'en kalk og disk og helligdom', skænket dette år af Clemens Persen og hans hustru Else i forbindelse med indstiftelse af en ugentlig messe for jomfru Maria ved kirkens Vor Frue alter (s. 1914).¹⁴⁰

†Kalkklæder. 1) 1694 anvendtes et 'gammelt' tørklæde, broderet med silke, til at lægge over kalk

Fig. 45. Oblatæske, 1721, udført af guldsmed Knud Povelsen i Kerteminde og skænket af Aage Pedersen Syv og hustru Barbara Mattæusdatter Reutz (s. 1957). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Wafer box, 1721, made by goldsmith Knud Povelsen, Kerteminde, and given as a gift by Aage Pedersen Syv and his wife, Barbara Mattæusdatter Reutz.*

Fig. 46. Sygesæt, 1870, udført af guldsmed Niels Christopher Clausen, Odense (s. 1957). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Communion set for the Sick, 1870, by goldsmith Niels Christopher Clausen, Odense.*

og disk.²⁷ Kasseret 1719.³⁶ 2) 1707, skænket af oberst Frederik Lützwow til Lundsgaard sammen med \dagger alterklæde nr. 2 og \dagger alterdug nr. 2. Af grønt, guldindvirket stof.²⁷

Oblatæske (fig. 45), 1721, udført af guldsmed Knud Povelsen i Kerteminde og skænket af Aage Pedersen Syv og hustru Barbara Mattæusdatter Reutz sammen med en vinkande (\dagger alterkande nr. 2, jf. også \dagger alterklæde nr. 3, \dagger alterdug nr. 4, gravsten nr. 13).¹⁴¹ Den 7,5 cm høje æske, 12 cm i tværmål, har riflet standplade og tilsvarende lågkant. På det kuplede låg er giverindskrift med graveret skriveskrift »Til Guds Ære og Kierte minde Kirkis Siir hauer Aage¹⁴² Pedersen Syu og hans hustru Barbra Mattheei datter Reute giuet til Taknemligheds Minde denne Eske Anno 1721«. Over indskriften er gravering af kryds-lagte palmegrene sammenbundne med en sløjfe, under indskriften et englehoved. Indvendig har låget graveret ejermærke med kursiv »Ktm. Kir-

ke«. Under bunden har æsken to mesterstempler (fig. 170) for Knud Povelsen (Bøje nr. 4331), derunder graveret vægtangivelse »W 25 lod«, samt øverst ejermærke som låget.

\dagger *Oblatæske*, 1849, af prøvesølv, udført af guldsmed Jacob Hansen, Kerteminde.²² Æsken kasseret 1869.³³

Sygesæt (fig. 46), 1870,³³ udført af guldsmed Niels Christopher Clausen, Odense, og bestående af kalk, disk og oblatæske i futteral af træ, beklædet med sort læder. Den 9,5 cm høje kalk har cirkulær fod, glat skaft med flad knop samt glat bæger. Bægeret har graveret Jesumonogram i strålekrans midt på korpus og profileret mundingsrand. Under bunden mestermærke for Niels Christopher Clausen (Bøje nr. 4280), bymærke for Odense og vægtangivelse (ulæselig). Disken, 7 cm i tværmål, har glat fane; i bunden er graveret et Jesumonogram i strålekrans. Under bunden mestermærke for Niels Christopher Clausen

Fig. 47. Alterkande, 1927, udført af guldsmed Peter Hertz, København (s. 1958). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Wine jug, 1927, by Copenhagen goldsmith, Peter Hertz.*

(Bøje nr. 4280), bymærke for Odense og vægtangivelse »13L4G«. Oblatæskan, 5 cm i tværmål, har Jesumonogram i strålekrans på låget og tre stempler, svarende til diskens, under bunden.

†*Sygesæt*. 1–2) Formentlig 1600-tallets sidste del, begge betegnet 'nye' 1694.²⁷ Sættene, der hver vejede 15 lod 1½ kvintin, blev 1868 udskiftet med to 'tidssvarende' sæt (nr. 3–4).¹⁴³ Det ene opbevarede hos præsten, det andet hos kapellanen (fra 1877 hos kateketen).¹⁴⁴ 3–4) Anskaffet

1868 som erstatning for nr. 1–2. Til hver sæt hørte et †*futteral*.³³ Begge sæt fandtes endnu 1893.⁸⁹

Alterkander. *1) O. 1836.¹⁴⁵ Fra Den kgl. Porcelænsfabrik, 32 cm høj, sort med forgyldte kanter og forgyldt kors på korpus. Samme år anskaffedes en drejet *fod af sortpoleret træ til kanden. Kertemindeegnens Museer (KTM inv.nr. 3133–3134).

2) (Fig. 47), 1927, udført af guldsmed Peter Hertz, København, og formentlig anskaffet til kirken 1929. Den 25,5 cm høje kande har graveret kors med trepasender på korpus. Under bunden er kronet mesterstempel for Peter Hertz, Københavnsmærke 1927 samt gardejnsmærke for Christian F. Heise. Nederst ejermærke med graveret kursiv »Ktm. Kirke« samt årstallet »1929«.

†*Alterkander*. 1) Muligvis 1600-tallet, 1694 betegnet 'så god som ny'; den vejede 44 lod.²⁷ Repareret 1705.²⁸ Omsmeltet 1730, idet sølvet anvendtes til at forbedre alterkalken og †alterkande nr. 2.³⁹

2) 1721, skænket af Aage Pedersen Syv og hustru Barbara Mattæusdatter Reutz sammen med oblatæskan og vel sagtens som denne udført af Knud Povelsen (jf. †alterklæde nr. 3, †alterduk nr. 4, gravsten nr. 13). Formentlig bar kanden en giverindskrift svarende til oblatæskens.¹⁴⁶ 1730 blev kanden sammen med alterkalken forbedret med sølv fra †alterkande nr. 1 og indvendig forgyldt med guld fra hollandske dukater.³⁶ Repareret 1755.⁴² Kanden bortsolgt på auktion 1796–97.⁴³

Ske, o. 1900, af sølv, skaffet har foroven kors med trepasender. På bagsiden mestermærke for K. C. Hermann, Københavnsmærke samt et ulæseligt stempel. En †*ske* var udført 1869 af Harald Klokke.³³

Skåle. *1) 1836, fra Den kgl. Porcelænsfabrik, 11 cm høj, sort med forgyldt mundingsrand, fod og kors. I Kertemindeegnens Museer (KTM inv. nr. 3134).

2) 1900-tallet, af sølv med indvendig forgyldning, 9,5 cm høj, 13 cm i tværmål, med udkraget mundingsrand og hældetud. Under bunden stempler med »830« (kronet), »DTA« og »M«, samt graveret ejerindskrift med kursiv »Ktm. Kirke«.

Fig. 48. Alterstager nr. 1, 1616, skænket af borgmester Poul Skinkel (s. 1959). Foto Henrik Wichmann 1998. – Altar candlesticks no. 1, 1616, given as a gift by Mayor Poul Skinkel.

ALTERUDSTYR

Alterstager. 1) (Fig. 48), 1616, skænket af borgmester Poul Skinkel (jf. gravsten nr. 7). Hver af de 58 cm høje stager har en cirkulær fod, der hviler på ryggen af tre liggende løver. Om standkanten løber en giverindskrift med reliefversaler, på den ene stage »Ano 1616 haffver Bor(gmester) Powell Sckinckell«; på den anden »dise thvende stager ladet bekoste 1616«. Skaftet har kugle- og balusterled mellem flade vulster, og øverst er en flad lyseskål med lysetorn. På hvert skaft er forneden fastgjort en skjoldformet plade med bomærke samt initialerne »PS« og »AA« for Poul Skinkel og hustru Anne Andersdatter (†s.å.).¹⁴⁷

1694 manglede en løve på hver stage,²⁷ 1719 bekostede kirken to nye udført af guldsmed Jacob Matthisen.³⁹ 1726 og 1728 betaltes Jørgen guldsmed for at fastgøre løvefigurerne.³⁶

2) (Jf. fig. 58), 1990, 57 cm høje, udført som kopier af nr. 1 af Georg Hansen, Kerteminde.¹⁴⁸ Af drejet, guldstafferet træ med løvefigurer støbt af tin. Til daglig brug på alteret.

†*Alterstager*, omtalt 1694, 'gamle og ubrugelige'.²⁷ De to indbyrdes forskellige stager indgik 1719 sammen med †dåbsfad nr. 1 som betaling for †dåbsfad nr. 2 (s. 1969).³⁶

Syvstager. 1–2) (Fig. 49), slutningen af 1800-tallet, skænket af forhenværende kateket i Kerteminde Valdemar Julius Winther.¹⁴⁹ Af messing, 42 cm høje, udført i gennembrudt arbejde. Cirkulær, svagt profileret fod hvorover en due med udbredte vinger, siddende på en gren og med strålekrans om hovedet. Grenens sideskud bærer syv lysepiber; en af de yderste piber mangler på den ene stage.

Alterbog. Christian IV's bibel, 1632, i indbinding af brunt læder med messingbeslag (to hjørnebeslag mangler), muligvis oprindelig. Midt på for- og bagside er desuden et rombeformet beslag, og ved bagsidens forkant to beslag til hængsler. På ryggen indskrift med forgyldte versaler »Bibilia«. Skænket til kirken af en anonym giver 1990. I glasmontre i søndre sideskibs vestende.

†*Alterbøger*. 1748 skænkede en Frederik III bibel til kirken.⁴² 1835 var biblen ødelagt af fugt og møl, og den kasseredes 1837.²⁵

†*Bogstol*, 1724, udført af Florens snedker til kirken graduale.³⁹ 1746 repareret af Jørgen snedker.⁴² Placeret i koret.

Alterbordskrucifiks (jf. fig. 43), 1878, skænket af præstefruen Lovise Vilhelmine Krog sammen med

Fig. 49. Syvstage, slutningen af 1800-tallet, skænket af forhenværende kateket i Kerteminde Valdemar Julius Winther (s. 1959). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Seven-branched candlestick, ending of the 1800s, given as a gift by the former catechist in Kerteminde, Valdemar Julius Winther.

†kortæppet (s. 1948).¹¹⁸ Af træ, 54 cm højt, heraf Kristusfiguren ca. 30 cm. Den udskårne, forgyldte figur, hvis fødder støtter på en konsol, er monteret på et glat, sortmalet korstræ, placeret på et trinpodium. På podiets forside er fastgjort en tværoval plade af sølv, hvorpå indskrift er grave-ret med skriveskrift »Til Minde om Sognepræst J. Krog 1878«. På alteret.

**Kristi grav*. (Fig. 50–55, 171–72), 1500-tallets første fjerdedel, bemalet egetræ. Graven har form af en ligkiste, 204×72 cm, 145 cm høj inkl. spir, der rummer en realistisk figur af den døde Kristus. Høje, skråtstillede hjørnespir flankerer de svungne gavlstykker med små krabbeblade og kronende småspir (spidserne fornyet). Kisten har kunnet åbnes og lukkes, idet der til sidernes overkant har været hængslet to glatte låg (kun det ene bevaret), som i lukket tilstand har dannet et spidstag over figuren, og i åben tilstand har dækket kistens langsider. Kristusfiguren (fig. 54–55), ca. 180 cm lang, har krøllet hår og skæg og bærer en tornekrone, flettet af tre grene. Øjne og mund er tillukkede, og der er tydelige naglegab i hænder og fødder. Armene er krydsede over underlivet, som er dækket af et lændeklæde, hvis ender er foldet ind under lårene. På den bevarede lågflades yderside findes talrige, indskårne graffiti i form af initialer og bømærker samt et enkelt årstal »MH 1566«.

Bemalingen er udført på kridtgrund. Kistens langsider har udvendig spor af grønlig bemaling, mens hjørnespirene er stafferet med rødt og blå, og gavlene er prydet med malerier. På det ene ses Kristus som smertensmand (fig. 51), siddende med knudepisk og ris på en klippe. Han er vist med mørkt hår og skæg, naturlig karnation og røde blodspor over hele kroppen. På det andet ses en pietà (jf. fig. 52), Maria siddende med sin søns lig på skødet, idet hun fremviser hans højre hånd med tydeligt vunde. Hun er klædt i blå kappe over hvidt hovedlin, mens Kristus har mørkt hår og skæg, lys hud og blålige hænder og fødder. Begge malerier er præget af afskalning. Indvendig er kisten rødmalet, dog er der på indersiden af den ene gavl (ved figurens hoved) malet et blå og gyldent cirkelkors, foran hvilket en udsavet, forgyldt stråleglorie af renæssance-type er sekundært påsømmet.¹⁵⁰ Lågfladen står

udvendig umalet, mens der på indersiden er spor af et næsten helt forsvundet maleri, som viser scener fra lidelseshistorien. Scenerne adskilles af lodrette rammelinjer, malet med grønt. Fra højre mod venstre anes Bønnen i Getsemane, Tilfange-tagelsen, Kristus for Pilatus og Bispottelsen (fig. 171–72).¹⁵¹ Scenerne er malet til at ses, når låget er klappet ned, så det dækker kistens langside.¹⁵² Selve Kristusfiguren er stafferet med mørkt hår og skæg, bleg karnation med blålige hænder og fødder, rødt blod strømmende fra tornekrone og vunderne samt gråligt lændeklæde.

Kistens malerier er af Ulla Haastrup tilskrevet 'de fynske malere', Peder maler og Iffver Peder- sen, kendt fra altertavlerne i Sanderum og Vejlbj kirker (Odense Amt) og virksomme i 1500-tallets første fjerdedel.¹⁵³

Den eneste anden bevarede Kristi grav i Danmark findes i Mariager Kirke (Randers Amt), men flere eksempler kendes fra bevarede figurer eller er arkivalisk stadfæstede.¹⁵⁴ Gravene har indgået i de liturgiske spil, der opførtes i kirkerne i forbindelse med påskehøjtideligheden.¹⁵⁵ Meget tyder dog på, at de også havde en væsentlig funktion som andagtsbilleder, hvor den enkelte andagtsøgende kunne fremsige bønner og opnå aflad, således som det dokumenteres i skriftlige kilder knyttet til andre lokaliteter.¹⁵⁶ Formentlig har også Kristi grav i Kerteminde haft denne dobbelte funktion som påskespilrekvisit og andagtsbillede, og den må på denne baggrund antages at have stået fremme i kirken året rundt, måske i et af sideskibene.¹⁵⁷

Kristi grav omtales tidligst 1588 af biskop Jacob Madsen (»Christi Legems Begræffelsis Sted«), der tilføjer, at præsten har lovet at lade den sælge.¹⁵⁸ Også ved biskoppens besøg det følgende år stod »Død Kiesten« dog i kirken,¹⁵⁹ og i det ældste bevarede inventarium fra 1694 omtales den som 'en rygget kiste, kan åbnes til begge sider, hvori ligger et krucifiks'.²⁷ 1770, da N. S. Bøgh registrerede kirkens inventar, opbevarede kisten i sakristiet;¹⁶⁰ 1782 betegnes den som brøstfældig.¹⁶¹ 1813 så

Fig. 50. *Kristi grav, 1500-tallets første fjerdedel. I Nationalmuseet (s. 1960). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Christ's tomb, first quarter of the 1500s.

Fig. 51-52. 51. Kristus som smertensmand. 52. Pietà. Malerier på *Kristi grav, 1500-tallets første fjerdedel. I Nationalmuseet (s. 1960). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – 51. Christ as a man of pain. 52. Pietà. Painting on *Christ's tomb, first quarter of the 1500s.

historikeren Christian Molbech kisten med figuren, som han fandt »i den Grad væmmelig stygt, at det i vore Dage maatte Skræmme endog den ivrigste og andægtigste Catholik (...) Neppe ere vi nu i Stand til at tænke os en saa total Mangel paa Sands for den simpelste Natur, om ei for den ædlere Formskønhed, der udfordres til at kunne frembringe en saa vanskabt Guddomsskikkelse, og til at kunne yde et saadant Træbillede den høieste Adoration (...) Som Mindesmærker om en Tid,

aldeles blottet for Skønhedssands, fortiene de vel slige uformelige Billeder at gjemmes«. ¹⁶² 1845 blev kisten efter anmodning fra Oldsagskommissionen overladt til Museet for de Nordiske Oldsager (NM inv.nr. D16/1992).

(†) *Monstransskab*, senmiddelalderligt, ombygget til en pengeblok (jf. s. 1994). Skabet var udhugget af én egestamme, beslået med jernbånd og indrettet med to rum samt en gitterlåge, svarende til lågen i kirkens gotiske skab (s. 1992).

Fig. 53. *Kristi grav, 1500-tallets første fjerdedel. I Nationalmuseet (s. 1960). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Christ's tomb, first quarter of the 1500s.

Fig. 54. Kristusfigur. Detalje af *Kristi grav, 1500-tallets første fjerdedel. I Nationalmuseet (s. 1960). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Christ figure. Detail of *Christ's tomb, first quarter of the 1500s.

Fig. 55. Hoved af Kristusfigur. Detalje af *Kristi grav, 1500-tallets første fjerdedel. I Nationalmuseet (s. 1960). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Head of Christ figure. Detail of *Christ's tomb, first quarter of the 1500s.*

Fig. 56-57. 56. Messehagel nr. 1, o. 1900 (s. 1965). 57. Messehagel nr. 2, o. 1900 (s. 1965). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – 56. *Chasuble no. 1, c. 1900*. 57. *Chasuble no. 2, c. 1900*.

Messehagler. 1) (Fig. 56), o. 1900, af lilla fløjlkantet med guldgalon; på ryggen gyldent kors. Lyst for. 2) (Fig. 57), o. 1900, af rødt fløjlkantet med guldgalon og på ryggsiden gyldent kors med perler. Rødt for. Denne eller nr. 1 istandsattes 1986.⁸⁸ 3) Nyere, af grøn, granatæblemønstret silkebrokade med påsyet, gyldent gaffelkors, som på ryggen har broderet alfa og omega samt applikeret Kristusmonogram i brogede farver. Gyldent for. 4) Nyere, af grønt, uldent stof med påsyet gaffelkors af guldgalon. Grønt for. 5) Nyere, af lilla, uldent stof med påsyet gaffelkors af sølvgalon. Lilla for. 6) Nyere, af lys silke med påsyet gaffelkors af rødt fløjlkantet, som på ryggsiden er påsyet åbne dobbeltkors foroven og forneden. Gyldent for. 7) 1997, syet af damer i menigheden. Af hvid, rudemønstret silke. På forsiden påsyet et bredt,

rødt bånd med applikation af gyldne kors og blå og grønne stiliserede fladfisk. På bagsiden danner tilsvarende bånd et kors i cirkelslag markeret ved fire, gyldne fisk. Blåt og turkis for.

†*Messehagler.* 1-2) 1694 omtales to hagler.²⁷ 1702 blev den ene forsynet med et nyt, sølv- og guldbroderet krucifiks af atlask (silkestof), kantet med bånd i halsen og foret med rød bomuld.²⁷ En af haglerne kasseredes 1729.³⁶ Den anden da meget brøstfældige hagel blev 1772 repareret af Søren skrædder,⁴² og 1836 kasseret som 'ubrugelig'.¹⁶³ 3) To nye messehagler anskaffedes henholdsvis 1839 fra 'Pagh' i Aasum²⁵ og 1856; sidstnævnte var af silkefløjlkantet med kors af ægte guldgalon.²² En af disse er formentlig identisk med en messehagel 'af sort fløjlkantet med sølvvirket kors', som endnu var ved kirken 1930.¹⁶⁴

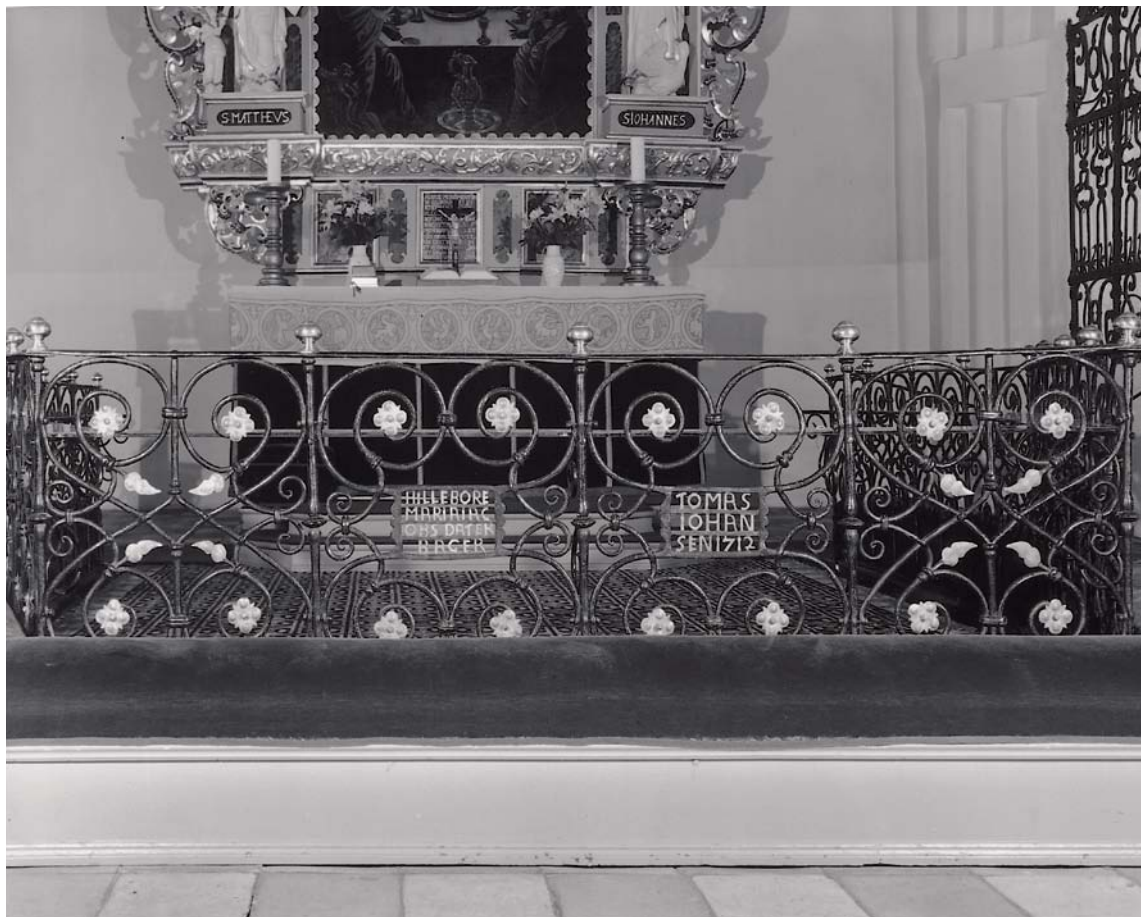

Fig. 58. Detalje af alterskranke, 1712 (s. 1966). Foto Henrik Wichmann 1998. – Altar rail detail, 1712.

ALTERSKRANKE

Alterskranke, (fig. 58-59), 1712, udført af grovsmed Christen Sørensen i Marslev og skænket af købmand Thomas Johansen og hustru Hylleborg Maria Jacobsdatter Bager (jf. *†*ettermiddelalderlig begravelse nr. 8). Af smedjern, sortmalet med forgyldte detaljer. Hver af gitterets fem sider består af fire fag, adskilt af lodrette stave med forgyldt knop. I de enkelte fag er parvist modstillede slyngbånd, oprullet i volutter og afsluttet med firbladede rosetter og spidse blade. I de to midterste fag er rektangulære rammer, hvori er giverindskriftter med versaler »Hillebore Maria Jacobs Dater Bager« (tv.) og »Tomas Iohansen 1712«. På oversiden af håndlisten i de to sydvestligste fag findes håndværkerindskriften »Christen Sørensen Grofsmed i Marslef«.

Gitteret er nært beslægtet med de lidt ældre gitre i Odense Skt. Knud (fra 1694, s. 569) og Vor Frue (fra 1716, s. 1098).

Foran skranken findes et *knæfald*, opført 1868 af snedker Ovesen.³³ Af træ, gråmalet og polstret med rødt fløjl. Et *†knæfald*, polstret med læder,¹⁶⁵ blev ombetrukket og udvidet 1840 og forsynet med nye læderfrynser 1855.¹⁶⁶

Fig. 59. Alterskranke, 1712, udført af grovsmed Christen Sørensen i Marslev og skænket af købmand Thomas Johansen og hustru Hylleborg Maria Jacobsdatter Bager (s. 1966), samt gitter for Peder Juels kapel (s. 2035). Foto Henrik Wichmann 1998. – Altar rail, 1712, made by blacksmith, Christen Sørensen of Marslev, and given as a gift by merchant Thomas Johansen and his wife Hylleborg Maria Jacobsdatter Bager. Also, screen for Peder Juel chapel.

Fig. 60. Dåbsengel, 1875, kopi af H. W. Bissens dåbsengel fra 1843-44 i Middelfart Kirke. Udført af zinkstøber Rasmussen, København, og skænket af Kertemindeborgere (s. 1968). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Baptismal angel, 1875, a copy of H. W. Bissen's 1843-44 baptismal angel in Middelfart Church. Made by zinc monger Rasmussen, Copenhagen, and given as a gift by citizens of Kerteminde.*

DØBEFONT

Døbefont (fig. 60), 1875,³³ kopi af H. W. Bissens dåbsengel fra 1843-44 i Middelfart Kirke, jf. også Silkeborg Kirke (DK Århus 6291 f.). Udført af zinkstøber Rasmussen, København, og skænket af Kertemindeborgere.¹⁶⁷ Den 78 cm høje englefigur er udført af zink og hvidmalet. Den er

fremstillet knælende og holder med begge hænder en stor muslingeskal frem, støttet på højre knæ, mens et klæde er draperet over højre lår. Figuren hviler på et hvidmalet podium, placeret på et fontetæppe (jf. ndf.) midt i koret.

†*Døbefont*, antagelig romansk. I følge N. S. Bøgh en stenfont, beklædt med brædder, 'som giver den seks kanter'.¹⁶⁸ På de to forreste sider var fremstil-

linger af Kristi dåb samt ægypternes undergang i Det røde Hav, på de fire øvrige af evangelisterne. Beklædningen kan være opsat i forbindelse med fontens renovering 1682, der var bekostet af Poul Jespersen Bager og hustru Kirsten Henriksdatter Krog (jf. †fontegitter ndf.).¹⁶⁹ 1723 udførte Florens snedker et trin op til fonten og satte et bræt på ved fodstykket.³⁹

Fonten kan, som den eneste kendte inventar-genstand, være overført fra den ældre til den nuværende kirke, hvor den var opstillet vestligst i søndre sideskib.¹⁷⁰ 1840 flyttedes den til en ny placering, formentlig i koret.⁷¹ 1875 blev fonten beskrevet som værende 'under al Kritik',¹⁷¹ og den fjernedes fra kirken ved anskaffelsen af dåbsenglen 1875 eller kort efter.¹⁷²

Dåbsfad (jf. fig. 60), 1875, af messing, formet som en muslingeskal og samørende med fonten.

†*Dåbsfade*. 1) 1694 omtalt som 'gammelt',²⁷ af messing. Repareret 1719, men senere samme år givet i bytte for †nr. 2 sammen med †alterstager (s. 1959).³⁹ 2) 1719,³⁹ af messing. Bortsolgt 1882.¹¹⁵

Dåbskande (fig. 61), o. 1912(?), af messing, 28 cm høj, med georgskors i cirkelslag på hver side af korpus. Under bunden stemplet »9.«. Ganske svarende til kander i Sdr. Vissing og Voerladegård (DK Århus 3827 og 3864). †*Dåbskande*, 1850, af blik.¹⁷³

†*Fontehimmel*, 1739, skænket af Morten Poulsen Bager og hustru Anne Pedersdatter i København (jf. lysearm nr. 2).¹⁷⁴ Af bemalet træ.¹⁷⁵ I følge N. S. Bøgh bar himlen indskriften: »Her er det Vand og Aand, som Synd og Last aftvætter, Her er et helligt Bad, som aabner Himmelen. Hjelp Jesu! daglig vi vor Pagt med Gud opretter, Indtil vi Aand af Aand kan fødes nye igien«. ¹⁷⁶ Himlen ophængtes over fonten ved et jernanker.⁴⁰ Muligvis kasseret i forbindelse med fontens flytning 1840 (jf. ovf.).¹⁷⁷

†*Fontegitter*, 1682, skænket af Poul Jespersen Bager og hans første hustru Kirsten Henriksdatter Krog (jf. stolestader s. 1985, kirkeskib nr. 1, †teftermiddelalderlig begravelse nr. 2).¹⁷⁸ Af træ, stafferet, med målene 6,5×4,5 alen (ca. 4×2,8 m).¹⁷⁵ Ifølge N. S. Bøgh var gitteret smykket med ti af Kristi apostle (vel oprindeligt tolv), deriblandt Paulus, velsagtens træskærerarbejder. Over dem, formentlig på rammeværket, var giverindskrift:

Fig. 61. Dåbskande, o. 1912(?) (s. 1969). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Baptismal ewer*, c. 1912(?).

»Aar 1682 haver Povel Jespersen Bager og Hustru Kirsten Henrichsdatter Krog ladet Fonten paa egen Bekostning renovere«. ¹⁷⁶ Formentlig kasseret ved anskaffelsen af den nye font 1875.¹⁷⁹

Fontetæppe (jf. fig. 60), 1952, syet af kvinder i menigheden. Korsstingsbroderi på stramaj, sammensat af seks dele. Lys bund med mønster af rosetter i rødt, gyldent og grønt. Fontens plads indrammes af en tovsnoning i rødt og grønt, og forrest er et livstræ med drueklaser og blade, syet med brunt. Hele tæppet kantes af en bladbord i røde og gyldne nuancer. Restaureret 1972.⁸⁸

**Fontetæppe* (jf. fig. 101), 1913,⁸⁹ udført af en damekomite. Stramajbroderi med et rosa kors med spidse korsender, flankeret af palmegrene i grønne nuancer på lys bund. Derunder indskrift, broderet med brunt, »Lader de smaa Børn komme til mig«. Kantet af mørkerød bort med smal gul stribe. I Kertemindeegnens Museer (KTM inv.nr. 3129).

Fig. 62. Kerub (nr. 1) fra (†)korgitter, 1698, udført af Michael Tuisch og skænket af borgmester Johan Glysing og hustru Anna Mølken (s. 1970). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Cherub (no. 1) from (†)chancel screen, 1698, by Michael Tuisch and given as a gift by Mayor Johan Glysing and his wife, Anna Mølken.

(†)KORGITTER M.M.

(†)Korgitter (fig. 62–69, 173–74, 180), 1698, udført af billedskærer Michael Tuisch og skænket af borgmester Johan Glysing og hustru Anna Mølken (jf. hvælv s. 1932, †vægpaneler, †lukket stol nr. 1, †orgel nr. 2, †ligklæde nr. 1, †ettermiddelalderlig begravelse nr. 7).¹⁸⁰ Af gitteret er bevaret to keruber, seks apostelfigurer og to topstykker samt en topfigur (nr. 1–11), alt af rensat eg. Oprindeligt omfattede det yderligere seks †apostelfigurer, en †Kristusfigur, et †topstykke og antagelig en †topfigur.

1–2) (Fig. 62–63), to keruber med flammesværd, ca. 140 cm høje. Begge har kraftigt, krøllet hår med stor pandelok og er iklædt folderig kjortel, snøret i livet, samt fodlang underklædning, der på den ene (sydlige) figur lader underbenet med antikiserende remstøvle frit. Figurerne står i kontrapost og vendt mod hinanden med flammesværdet i højre hånd og venstre hånd løftet i en opholdende gestus; på den nordre kerub er venstre hånds fingre afbrækkede. De store vinger samt venstrearmen er på begge figurer fastgjort med søm. Opstillet på hver side af den søndre pille ved korbuen.

Fig. 63. Kerub (nr. 2) fra (†)korgitter, 1698, udført af Michael Tuisch og skænket af borgmester Johan Glysing og hustru Anna Mølken (s. 1970). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Cherub (no. 2) from (†)chancel screen, 1698, by Michael Tuisch and given as a gift by Mayor Johan Glysing and his wife, Anna Mølken.*

3-8) (Fig. 64-67, 173-74), seks apostelfigurer med flade bagsider på maskeprydede konsoller, 70-84 cm høje. Figurerne er skåret i et med den øverste del af konsollerne, som er vandret delt over maskens næse. Af de to er den nederste del forsvundet. 3) (Fig. 64), Mattæus, med krøllet hår og skæg og iklædt fodlang kjortel med slag, som er opviklet ved venstre hofte. Han er vist i trekvartprofil, hvilende på højre ben og holder i højre arm en åben bog. I niche nord for indgangen til korets søndre sideskib. 4) (Fig. 65), Matthias, skaldet med langt, lokket skæg, iklædt folderig

klædning med slag over højre skulder, bundet ved venstre hofte. I højre hånd holder han øksen. Den nederste del af maskekonsollen er afbrækket. I niche syd for indgangen til korets søndre sideskib. 5) (Fig. 66), Andreas, med kraftigt, krøllet hår og skæg, fodlang kjortel bundet i livet og slag bundet på venstre skulder. Vist i trekvartprofil, støttende et Andreaskors (hvoraf kun de øvre korsender ses) med højre hånd, mens venstre hånd løfter op i slaget. Opstillet over indgangen til korets søndre sideskib (nordligst). 6) (Fig. 67), Jakob den yngre, med kraftigt, krøllet hår og skæg iklædt

Fig. 64-67. Apostelfigurer (nr. 3-6) fra (†)korgitter, 1698, udført af Michael Tuisch og skænket af borgmester Johan Glysing og hustru Anna Mølken (s. 1970). 64. Matthæus. 65. Matthias. 66. Andreas. 67. Jakob den yngre. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Apostle figures (nos. 3-6) on (†)chancel screen, 1698, by Michael Tuisch and given as a gift by Mayor Johan Glysing and his wife, Anna Mølken. 64. Matthæus. 65. Matthias. 66. Andreas. 67. James the younger.*

lang, folderig kjortel. Støttet mod jorden holder han en valkestok med begge hænder. Opstillet over indgangen til korets søndre sideskib (sydligst). 7) (Fig. 173), Johannes, med langt, lokket hår og åben pande, iklædt slag med bredt ombuk ved skuldrene og foldet over venstre arm. I den løftede venstre hånd holder han en kalk med en slange. Nederste del af maskekonsollen mangler. Opstillet over indgangen til sakristiet (nordligst). 8) (Fig. 174), Peter, skaldet med stort, krøllet skæg, klædt i folderig, fodlang kjortel, bundet i livet, og med et slag over venstre skulder og arm. Under højre arm holder han en bog, fra venstre hånd hænger en stor nøgle. Nederste del af maskekonsollen mangler. Opstillet over indgangen til sakristiet (sydligst).

9) (Fig. 68), topstykke, ca. 170 cm langt, 96 cm højt. Svejfet kartouche sammensat af akantusranke med solsikker og kvaster, symmetrisk ordnet omkring et midterparti med solsikker og roser. Det løber over midten ud i en konsol, som i den nuværende opstilling bærer en topfigur (nr. 11). Opsat over indgangen til korets søndre sideskib.

10) (Fig. 69, jf. også fig. 180), topstykke, ca. 153 cm langt, 50 cm højt. Spidsovalt, hvælvet skriftfelt i ramme af svær akantus flankeret af palme-grene, solsikker og roser, udført i gennembrudt arbejde. På skriftfeltet malet giverindskrift med gyldne versaler, »Anna Mølken«. Opsat over indgangen til sakristiet.

11) (Jf. fig. 68), topfigur, ca. 57 cm høj. Putto, vist i trekvartprofil med ansigtet vendt mod højre og iført lændeklæde bundet på højre hofte, stående på en volutkonsol. I venstre hånd et ris, mens den løftede højre hånd har fattet om en nu tabt attribut. Sekundært placeret på topstykket (nr. 9) over indgangen til korets søndre sideskib.

Oprindelig form og senere ændringer. Det velstående ægtepar, borgmester Johan Glysing og Anna Mølken, skænkede i deres testamente 100 rdlr. til 'et net arbejde over korsdøren, Guds hus til ære og sirat'.¹⁸¹ Til at udføre arbejdet valgtes billedhuggeren Michael Tuisch fra Riga, boende i Odense, som 26. februar 1697 besøgtede koret, hvor arbejdet skulle opsættes. 3. marts samme år bragte et bud hans »afritzning« over arbejdet, og

Fig. 68. Topstykke (nr. 9) og topfigur (nr. 11) fra (†)korgitter, 1698, udført af Michael Tuisch og skænket af borgmester Johan Glysing og hustru Anna Mølken (s. 1970). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Top piece (no. 9) and top figure (no. 11) on (†)chancel screen, 1698, by Michael Tuisch and given as a gift by Mayor Johan Glysing and his wife, Anna Mølken.*

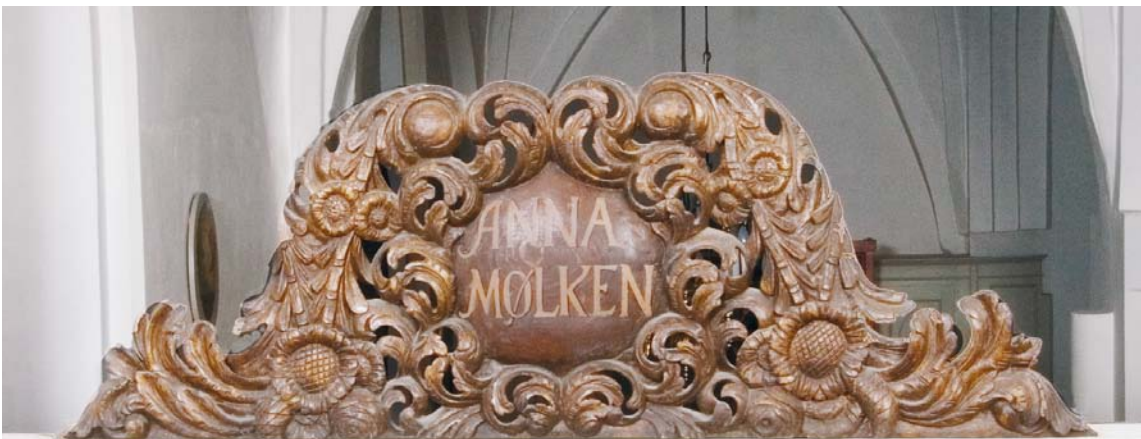

Fig. 69. Topstykke (nr. 10) fra (†)korgitter, 1698, udført af Michael Tuisch og skænket af borgmester Johan Glysing og hustru Anna Mølken (s. 1970). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Top piece (no. 10) on (†)chancel screen, 1698, by Michael Tuisch and given as a gift by Mayor Johan Glysing and his wife, Anna Mølken.*

26. marts blev kontrakten underskrevet i Kerteminde. I foråret 1698 leveredes bjælker til opstandere i koret samt fyrretræ, og Niels snedker med en svend betales for arbejde i koret, måske med at udføre rammeværket til korgitteret. 16. april samme år udbetalte kirkeværgen 118 rdlr. til Mi-

chael Tuisch for et »Zirat Bilt snider Arbejde« til koret samt for prædikestolens flytning (jf. s. 1980). I maj modtog mureren betaling for at mure omkring det nye kor (jf. s. 1933), og i juni leveredes 29 »Piller« til koret, antagelig balustre til gitteret. Smed Johan Petersen leverede stifter og bolte til

at fastgøre figurerne med samt tre par hængsler til kordøren. 1704 blev en arm sømmet fast på en af keruberne.²⁷

Provst Bøgh beskriver gitteret som 'et prægtigt og kostbart billedhuggerarbejde, hvori de 12 apostle står, men over dem Kristus med sine engle kommende til dommen'.¹⁶⁵ I sin oprindelige opstilling har det formentlig bestået af faste sidestykker omkring et sæt fløjddøre, vel med paneler forneden og smalle balustertremmer derover, foroven afsluttet af en gesimsbjælke (jf. f.eks. korgittere i Horsens Klosterkirke (fra 1679, *DK Århus* s. 5801 ff.) og i Hansted Kirke (fra 1722, *DK Århus* s. 4846 ff.)). Det ulige antal balustre (29) tyder på, at sidefagene har været af uens bredde. De 12 apostelfigurer har formentlig været påsat panelernes forside, to af dem evt. på dørfløjene. Det bredeste topstykke (nr. 9) må formodes at have siddet over indgangen med Kristusfiguren stående på konsollen og flankeret af de to keruber (et relativt sjældent element i dansk kirkeinventar).¹⁸² Topstykket med Anna Mølkens navn (nr. 10) og et tilsvarende med Johan Glysing's navn¹⁸³ må have været placeret over sidefagene, og yderst th. har formentlig den lille putto (nr. 11) stået med en tilsvarende figur i den modsatte side.

Gitteret har formentlig oprindelig stået umalet, sådan som det var tilfældet 1761.¹⁷⁵ 1834 blev det som hovedparten af det øvrige træinventar malet med perlegråt.⁹¹ 1837 anmodede kirkeinspektionen om at få det fjernet, da det ikke længere kunne anses for en prydding for kirken og i øvrigt hindrede udsynet. 1840 blev det taget ned og i stedet opsat 'ved nordsiden', d.e. formentlig langs korets nordvæg, mens 'postamenterne' opsattes andetsteds i koret.¹⁸⁴ I forbindelse med restaureringen blev figurer og topstykker 1855 solgt på auktion.¹⁸⁵ 1917 erhvervedes det ene topstykke (nr. 10) af Nationalmuseet fra en antikvitetshandler i København (NM inv.nr. D 9265), uden at dets proveniens dog var kendt. De yderste akantusblade i hver side var afsavede, og det havde moderne, hvid bemaling med gule, blå og brune detaljer. På den hvælvede midtmedaljon var et maleri af en liggende kvinde, som pegede på en ufuldendt tårnbygning, omgivet af attributter som palet, hammer, tang, vinkel, murske og lodbræt; måske en fremstilling af hånd-

værkets genius (fig. 180). 1925 blev stykket afgivet til kirken ud fra en formodning om, at det oprindeligt havde siddet på opgangen til prædikestolen, som da var under restaurering (jf. s. 1981). Først da den moderne bemaling var afrenset, blev den korrekte proveniens fastslået og giverindskriften opmalet.¹⁸⁶ Samme år erhvervedes de øvrige dele fra herregården Ulriksholm, hvor de var anbragt ved trappeopgangen i hovedbygningen.¹⁸⁷ 1926 blev keruberne opsat ved hver side af indgangen til koret, mens apostelfigurerne og topstykkerne fordeltes omkring indgangene fra sideskibene til korets søndre sideskib og sakristiet.¹⁸⁸ Ved prædikestolens flytning 1938 placeredes keruberne på hver side af korbuens søndre pille.

†Korgitter, omtalt 1588, da biskop Jacob Madsen noterede, at der var »Treller« for koret, samt at prædikestolen var placeret oven på disse (jf. *Tektorieprædikestol* s. 1981); måske en opstilling i stil med den, der fandtes i Valløby Kirke, opsat 1591 (*DK Præstø* 304 ff.), om end et pulpitur ikke omtales i Kertemindet.¹⁸⁹ Gitteret kan være nedtaget i forbindelse med opsætningen af den nye prædikestol 1676.

†Vægpaneler i koret, 1694, skænket af borgmester Johan Glysing og hustru Anna Mølken (jf. (†)korgitter m.m.).¹⁶⁵ Af brandtaksationen 1761 fremgår, at det 20 alen lange kor (ca. 12,5 meter) var indhegnet med bemalet panelværk på begge sider, d.e. ved begge langvæggene.¹⁷⁵ Provst Bøgh nævner, at 'tømmerværket' var prydet med giverinskriftion med årstal på nordsiden (»Ao 1694 haver forud Borgm. Johan Glysing med sin K. Hustrue Anna Mølken ladet Choret paa begge sider indrette, og af nyt bekostet«) samt 'mange smukke sprog' (d.e. skriftsteder), deriblandt på nordsiden lige for alteret over ægteparrets begravelse (†teftermiddelalderlig begravelse nr. 7) 1 Tess. 4,16-18, på sydsiden lige for alteret 2 Krøn. 6,40-41, og 'længere nede' Sl. 135,1-3.¹⁹⁰ 1834 malet perlegråt.¹⁹¹ Panelerne er senest nedtaget ved restaureringen 1855-56, hvor korstolene blev opsat (s. 1988).

Fig. 70. Prædikestol, 1676, skænket af sognepræst Anders Poulsen og Anna Pedersdatter (s. 1976). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Pulpit, 1676, donated by vicar, Anders Poulsen and Anna Pedersdatter.*

PRÆDIKESTOLE

Prædikestolen (fig. 70-78, 181-82), med malet årstal 1676, er skænket af sognepræst Anders Poulsen og hustru Anna Pedersdatter. Den består af en kurv med opgang og dør samt lydhimmel. Kurven og himlen er udført af en ukendt billedskærer, mens opgangen og døren, fra 1698, skyldes Niels snedker og har snitværk tilskrevet Michael Tuisch.

Kurvens (fig. 70) plan er ottekantet med fem prydfag ud imod kirkerummet. De enkelte fag adskilles af snoede søjler med diminutive baser og kapitæler, sidstnævnte med bosser og neglesnit. Storfelternes relieffer, i profilindfatning med buesnit, viser fra opgangen: 1) Mattæus, stående med en bog i venstre hånd og englen ved sin side. 2) Markus, stående med hånden på en bog ved alterbordet, hvorpå en kalk. Ved hans fødder ligger løven. 3) Kristus på korset under en kraftig skybræmme, bag ham en by med huse og tårne (Jerusalem). 4) Lukas, stående ved alterbordet hvorpå en kalk. Ved hans venstre side ligger oxen. 5) Johannes, stående med en opslået bog i venstre hånd og ørnen ved sin venstre side. Alle figurer står på en lille forhøjning. Over evangelisterne er baldakinlignende draperier, holdt oppe ved en ring.

Frise- og postamentfelterne indrammes af tand- og buelister og adskilles af retkantede, frugt- og blomstprykkede fremspring fornedet, af engle- og blomstprykkede foroven. Af de sidste har de to midterste bladværkskartoucher, hvori der er skjolde med giverinitialer, »APS« samt et kronet kors for Anders Poulsen tv. (vestligst) og »APD« samt en blomst for Anna Pedersdatter th. (fig. 71-72). Postamentfelterne har relieffskårne indskrifter med delvist sammenskrevne versaler: 1) »S. Mathevs«; 2) »S. Marcvs«; 3) »Passio Christi«; 4) »S. Lvcas«; 5) »S. Iohannes«, og derunder hængestykker i form af bruskværkskartoucher med tværovale medaljoner.

Under kurven danner otte svejfede bruskværksbøjler en underbaldakin (jf. fig. 70). Bøjlerne, hvis ender er oprullet i volutter, samles omkring en snoet stolpe, der fornedet afsluttes af en stor drueklase.

Lydhimlen (fig. 73) har form som kurven. Gensimsen har glat frisefelt, indrammet af bue- og tandnit samt profileret kronliste. Topstykkerne udgøres af bruskværkskartoucher med fantasimasker, som foroven løber ud i konsoller, der vel oprindeligt har båret tårnarnement; under frisen er der smalle hængestykker. Mellem topstykkerne står seks nøgne drengbørn med marterredskaber, henholdsvis kors, stige, tang, hammer og

Fig. 71-72. Skjolde med giverinitialer. Detalje af prædikestol, 1676 (s. 1976). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Shields with donor initials. Detail of pulpit, 1676.

Fig. 73. Prædikestolshimmel, 1676 (s. 1976). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Pulpit canopy, 1676.*

nagler, spyd og stage med svamp. Bag dem rejser sig en svejftet baldakin, dannet af bruskværksbøjler svarende til underbaldakinens. Bøjlerne er foroven fæstnet til en snoet midtstolpe, som bærer topfiguren: Kristus med stråleglorie holdende korsæblet i venstre hånd, mens højre er løftet i en velsignende gestus. Himlens loft har i midten kerubhoved inden for ottekantet profilramme, omgivet af bosser og med tandsnit langs kanten.

Opgangen (fig. 75), fra 1698, er som nævnt udført af Niels snedker og har snitværk samt formentlig relieffer og frisureer af Michael Tuisch.

Opgangen, der følger sig om pillen, består i sin nuværende opstilling af et langt og to kortere fag og er ornamentalt søgt tilpasset kurven. De enkelte fag adskilles således ved snoede søjler, ligesom kurvens bue- og tandsnitslister er videreført på opgangspanelet. De øvre (korte) fag har relieffer i profilindfatning med kraftig akantus, nederst Moses med hovedet vendt mod venstre, højre hånd i siden og støttende lovens tavler mod akantusrammen, øverst Aron, klædt som ypperstepræst, med løftet venstre hånd og et røgelseskar i højre (fig. 76). Under sidstnævnte er der et hængestykke i

Fig. 74. Prædikestolsdør, 1698, udført af Niels snedker med snitværk tilskrevet Michael Tuisch (s. 1978). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Pulpit door, 1698, by carpenter Niels, with carvings attributed to Michael Tuisch.*

form af en akantusranke. Frise- og postamentfelterne adskilles af fremspring med englehoveder i halvprofil foroven, bladværk og roset fornedet; sidstnævnte hviler på høje fodstykker, mens førstnævnte bærer små frifigurer af henholdsvis Peter med nøglerne i højre hånd og Paulus med sværdet ved sin højre side (fig. 77), begge har en bog under armen. Det nedre (lange) fag har to profilindfattede fyldinger. I hver fylding er påsat relief af en blomst med stilk og blade. Opgangens bagside udgøres siden 1938 af et genanvendt fyldingspanel, muligvis et (†)forpanel fra stolestaderne.

Den tilhørende dør med gavlstykke af Michael Tuisch (fig. 74) har to glatte fyldinger, bukkehornsbeslag og låsekasse. Den er indsat i profileret gerigt med tilsvarende gesimsstykke hvorover er et gavlornament, bestående af akantusløv og blomster omkring en rosetprydet konsol. På konsollen står en Kristusfigur, der peger med den oprakte højre hånd (en talende gestus), mens han med den venstre bærer korsæblet. På indersiden af dørfløjen er sekundært påsat relief af en blomst med stilk og blade.

Prædikestolen fremtræder med en broget staffering med rig brug af forgyldning samt rød og grøn lasur, der i følge en indskrift bag på et af kurvens hængestykker skyldes malerne Johannes og C. A. Klokker 1925. Arbejdet skete efter undersøgelse af ældre farvelag. Frisefelterne er sorte med malede skriftsteder (forgylt fraktur): 1) Matt. 4,4; 2) Mark. 16,16; 3) Es. 53,4; 4) Luk. 11,28; 5) Joh. 20,23,¹⁹² mens hængestykkerne har sorte medaljoner på blågrøn bund, på nr. 2-3 læses (forgylt versaler) »Anno 1.6.7.6.«. Himlens drengebørn har naturlig karnation og gyldent hår, mens frisefeltet står sortmalet med giverindskrift med forgylt fraktur: »1676 har den ærverdige Hæderlig lærde Mand H: Anders Povelsen, Sogneprest her til stedet oc Dristrup sogen med sin Kieriste den Hæderlige Gud oc dydelsckende Matrone Anna peders=datter ladet denne Predickestol Bekoste Gud og det Helhige Predicke=Embede til ære Kircken til Prydelse

Fig. 75. Prædikestolsopgang, 1698, udført af Niels snedker med snitværk tilskrevet Michael Tuisch (s. 1977). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Pulpit staircase, 1698, by carpenter Niels, with carvings attributed to Michael Tuisch.*

oc dem selff til En Chrestelig oc Berømmelig Amindelse oc Gudelig Effter=mæle«. Opgangens panelværk samt døren er lysegrå, akantusværket forgyldt og frifigurer og relieffer polykrome.

Ændringer og istandsættelser. O. 1676 blev prædikestolen opsat ved den søndre pille i korbuen. Formentlig fremstod selve stolen da stafferet med guld, sølv og kraftige farver,¹⁹³ og der var malet en baldakin over lydhimlen (jf. *Trækmaleri* s. 1942 og fig. 167). I begyndelsen af 1698 blev stolen flyttet til pillen mellem 3. og 4. fag i midterskibets sydside. Den forsynedes med en ny opgang fra søndre sideskib, og muren, hvor den havde stået,

Fig. 76. Aron. Detalje af prædikestolsopgang, 1698 (s. 1977). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Aron. Pulpit staircase detail, 1698.*

Fig. 77. Paulus. Detalje af prædikestolsopgang, 1698 (s. 1978). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Paul. Pulpit staircase detail, 1698.*

blev repareret.¹⁹⁴ Opgangen blev udført af Niels snedker. Til arbejdet var indkøbt ege- og fyrretræ, og smed Johan Petersen leverede de nødvendige ankre, stivere og vinkeljern. I april måned modtog billedhugger Michael Tuisch, der arbejdede i kirken i forbindelse med opsætningen af korgitteret (s. 1972), betaling for sin medvirken ved flytningen, herunder formentlig udførelsen af snitværk, relieffer og frifigurer til opgangen og døren.²⁷

1834 blev prædikestolen som hovedparten af det øvrige inventar malet med perlefarve,¹⁹¹ og formentlig 1855–56 med egetræsmaling.¹⁹⁵ 1916 stod kurven med hvidmalede relieffer, fod- og frisefelterne udfyldtes af malede rudeornamenter,

rammeverket på den del af opgangen, der vendte mod koret, havde ligeledes malede ornamenter, mens resten af stolen var brun med enkelte, forgyldte lister (jf. fig. 78, 182). Lydhimlens underside var blåmalet, kerubhovedet forgyldt.¹⁹⁶

Ved restaureringen 1925 blev de overmalede skriftsteder fremdraget og den oprindelige staf-fering søgt genskabt. Samtidig blev figurerne af Peter og Paulus flyttet fra døren, hvor de flankerede gavlfeltet med Kristusfiguren, til deres nuværende placering på opgangens fremspring, ligesom bortkomne ornamenter fornyedes (Arons røgelseskar, de fleste af marterredskaberne).¹⁹⁶

1938 blev prædikestolen under ledelse af arkitekt Harald Lønborg-Jensen flyttet til sin nuværende placering i korbuens nordside med opgang fra nordre sideskib. I forbindelse med nyopsætningen afkortedes opgangens nedre fag fra de oprindelige tre til de nuværende to fyldingsfelter (jf. fig. 183), og blomsten fra den bortskårne fylding opsattes på dørens inderside. Endvidere blev himlen beskåret i begge sider; de afsavede fragmenter opbevares i kiste nr. 1 (s. 1992).¹⁹⁷

Billedskæreren bag prædikestolens kurv, underbaldakin og himmel er ukendt, og såvel den

af Chr. Axel Jensen 1925 som den af Herman Madsen 1964 fremførte tanke om et mesterfællesskab med altertavlen må formentlig afvises (jf. s. 1946, 1954).¹⁹⁸ Derimod kan der næppe rejses tvivl om, at dørens gavlstykke, akantusrammerne og de store blomster i opgangens fyldinger samt hængestykket under den, skyldes billedhuggeren Michael Tuisch. Såvel akantusbladene som de store solsikkeblomster med skraveret bund svarer ganske til de tilsvarende ornamenter i (†)korgitteret. Opgangens relieffigurer, der er langt mere velproportionerede end kurvens noget lavstammede evangelister med store hoveder og tydeligvis udført af en anden hånd end disse, kan formentlig tilskrives samme, hvilket antagelig også gælder opgangens frifigurer og øvrige udsmykning.

† *Lektorieprædikestol*, før 1588. Biskop Jacob Madsen noterede 1588, at prædikestolen var placeret oven på korgitteret.¹⁹⁹ Der er med stor sandsynlighed tale om en såkaldt lektorieprædikestol og dermed et relativt tidligt eksempel på en sådan i dansk sammenhæng. Typen kendes fra adskillige kirker, men kun to er i dag bevaret i deres oprindelige sammenhæng, i Ulfborg Kirke (Ringkøbing Amt), dateret før 1587, og i Tise Kirke

Fig. 78. Prædikestolsopgang, 1698, udført af Niels snedker med snitværk tilskrevet Michael Tuisch (s. 1977). Foto Kristian Hude 1903. – *Pulpit staircase, 1698, by carpenter Niels, with carvings attributed to Michael Tuisch.*

Fig. 79a-b. *Timeglas (for- og bagside), 1681, skænket af rådmand Wilhelm Weghorst og (kommende) hustru Kirsten Andersdatter (Bager). I Nationalmuseet (s. 1982). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Hour glass (front and rear), 1681, given as a gift by alderman Wilhelm Weghorst and his wife to be, Kirsten Andersdatter (Bager).

(Hjørring Amt) fra o. 1590.²⁰⁰ Efter nedtagelsen 1676 omtaler inventariet fra 1694 'en gammel afsat prædikestol'.²⁷ Kasseret eller bortsolgt 1719.²⁰¹

En †prædikestol fra 1597 omtales udelukkende af Resen.²⁰² Muligvis er der tale om en forveksling eller fejlskrivning.

†Talerstol. 1876, til brug ved bibellæsning.³³

*Timeglas (fig. 79a-b), 1681, skænket af rådmand Wilhelm Weghorst og (kommende) hustru Kirsten Andersdatter (Bager) (jf. †lukket stol nr. 2).²⁰³ Det fint udsmykkede timeglas, som må tælles blandt de ældste bevarede i landet, måler 41×24 cm og er udført af glas, træ (indfatningen) og jernblik (opstanderen). Det består af fire glas, de to med hvidt sand, de to med rødbrunt, anbragt i en indfatning med fem smalle balustersøjler fortil og to ved baghjørnerne. Indfatningen er fastgjort på en korsformet opstander, således at den kan vendes rundt. Opstanderens øverste korsende er udformet som en engel med udbredte vinger, mens tværmene ender i stornæsede mandsprofiler. Ved korsfoden Adams kranium. Fra

korsskæringen udgår to fuglehoveder med åbne næb og lange, oprakte tunger, mens korsstammens nedre del flankeres af to kvindelige hermeprofiler. I opstanderens fod er fire huller til fastgørelse.

Rammeværkets forside og søjlerne er forgyldte, mens bagside, top og bund har sort og rød marmorstaffering. Mellem søjlerne er malede blomster med sorte og røde konturer. På bagsiden er giverinitialer (forgyldte), »WW« foroven, »KAD« forned, for Wilhelm Weghorst og Kirsten Andersdatter. Også opstanderen er bemalet på såvel for- som bagside med brogede kulører og forgyldning, og på tværmens bagside gentages giverinitialerne »W.W. K.A.D.« og derunder årstallet »1681«.

Oprindeligt placeret på prædikestolen. 1893 henstod glasset i materialrummet.⁸⁹ 1902 overladt Nationalmuseet (NM inv.nr. D 5101).²⁰⁴

Beklædning. 1989, rødt fløj med guldguloner.⁸⁸ †Beklædninger. 1820 anskaffedes en ny beklædning med frynser.⁴¹ 1855 blev stolen ombetrukket med lærred, 1880 med rødt silkefløj med ægte guldfrynser.²⁰⁵

Fig. 80. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *View of the interior, looking west.*

STOLE

Stoleværket omfatter foruden de egentlige stader i midt- og sideskibe, som i deres kerne er fra renæssancetiden, to rækker korstole fra 1855-56 samt et antal nyere løse stole og bænke.

Stolestader (jf. fig. 33, 80, 179), formentlig fra o. 1635 med senere tilføjelser.²⁰⁶ Stolene er opstillet i to blokke af 13 rækker i hver side af midterskibet samt en blok af 19 rækker i søndre sideskib

og en af 18 rækker i nordre sideskib. Opstillingen er senest ændret 1938.

Stolenes endegavle (plankegavle, ca. 117 cm høje), der alle er vandret afskåret foroven og forsynet med sekundær fyrretræsafdækning, fordeler sig i tre typer:

A) O. 1635. De i alt 25 gavle er prydet med to kannelerede pilastre med profilkapitæler og bosmesmykkede søjlepostamenter. Profillister markerer overgangen til postamentet, som ligeledes er

smykket med bosser, og det glatte frisefelt. De omfatter en sydgavl (nr. 3) og ni nordgavle (nr. 3-11) i midterskibets søndre blok, ni sydgavle (nr. 3-11) i midterskibets nordre blok samt de tre bageste gavle i begge sideskibe.

B) (Fig. 86-91), 1640'erne. 12 herskabsgavle, som er opsat parvis forrest og bagest i midterskibets stoleblokke. Disse behandles ndf. (s. 1988).

C) 1855-56, med pilasterlignende kannelering på midtstykket, riflet postament og glat frisefelt, adskilt ved vandrette profillister.

Endvidere har sideskibenes stolestader mod væggene glatte gavle, dels af ældre dato, dels fra 1915, samt fyldingspaneler fra 1949, der tjener som radiatorskjulere. Midterskibets stader, der står uden forpanel, afsluttes bagtil af fyldingspanel,

mens sideskibenes har forpaneler med fyldingsfelter på begge sider, de indvendige profilerede. Samtlige stole har fyldingsryglæn af varierende udformning, heraf en del gamle (oprindelige?), på hvis bagsider er hatteknager. Sæderne og de svejfede fodstykker er fra 1915, og dette år er også stadernes rødbrune staffering udført. På sæderne ligger flade hynder, betrukket med brunt, uldent stof.

**Stolestadedør* (fig. 81), o. 1635, 98×58 cm, af eg. Døren har profilindrammet arkadefyldning med bueslag hvilende på profilerede kapitæler. I sviklerne er rosetter, og nederst på døren et tværrektangulært fyldingsfelt. Stafferet med lys ege-træsmaling med grønne, grå, hvide og lysebrune detaljer. Arkadefeltet har versalindskrift med lys farve på sort bund »Min naade er dig nok thi min kraft fuldkommes i skrøbelighed«. Nederst th. på rammeværket er malet indskrift med gult »Th. Nielsen Kerteminde 1929«. Afmonteret 1882, da stolestaderne blev gjort åbne for alle. I Kertemindeegnens Museer (KTM inv.nr. 1144).

**Stolepanel*, (fig. 82), o. 1635, 172 cm langt, 97 cm højt, af eg. Bestående af tre fag hvortil er hængslet et fjerde fag med et moderne hængsel. Panelet har indskårne arkader med bueslag med kantede tunger, hvilende på pilastre med dobbelte kapitæler og profilerede postamenter. Det har angiveligt været sortmalet,²⁰⁷ men fremstår nu stafferet med rødbrunt med forgyldte detaljer. Tidligere opsat under prædikestolen ved skibets sydøstre pille, men nedtaget ved dennes flytning 1938. Tilsvarende paneler er opsat omkring den sydvestre pille i kirken. I Kertemindeegnens Museer (KTM inv.nr. 2082).

Ændringer og istandsættelser. Den ældst kendte redegørelse for stolestadernes opstilling stammer fra 1717. I midterskibet fandtes ti rækker mandstole mod syd og 13 rækker kvindestole mod nord. En tværgang adskilte dem fra stolene under orglet, som omfattede syv rækker mandstole og et tilsvarende antal kvindestole, idet de to bageste stole i begge rækker var ombygget til lukkede stole (†lukket stol nr. 3-4). I søndre sideskib fandtes 20 rækker mandstole, og i nordre sideskib stod 25 rækker kvindestole, begge rækker opstillet fra dørene i sideskibenes vestligste fag.²⁰⁸ Denne op-

Fig. 81. *Stolestadedør, o. 1635. I Kertemindeegnens Museer (s. 1984). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – **Pew door*, c. 1635.

stilling blev med mindre ændringer opretholdt til 1915 (fig. 83).

Taksterne for at benytte stolestaderne var fastlagt i et reglement fra 1698. En plads i et stolestade i midterskibet kostede 2 rdlr., under orglet 1 rdlr. 2 mark og i sideskibene 1 rdlr. samt en årlig afgift på henholdsvis 1 mark 8 sk., 1 mark 4 sk. og 1 mark.²⁰⁹ 1717 stod mange stolestader imidlertid ubenyttede. Det gjaldt de tre forreste stader i hver side af midterskibet samt seks ud af syv mandsstole og tre ud af syv kvindestole under orglet. Blandt mandsstolene i søndre sideskib var kun en enkelt ud af 20 stole bortfæstet, og fem ud af 25 kvindestole i nordre sideskib stod ledige. I mange af de øvrige stole var kun en enkelt plads bortfæstet, selv om stolene rummede 4-5 pladser.³⁶ Samtidig havde kirkeværgen vanskeligt ved at inddrive betalingen for staderne: En del skyldtes af borgerskabet, en del af forarmede og en del af andre, 'som selv om de kan betale, er modvilige og fortrædelige og ikke vil betale'.²⁸ Situationen synes at afspejle den befolkningsmæssige og økonomiske tilbagegang, byen oplevede i denne

periode (jf. s. 1914, 1946). 1761 var antallet af stolestader reduceret en smule, til 19 mandsstole og 18 kvindestole i midterskibet, 13 mandsstole og 22 kvindestole i sideskibene, hvortil kom i alt fem lukkede stole.¹⁷⁵ I 1840'erne havde byen dog oplevet så stor befolkningstilgang, at antallet af pladser atter blev udvidet.²¹⁰

Kirkens regnskaber vidner om talrige mindre reparationer, f.eks. i form af nye låger og låse på enkelte stole. O. 1686 lod Poul Jespersen Bager og hustru en stol inden for kirkedøren reparere og male (jf. *†fontegitter* s. 1969, kirkeskib nr. 1),²¹¹ og i forbindelse med en omlægning af gulvet 1698 fik samtlige stole nye fodstykker ved snedker Christen Troelsen.²⁷ 1722 udførte snedker Florens Hansen 16 nye låger til stolene, som smed Rasmus Simonsen forsynede med hængsler og låse, og yderligere seks låger fik nye 'blad-hængsler'.²⁸ 1732 monterede Florens Hansen 14 klapsæder på kvindestolene i nordre sideskib, hvor de fattige kunne sidde, og 1735 modtog snedker Hans Knudsen betaling for yderligere ti klapsæder til fattige.⁴⁰

Fig. 82. *Panel fra stolestader, o. 1635. I Kertemindeegnens Museer (s. 1984). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Pew panel, c. 1635.

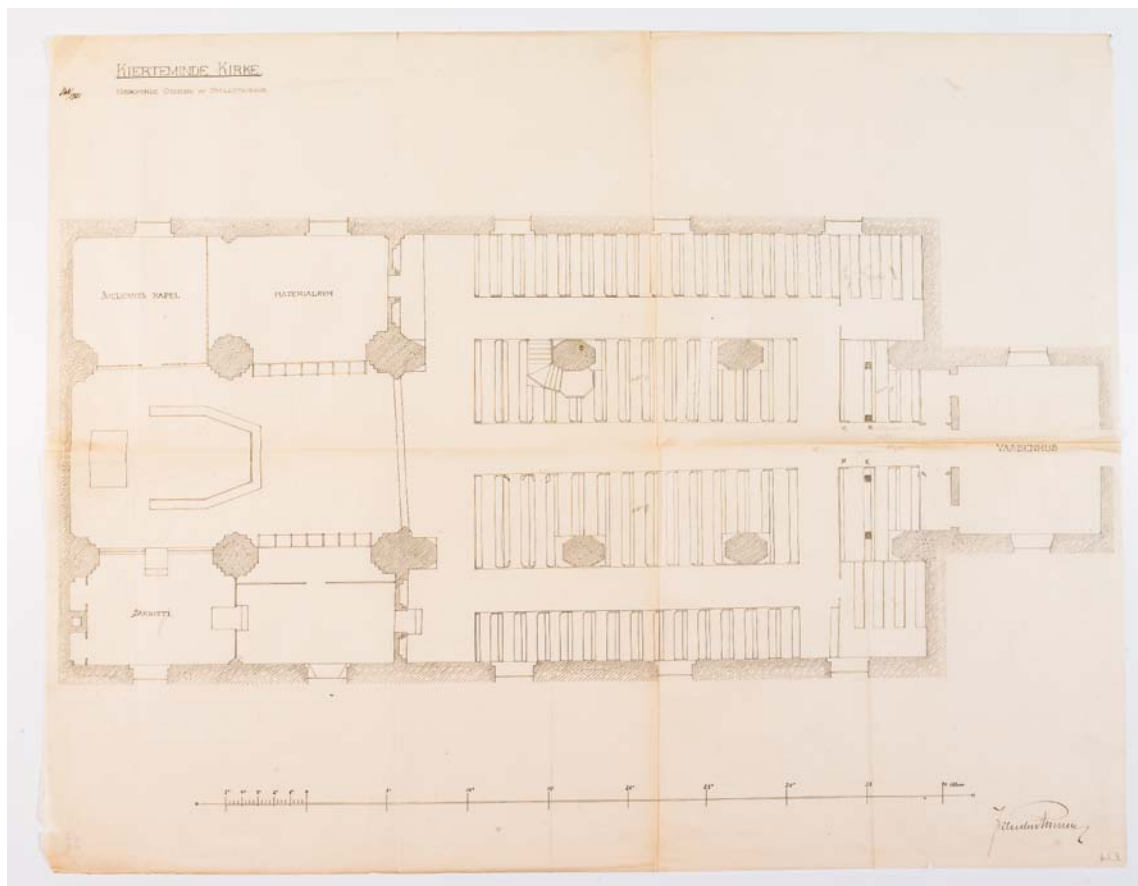

Fig. 83. Plan over kirken 1901, 1:300, tegnet af J. Vilhelm Petersen. Syd opad. I Kerteminde By- og Egnshistoriske Arkiv. – *Groundplan of the church, 1901. South up.*

1770 konstaterede N. S. Bøgh, at stolene kunne behøve 'nogen forbedring',²¹² men de istandsattes først 1804 i forbindelse med en gulvoplægning.²³ 1834 blev de malet med perlegråt.²¹³ 1844 blev der, i forbindelse med nedbrydelsen af \uparrow materi- alhuset i nordvesthjørnet (s. 1936), opført et stolestade magen til de øvrige (dog noget større) til medlemmerne af kirkeinspektionen, mens stole- rækken i søndre sideskib forlængedes til vestvæg- gen. Endvidere erstattedes de \uparrow lukkede stole nr. 5-6 af almindelige stolestader, og 1847 skete det samme med de \uparrow lukkede stole nr. 3-4.²¹⁴ Samme år blev adskillige andre stole under orglet ændret som følge af, at det gamle orgelpulpir blev ned- brudt og et nyt opført (s. 2001).²³

Ved reoveringen af kirkens indre 1855-56 i- standsattes de ældre dele af stolestaderne af sned-

kerne L. Olsen og O. Ovesen, idet gavlenes \uparrow top- stykker blev afskåret og en del ældre gavle erstat- tet af de nye.²³ Tre stolerækker blev egetræsmalet ved maler Heiborg, mens 'den søndre side' blev 'foryldt, bronzeret og lakeret'.²³ 1882 ophæve- des betalingen for stolestader, og stoledørene blev borttaget.²¹⁵

1915 blev stolestaderne istandsat efter forslag af arkitekt August Colding.⁷³ Gavle og ryglæn gen- anvendtes, mens sæderne blev fornyet og skubbet længere frem. Endvidere udførtes nye vanger, og forpanelerne for midterskibets stolerækker blev borttaget. Samtidig blev midterskibets nordblok afrenset for maling, og det konstateredes, at per- lefarven de fleste steder lå direkte på træet.²¹⁶

I forbindelse med opsætningen af et nyt orgel og flytning af prædikestolen 1938 blev den nu-

værende opstilling etableret.²¹⁷ Ved installationen af et nyt varmeanlæg 1949 blev sideskibenes stolestader afkortet i bredden, og foran radiatorerne, der opstilledes langs væggene, opsattes fyldingspaneler i højde med ryglænene.²¹⁸

Kirkens ældre *†stolestader* beskrives i en synsforretning fra 1631 som 'brøstfældige, så det er højst fornødent, at der gøres nye stole'.²¹⁹ Formentlig erstattet af de nuværende stader kort efter.

†Embedsstole m.v. Som normalt i købstadskirkerne indgik der i stoleværket en række hierarkisk placerede embedsstole og sæder forbeholdt bestemte befolkningsgrupper. 1) 'Borgmester- og råd(mands)stolene', omtalt 1698 i forbindelse med en reparation.²⁷ Af stolestadelisten 1717 fremgår, at borgmesteren sad i den fjerde mandsstol i midterskibet, mens begge rådmænd sad i

Fig. 84. Præstestol, nyere (s. 1988). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Priest's chair. Newer date.*

Fig. 85. *Rudegitter, muligvis fra *†*skriftestol. I Kertemindeegnens Museer (s. 1988). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – **Pane grating, possibly from †confession box.*

den ottende stol sammesteds.²²⁰ 1736 repareredes stolene ved Jørgen snedker, og Rasmus smed leverede nye låse og nøgler.³⁶ 2) En stol for fattige kvinder, repareret 1704 af Christen snedker. Af stolestadelisten 1717 fremgår, at stolen var placeret som nr. 2 i nordre sideskib, dvs. næstbigest i stolerækken.²⁷ 3) 'Klokkerens stol'. 1711 fik stolen ny dør af fyrretræ, udført af Florens Hansen og forsynet med lås og hængsler af Peter Johansen.²⁸ Uvis placering. 4) 'Byskriverens stol'. 1713 udførte Florens Hansen en ny dør til stolen. Af stolestadelisten 1717 fremgår, at stolen var placeret som den første mandsstol under orglet, samt at også byfogeden havde sin plads her.²⁸ 1723 modtog Florens snedker betaling for at udføre eller reparere to små stole til 'byfogeden og byens tjener'.³⁹ 5) 'Præstekonernes stol', repareret 1717 af Florens Hansen. Stolen stod i midterskibets nordblok.³⁶ 6) 1737, 'officersfruernes stol'. Dette år betaltes Christen snedker for at opdele en stol til de indkvarterede officersfruer ved garnisonen. Anders smed leverede lås og nøgle.³⁶ Uvis placering.

Korstole (jf. fig. 33, 182), 1855-56, i nygotisk stil, udført af snedker Olsen og opstillet i to rækker på podier langs nord- og sydvæggen i korets 2. fag.²² Hver række omfatter syv sæder. Rygpånelerne har profilerede fyldingsfelter, mens vangerne mellem de enkelte pladser har karakter af stiliserede planteornamenter oprullet i volutter. De trekantede topstykker har spidsbuede, forsænkede felter med trepas og kronen af skiftevis kors og fialer. Stolene er stafferet i gråbrunt med forgyldte og rødlige detaljer. På topstykkernes trepas er malede, trebladede ornamenter. Stolene blev restaureret 1926 ved maler Johannes Klokke.⁸⁹

Der er tale om en usædvanlig sen forekomst af denne inventartype. Korstolene optræder således løsrevet fra deres oprindelige funktion som siddepladser for gejstligheden, og det primære formål med deres opstilling har været at skabe en passende afskærmning mod sideskibenes sakristi- og materialrumindretninger som afløsning for de træpaneler (s. 1974), der blev nedtaget i forbindelse med restaureringen 1855-56. Ydermere har den midterste plads i nordrækken fungeret som en kamufleret dør til sakristiet: Sædet har kunnet slås til side (hængslerne er bevaret), og i rygstykkets højre side findes et nøglehul.

†*Skriftestole*. 1-2) 1698, 'præsternes stole', udført af Christen og Niels snedker til sognepræsten og kapellanen i forbindelse med nyindretningen af koret.²²¹ 1726 udførte Florens Hansen to nye skamler til en af stolene,³⁹ og 1759 blev sæderne i begge beklædt med flettede måtter.⁴² 3-4) 1784, tegnet og udført af snedker Jens Jacobsen efter †skriftestolene i Nyborg Kirke (Svendborg Amt).²²² Formentlig kasseret ved restaureringen 1855-56.

Et *rudegitter fra 1700-tallet, måske fra en †skriftestol (fig. 85), findes i Kertemindeegnens Museer (KTM inv.nr. 2044). Gitteret, der måler 87×75 cm, er af fyrretræ, fladbuget med rygget overkant. Det er umalet og bærer ikke spor af ældre bemaling.

Præstestol (fig. 84), nyere, i historiserende stil. Af lakeret eg. Armstol med spidsbuet, blad- og spirpydet ryg med gennembrydninger, kuglede støtter samt lige forsarg og bagben. Sæde, rygstød og armlæn er polstret med brunt fløj

med liljedekoration i brogede farver. Stolen er nært beslægtet med præstestolen i Horsens Klosterkirke (DK Århus 5862). I sakristiet.

†*Degnestole*. 1) 1698, 'skolemesterens stol' (d.e. rektor for latinskolen), antagelig udført af Christen og Niels snedker.²²³ I koret. Formentlig kasseret ved renoveringen 1855-56. 2) 1855, armstol, udført af snedker Olsen og afskildret fra kirkerummet med tre skillevægge af brædder.²² Muligvis identisk med løs stol nr. 2.

Herskabsstole. 1-2) (Fig. 86-89), o. 1648, for Markor Rodsteen til Lundsgaard (Revninge Sogn) og hustru Vibeke Tønnesdatter Friis (jf. Tøftermiddelalderlig begravelse nr. 3). Bevaret er otte gavle og fire døre, som nu indgår i det almindelige stoleværk.

Gavlene (147 cm høje, med sekundær fyrretræsafdækning) er prydet med dobbelte pilastre med rankedekoration i fladsknit på skaftet, profilkapitel og opslidset volutfod, hvilende på fælles, rosetmykket postament. Frisefeltets fordybning har rulleværkskartouche med reliefversaler: På det forreste par i midterskibets sydblok læses »MRSF« (østligst), på det næste »MRSM« for Markor Rodsteens fædrene og mødrene slægt. På de tilsvarende sydvendte gavle i nordblokken læses »WFF« (østligst) og »WFM«, på de nordvendte »WFM« (østligst) og »WFF« for hustruen Vibeke Friis' fædrene og mødrene slægt. Herover har været topstykker med parrets våben samt årstallet 1648.²²⁴

Dørene har lodrette rammestykker med fladsknit, svarende til gavlenes pilasterskafter. Derimellem er en arkadefyldning, hvis bueslag har tilsvarende dekoration, mens de svungne pilastre foroven er oprullet i volutter. Arkaden kronen af en halvrosen under bruskværk, som bryder rammeværket foroven. Under arkaden er tværfelt med båndslang og derunder en tværrektangulær profilfyldning.

Stolene fremstår som de øvrige siden 1915 stafferet med rødbrunt, kartoucher og initialer dog med sølv og guld. Ved istandsættelsen dette år konstateredes spor af oprindelig, partiel staffering. Initialerne har stået forgyldte på rødbrun bund, kartoucherammen forsølvet med grøn lasur, mens rammeværket for en stor del har stået umalet, muligvis med rødbrune detaljer. Sidstnævnte

Fig. 86-87. Herskabsstol, o. 1648, for Markor Rodsteen til Lundsgaard og hustru Vibeke Tønnesdatter Friis (s. 1988). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Manorial pew, c. 1648, for Markor Rodsteen of Lundsgaard and his wife, Vibeke Tønnesdatter Friis.*

Fig. 88-89. Herskabsstol, o. 1648, for Markor Rodsteen til Lundsgaard og hustru Vibeke Tønnesdatter Friis (s. 1988). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Manorial pew, c. 1648, for Markor Rodsteen of Lundsgaard and his wife, Vibeke Tønnesdatter Friis.*

kan dog også hidrøre fra en sekundær overmaling, som også har dækket initialerne. Som det øvrige stoleværk blev herskabsstolene 1834 malet med perlegråt, 1855-56 med lys egetræsmaling.²²⁵

N. S. Bøgh forklarer tilstedeværelsen af stolene med, at Lundsgaards ejere i 1600-tallet søgte til Kerteminde Kirke for at undgå den lange, besværlige vej til deres rette sognekirke, Revninge.²²⁶ Ved opgørelsen over stolestaderne 1717 stod begge stole ubenyttede.³⁶ 1722 hævdede baronesse Anna Sidonie Podebusk til Lundsgaard at have arvemæssigt krav på de fire øverste stole i midterskibet og forsynede yderligere de to forreste stole med lås uden kirkeværgens samtykke.²²⁷ I forbindelse med istandsættelsen 1855-56 blev topstykkerne som på de øvrige stolegavle afskåret. Et \dagger forpanel, som ses på et ældre foto (jf. fig. 101), er formentlig fjernet 1938. Stolene har bibeholdt deres oprindelige placering forrest i midterskibets stoleblokke.

(\dagger)*Herskabsstole*, (fig. 90-91), o. 1640, for Hans Oldeland og hustru Ingeborg Gyldenstjerne.²²⁸ Bevaret er fire gavle, som nu indgår i det almindelige stoleværk.

Hver gavl (159 cm høje med sekundær fyrretræsafdækning) er prydet med to joniske hermer af let varierende udformning, heraf har to armene krydset over brystet, mens to andre holder en vandret stav foran sig. Sidstnævnte er, som de eneste, mandlige. Alle mangler de nu næsen, en hele ansigtet. Hermerne har på skaffet et kogleliggende ornament under draperi, ophængt i ringe; en enkelt kogle er erstattet af en kvast. Bueslaget har ægge- og perlestav samt tandsnit og er på to af gavlene yderligere kantet med runde tunger. Sidstnævnte gavle har frugtfyld i sviklerne, de andre to har bladværk. Volutkonsoller indrammer postament og frisefelter, de første med dukatmønster, de sidste med bladværk og flankerende pålagte plader med våbenskjolde: I sydrækken Gyldenstjerne (østligst) og Trolle, i nordrækken Oldeland (østligst) og Abildgaard.²²⁹ Øverst kronliste med tandsnit og bladværk, hvorover der har været topstykker. Stafferet som det øvrige stoleværk, våbenerne står med heraldiske farver.

Den oprindelige placering er ukendt, men har formentlig været ret langt fremme i midterskibet.

Før 1915 indgik gavlene i stolerækkerne under orglet. Ved forandringerne dette år opsat som gavlstykker mod midtergangen for de to bageste stolestader.²¹⁶

\dagger *Lukkede stole*. 1717 rummede kirken fire \dagger lukkede stole (nr. 1-4), alle opført inden for de to foregående årtier. 1725 tilføjedes endnu en stol (nr. 5), mens en sjette blev opført på et ukendt tidspunkt før 1758. Stolene fordelte sig over hele kirken. Nr. 1 blev tilsyneladende nedbrudt allerede før 1761 (jf. ndf.), nr. 2 formentlig før 1821. I 1800-tallet bortlejedes de fire tilbageværende stole til skiftende borgere.²³⁰ Lejen var på livstid eller løb så længe, lejeren tilhørte menigheden.⁴¹ Stolene blev erstattet af åbne stolestader i 1840'erne.

1) *Borgmester Johan Christopher Glysings stol*, indrettet 1696, 'lille' (jf. hvælv s. 1932, (\dagger)korgitter, \dagger vægpaneler, \dagger orgel nr. 2, \dagger ligklæde nr. 1, \dagger eftermiddelalderlig begravelse nr. 7). Opsat i korets nordre sideskib, mod en betaling til kirken på 6 rdlr.²⁷ Nedbrudt før 1761.²³¹

2) *Rådmand Wilhelm Weghorsts stol* (jf. \star timeglas). Indrettet 1702 og beliggende vestligst i nordre sideskib som nr. 1 i stoleblokken, regnet fra nordre kirkedør.²³² 1770 beskrev N. S. Bøgh stolen som 'gammel' og forsynet med en latinsk indskrift »Deo gloriae Sellam hanc proprio sump-tu ornandam curavit cum uxore sua perdilecta Christina Bager W. Weghorst hujus urbis Senator Anno 1702« (Til Guds ære lod W. Weghorst, denne bys rådmand, med sin højtelskede hustru Kirsten Bager, denne stol indrette på egen bekostning) samt på døren »A mundo spreta, a Deo æstimantur« (Foraget af verden, agtet af Gud).²³³ 1717 betegnet *Andreas Lundins stol* efter hustruens anden ægtemand.²³⁴ 1757, da stolen var fæstet til Hr. Wiborg, udførte Matthias snedker 'et lille skillerum af brædder oven på stolen for at hindre al indgang i kirken, når døren var lukket', der er formentlig tale om en slags vindfang.⁴² Formentlig nedbrudt før 1821.²³⁵

3) *Melchior Jensen Kjærs stol*, indrettet 1709. Dette år købte Melchior Kjær seks pladser i mandsstolene nr. 8-9 under orglet til sig selv, sin hustru, to sønner og to døtre og lod dem indrette til en lukket stol mod betaling af 4 rdlr. 4 mark samt

Fig. 90-91. (†)Herskabsstole, o. 1648, for Hans Oldeland og hustru Ingeborg Gyldenstjerne (s. 1990). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – (†)Manorial pews, c. 1648, for Hans Oldeland and his wife, Ingeborg Gyldenstjerne.

overdragelse til kirken af en plads i stol nr. 23 og to pladser i stol nr. 14 i nordre sideskib.³⁹ 1770 beskrev N. S. Bøgh stolen som temmelig stor og rummelig, uden indskrift eller årstal, men smukkere end den anden lukkede stol under orglet (dvs. den nordre, nr. 4). Nedbrudt 1847 sammen med nr. 4 og erstattet af tre åbne stolestader (jf. s. 1986).²¹⁴

4) *Borgmester Peder Christian Schiøtz' stol*. Omtalt 1717. Indrettet af seks pladser i stolestaderne nr. 8-9 i nordsiden under orglet oven på Peder Christian Schiøtz og hustru Hylleborg Maria Bagers begravelse (†eftermiddelalderlig begravelse nr. 8).⁴⁰ Af N. S. Bøgh 1770 beskrevet som temmelig stor og rummelig ligesom nr. 3. På stolen var indskrift »Betænk ved du gaaer ind, betænk ved du gaaer ud, At Livets Udgang skeer, som er begyndt i Gud«. Efter enkens død fæstede byfoged Morten Bendtsen og købmand Hans Bernsen hver tre pladser i stolen.⁴² Nedbrudt 1847 sammen med nr. 3 og erstattet af tre åbne stolestader (jf. s. 1986).²³⁶

5) *Købmand Jens Ottesen Langemachs stol*, opført 1725 (jf. †eftermiddelalderlig begravelse nr. 4) og beliggende i søndre sideskib.²³⁷ Ved en offentlig auktion 1729 fæstedes stolen af Jørgen Thestrup

og Madam Grønbech.²⁸ Ifølge N. S. Bøgh bar stolen årstallet 1725 samt en malet indskrift »Gud! lad den Himmel Lyd og søde Sandheds Lære til Troe, til Trøst, til Fryd i Liv og Død mig være; At jeg maa vandre saa, som Dig behages kan, Og Troens Maal opnaae i det forjættede Land«. ²³⁷ Nedbrudt 1844 sammen med nr. 6, da de var til 'vansir' og hindrede udsynet til prædikestolen.²³⁶

6) *Borgmester Peder Christian Schiøtz' anden stol*. Omtalt 1758, da den efter enken, Hylleborg Maria Bagers død, bortfæstedes til sognepræst N. S. Bøgh. Beliggende ved mandsstolene i den store gang og bestående af to pladser. Formentlig identisk med en stol i søndre sideskib, som ifølge N. S. Bøgh var opført af Peder Christian Schiøtz og 'meget smuk og net men lille og uden årstal'.²³⁷ Nedbrudt 1844 sammen med nr. 5.²³⁶

Løse stole. 1) 1838, udført af N. Grønholt.²³⁸ Af egetræ, lakeret. Armstol med ryg med tre tværstivere, den midterste med drejet midtknop, og lige ben. Sædet er polstret med brunt læder. I sakristiet. 2) 1855(?),²² af eg, lakeret. Armstol med ryg med to tværstivere, den nedre med to drejede led, lige ben og sæde polstret med brunt læder. Muligvis oprindelig placeret i †degnestol nr. 2 (s. 1988), nu i sakristiet. 3) Nyere, et halvt hundrede

stole af teaktræ med flætsæder. Opbevares i korets søndre sideskib.

†*Løse stole*. 1-4) 1734 anskaffedes fire høje stole.⁴⁰ Den ene kasseredes 1825, de øvrige blev solgt på auktion 1837.²³⁹ Stolene stod i sakristiet sammen med bord nr. 1. 5) 1879 anskaffedes 12 polerede rørstole, udført af snedker P. Hansen.¹¹⁵

Bænke. Tre løse bænke med fyldingsryg, stafferet som stoleværket, er opstillet i krypten under korets søndre sideskib, og en tilsvarende findes i østenden af nordre sideskib. Endvidere en fast bæk i korets søndre sideskib, hvis ryglæn udgøres af munkestolens rygpanel. Lysegrå.

†*Bænke*. 1698 udførtes en bæk til disciplene.²⁷ Den opstilledes i koret og fornyedes 1724 ved snedker Florens Hansen og 1729 ved snedker Lars Knudsen.³⁹ 1719 udførte Florens Hansen to bænke til orglet, som blev fornyet 1732 ved snedker Christen Nielsen, der 1737 desuden udførte en lang bæk af fyrretræ til sakristiet.²⁴⁰ 1847 anskaffedes to bænke med fyldingsryglæn, antagelig identiske med to store, massive, 'gotiske' bænke i våbenhuset (tårnrummet), omtalt 1875.²⁴¹ 1856 opstilledes to bænke i korsgangen,²² og 1868 fire bænke til konfirmander i sakristiet.³³ 1875 opgjordes kirkens beholdning af bænke til fire fastgjorte bænke i korsgangen, 11 løse bænke i skibet og to i våbenhuset.³³

Fig. 92. Kiste nr. 1, 1700-tallet (s. 1992). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Chest no. 1, 1700s*.

Borde. 1) 1734, udført af Hans snedker. Af fyrretræ med krydsfod og nyere plade (egetræsådre). Anskaffet sammen med *†Løse stole* nr. 1-4 (jf. ovf.) og opstillet i sakristiet til brug for præsten.²⁴² 2) 1881, placeret i korets søndre sideskib. †*Bord*. 1869 anskaffedes et lampebord til orgelpulpituret sammen med to petroleumslamper (jf. s. 2006).

KISTER OG SKABE

Kister. 1) (Fig. 92), 1700-tallet, af eg, 70,5×44,5 cm, 33,5 cm høj. Det blanke træ er beslået med sortmalede hjørnebeslag af jern. På forsiden tre låse med store låseblik, og for hver ende en bærehank. I kisten opbevares afsavede fragmenter af prædikestolens lydhimmel (jf. s. 1981). I sakristiet, fastgjort til gulvet i nordsiden.

2) 1700-tallet, af eg, 46×31,5 cm, 27 cm høj, med fladt låg og hemmeligt rum i bunden. På forsiden et enkelt låseblik og for hver ende en bærehank med midtvulst. Træet står blankt. I sakristiet, fastgjort til gulvet i sydsiden.

†*Kister*. 1) 1705, af fyrretræ, til opbevaring af *†ligklæde* nr. 1. Malet og forsynet med lås og nøgle.²⁴³ 2) 1722 anskaffedes et firkantet, sortmalet skrin til opbevaring af 'ligklædet' (*†ligklæde* nr. 2).³⁹ 3) 1718, udført af Florens Hansen. Af egetræ, til opbevaring af kirkens breve. Per smed beslog den med to låse, hængsler og håndtag.³⁹ Måske identisk med et grønmalet skrin, omtalt fra 1821, til opbevaring af kirkens papirer. Skrinet, der stod hos kirkeværgen, kasseredes 1837.²⁴⁴ 4) 1825, af egetræ, til opbevaring af kirkeregnskaberne og pengebeholdningen. Hos kirkeværgen.⁷⁷

Skab (fig. 93), 1500-1525, et værdifuldt, senmiddelalderligt møbel, 232×170,5×60 cm, med to store låger foroven, to mindre forneden samt en bred låge (skænkeklappen) og en smal skuffe i midten. Låger og skuffe har foldeværksfyldinger i varierende udformninger, der er rigest foroven og forenkles nedefter. På de øvre låger danner foldeværket fire figurer i form som parvis rygstillede C'er, i hvis midte små, sakseformede blade fylder ud. Skænkeklappens og skuffens foldeværk er vandretliggende, mens de nedre lågers kun er udført som kontur med en midtgrat. Bag øvre, højre låge er en gitterlåge af smedjern forsynet

Fig. 93. Skab, senmiddelalderligt (s. 1992). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Cupboard, late Middle Ages.*

med låsetøj (delvist afbrækket), svarende til gitterlågen i (†)monstransskab (s. 1962, 1994). Skabet hviler på riflede fodstykker og afsluttes foroven af en nyere fyrretræsliste som erstatning for en oprindelig \dagger gesims. Lågerne har korsblomstbeslag med midtroset samt rombeformede beslag med dobbelte eller hjerteformede griberinge. Skænkeklappen har fornyede hængsler samt rosetbeslag med hjerteformet gribering, mens skuffen blot har en tilsvarende ring. Alle rum er forsynede med låsetøj, og de øvre låger har låseblik

med korsblomstbeslag, mens de andre rum har mindre, asymmetriske låseblik.

Den nuværende staffering, formentlig fra 1926, er rødbrun på blågrøn bund med sortmalede beslag. 1879 malet med gullig egetræsmaling.²⁴⁵ Før da stod skabet vistnok umalet med sorte felter.²⁴⁶

Formentlig fynsk arbejde, beslægtet med skabet i Odense Vor Frue (s. 1115) samt et skab fra Bjerreby Kirke på Tåsinge (Svendborg Amt), nu i Nationalmuseet (NM inv.nr. D 3207).²⁴⁷ Gitterlågen antyder, at en del af skabet har været an-

vendt til indviede hostier, når de ikke var udstillet i (†)monstransskabet. Skabet er første gang omtalt i inventariet 1694. Det var da placeret i koret og anvendtes til opbevaring af altersølvet. 1695 forsynet med et nyt hængsel, 1704 med en ny nøgle.²⁴³ Fra 1782 opstillet i sakristiet. Restaureret 1926.²⁴⁸

(†)Skab. 1870 udførte snedker O. Ovesen et skab til opbevaring af messetøjet. Formentlig et af to skabe med dobbeltdøre med profilerede fyldinger, placeret ved sakristiets østvæg på hver side af skorstenen. Det nordlige skab er omdannet til indgang til aflukke med håndvask o.l. (jf. fig. 23).¹³⁷

PENGEBEHOLDERE

Pengeblok, (fig. 94a-b), i form af et ombygget, senmiddelalderligt (†)monstransskab (jf. s. 1962), 130×45×43 cm, udhugget af én egestamme. Blokken har to rum, et stort foroven dækket af en låge, bag hvilken er et smedjernsgitter af samme

type som gitteret i kirkens gamle egetræsskab (s. 1992), og et mindre forned, som nu er tillukket med brædder. Både låge og gitter er forsynet med lås. Beslået med vandrette og lodrette jernbånd på alle sider og udstyret med et overfaldslukke og kraftig hængelås. To pengeslidser foroven.

Stafferingen med rødbrunt og sorte beslag udførtes ved en istandsættelse 1924, hvor også bræddedækket for det nederste skabsrum blev etableret. 1924 stod blokken stafferet med lysegråt.²⁴⁸

Antagelig identisk med den »Magestrantz«, biskop Jacob Madsen så i kirken i april 1588, og som endnu var der ved hans besøg året efter på trods af præstens løfte om at sælge den.²⁴⁹ Det er uvist, hvornår skabet er omdannet til pengeblok, men den vandrette øvre afslutning er formentlig skabt ved denne lejlighed. Den oprindelige afslutning kan have været tagformet som på de beslægtede skabe i Allindemagle og Vigersted (DK Sorø 464, 492). En spirformet afslutning som den, der findes

Fig. 94a-b. Pengeblok i form af ombygget senmiddelalderligt (†)monstransskab. Lukket og åben tilstand (s. 1994). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Alms post in the form of a transformed (†)monstrance cabinet from the late Middle Ages. Closed and open.*

Fig. 95-96. 95. Klingpung nr. 1, 1715 (s. 1995). 96. *Klingpung nr. 2, 1715 (s. 1995). I Kertemindeegnens Museer. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – 95. *Offertory purse no. 1, 1715.* 96. *Offertory purse no. 2, 1715.*

på et monstransskab fra Mørkøv Kirke, nu i Nationalmuseet (NM inv.nr. 16096) (DK Holbæk 799), er dog også mulig. Ligeledes har det nederste rum uden tvivl oprindeligt været lukket med en låge.

Blokken kan være identisk med 'kirkens blok', der 1705 blev flyttet (uvist hvorfra) og opstillet ved koret.²⁴³ 1924 henlå den i materialrummet. Ved åbning af den fandtes 15 mønter fra perioden 1670-1848.²⁵⁰ Efter istandsættelsen opstillet i vestenden af nordre sideskib.

†*Pengeblokke*. 1) 1697, udført i Odense, forsynet med lås og nøgle og beslået med jern af smed Johan Petersen. Opstillet på kirkegården til indsamling af bidrag til kirkens vedligeholdelse (jf. s. 1946).²⁴³ 1710 fik blokken ny lås, 1715 var den ganske forfalden og repareredes af snedker Florens Hansen med egetræ og søm. 1719 udførte han en ny tavle dertil. Den blev stafferet af Jens maler, som også skrev et vers på den.³⁹ Kasseret 1724 og erstattet af nr. 2. 2) 1724, beslået med jern og forsynet med dobbelt låge, den inderste med lås. Jens maler stafferede blokken og satte et vers på rammen.³⁹ På kirkegården ved sydsiden af kirken. 3) 1808 købtes egetræ til en ny blok.⁴³

To nyere *pengebøsser*, af messing, klokkeformede med pengerrille foroven, er opsat på hver side af døren fra aflukket under orgelpulpituret til tårnrummet.

†*Pengebøsser*. 1-2) Anskaffet 1856, af blik, anvendt til indsamling 'til trængende uden for fattigforsørgelsen'.²² Kasseret 1910. 3-4) 1910, af blik.⁸⁹

Klingpunge. 1) (Fig. 95), 1715,²⁷ 146 cm lang. Drejet, rødmalet skaft af træ med sortmalet håndgreb og guldmalet dølle. Pose af lyst skind, beklædt med rødt fløj med guldgaloner og frynser om mundingen. Under bunden en sølvklokke. 1841 repareret med silke sammen med nr. 2.²³ Opbevares i skab i sakristiet.

*2) (Fig. 96), 1715,²⁷ svarende til nr. 1, dog med kvast af frynser under bunden (oprindeligt sølvklokke). I Kertemindeegnens Museer (KTM inv.nr. 3197).

†*Klingpunge*. 1-3) Omtalt 1694 som 'gamle'. Kasseret 1717. 4) 1715, anskaffet sammen med nr. 1-2, forsynet med en sølvbjælde. Kasseret 1855.²² 5) 1730 omtales »Onsdags børsen«, formentlig en klingpung, muligvis identisk med nr. 1 eller 2.²⁸

DØRFLØJE OG †PULPITUR

Dørfløje. Udvendige. 1) (Jf. fig. 8), 1875, udført af snedker Ovesen.³³ Fladbuget dobbeltfløj af eg med højrektangulære og kvadratiske fyldinger og dørgebr af messing, indsat i tårnets vestvæg ved restaureringen 1873-76. 2) O. 1875. Enkeltfløj med trepaslignende afslutning foroven, indsat i fladbuget gerigt i sakristiets 2. fag. Fløjen er udvendig påsat lodrette lister og beslået med bøsser af jern, indvendig fremstår den glat. Ydersiden er stafferet med mørkebrunt, indersiden med gråt. Palmebladsformet dørgebr af jern.

Dørfløje. Indvendige. 1-4) Fra restaureringen 1855-56 stammer formentlig to spidsbuede, grå-

malede enkeltfløje, hver med seks fyldinger og dørgreb af træ, indsat i sideskibenes østvægge (jf. fig. 20, 24); en fladbuget enkeltfløj i tårnrummet for trappen til tårnet; samt en lige afskåret dobbeltfløj med 2×6 fyldinger og dørgreb af messing. Sidstnævnte er indsat mellem tårnrummet og aflukket under orglet i et gerigt, der mod tårnrummet danner et spidsbuget spejl med fire fyldinger over døren samt et lille fremspring, som bærer en skulptur af Skt. Laurentius (s. 2002); de to sidstnævnte er stafferet i grå og gråviolette nuancer.

5-8) Fra forandringerne 1938 stammer en rundbuget, jernbeslået enkeltfløj af eg i tårnrummet for trappen til orgelpulpituret og to lige afskårne enkeltfløje med to fyldinger i aflukket under orglet for henholdsvis et depotrum og et

rum med el-installationer. Endvidere en lige afskåret dobbeltfløj (fig. 97), udført af billedhugger Erik Pedersen, efter tegning af arkitekt Harald Lønborg-Jensen, sammen med orgelpulpituret (s. 1998) og indsat i vindfanget under dette mellem forstuen og kirkerummet.²⁵¹ Hver fløj har mod kirkerummet en arkadefylding prydet med festoner og akantus under tandsnitsgesims og er udfyldt med blyindfattet glas foroven; forneden en kvadratisk, profileret fylding. Slaglisten er udformet som en kanneleret pilaster med korintisk kapitæl og højt, akantusbladprydet postament, og fløjene har marmorstaffering i forskellige grå nuancer med forgyldte detaljer. Mod forstuen har fløjene enkle arkadefyldinger og staffering i hvidt, gråt og grålilla med få, forgyldte detaljer.

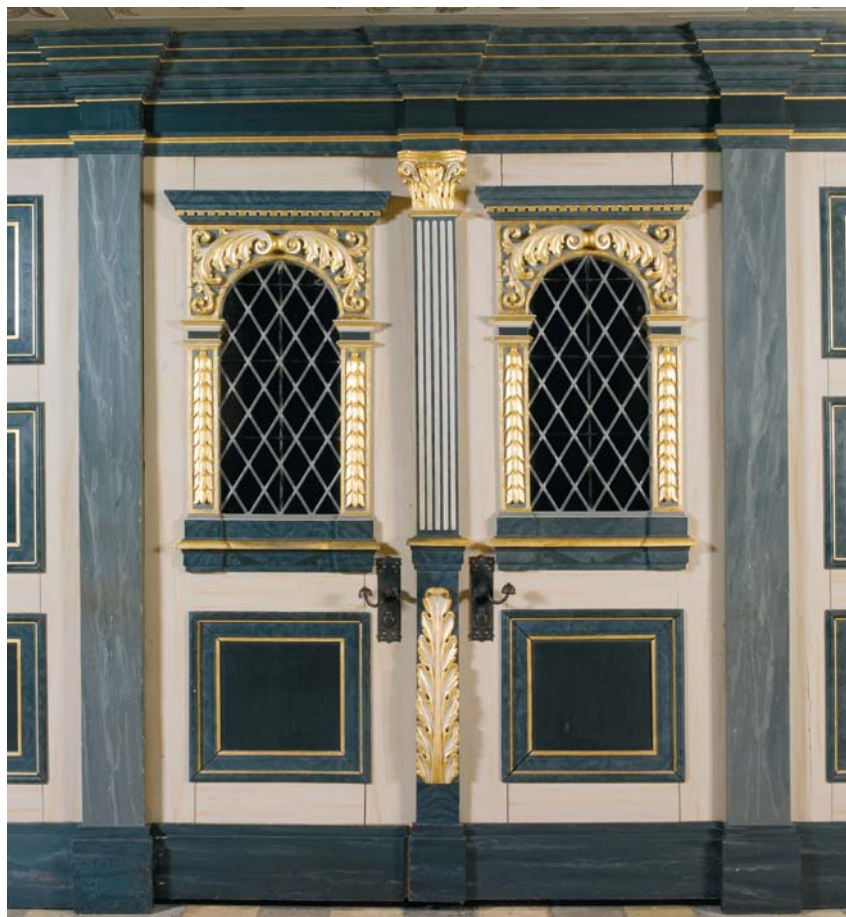

Fig. 97. Indvendig dørføj nr. 8, 1938, udført af billedhugger Erik Pedersen efter tegning af Harald Lønborg-Jensen (s. 1996). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Interior door no. 8, 1938, made by sculptor Erik Pedersen, to a drawing of Harald Lønborg-Jensen.*

Fig. 98. Orgelfacade, 1938, udført af Erik Pedersen efter tegning af Harald Lønborg-Jensen (s. 1998). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Organ casing, 1938, made by sculptor Erik Pedersen, to a drawing of Harald Lønborg-Jensen.*

9) En rundbuet dobbeltfløj af eg, udvendig beslået med trefligede jernbånd, er siden 1944 indsat for krypten under Peder Juels kapel.

†*Dørfloje. Udvendige.* 1) Under en storm i 1710 blev dørflojen i tårnets vestvæg ødelagt og måtte repareres med revler og søm.²⁸ 1750 leverede Rasmus smed en ny lås.⁴² 1776 blæste flojen atter i stykker og måtte udskiftes, Hans Jespersen smed

leverede de nye hængsler.⁴² 1796 blev den malet med brunrød og tjære af Hans Rask.⁴³ 1839 erstattedes den af en ny, udført af snedker Jens O. Olsen,¹⁶³ som atter udskiftedes 1855.²²

2) 1716 udførte Florens Hansen en dørfloj af planker, som forsynedes med lås, en »skode« og en »puchel« med dørning af jern.²⁸ Den blev indsat i døren i søndre sideskibs vestligste fag.

3) Dørflojen i nordre sideskibs vestligste fag forsynedes jævnlige med ny lås og nøgle, bl.a. leverede Hans Knudsen en ny lås 1731.³⁹

Blandt de indvendige \dagger dørfloje er 'den inderste dør under tårnet', det er antagelig en inderdør inden for indgangsdøren, hvis hængsel repareres 1705,²⁸ en dørfloj mellem koret og nordre sideskib, som 1740 fik ny nøgle,³⁶ og to tremmedøre til lufttræk i våbenhuset, omtalt 1870.²⁵²

\dagger Vindfang, 1837, udført af Ove snedker.²⁵³ Opsat ved nordre kirkedør.

\dagger Pulpitur. Nedbrudt 1697-98 i forbindelse med opførelsen af hvælvene (s. 1932). I kirkens nordside, det vil sige midterskibets nordside eller nordre sideskib.²⁵⁴

ORGLER

Orgel (fig. 98), 1938, med 31 stemmer, 3 manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa; ombygget 1993 og 2002 af samme.²⁵⁵

Hovedværk
Gedaktpommer 16'
Principal 8'
Spidsfløjte 8'
Oktav 4'
Rørfløjte 4'
Quint 2 $\frac{2}{3}$ '
Oktav 2'
Mixtur V-VII
Dulcian 16'
Trompet 8'

Rygpositiv
Gedakt 8'
Principal 4'
Gedaktfløjte 4'
Gemshorn 2'
Nasat 1 $\frac{1}{3}$ '
Scharf IV
Krumhorn 8'
Tremulant

Brystværk
Rørfløjte 8'
Quintadena 8'
Kobbelfløjte 4'
Hulfløjte 2'
Flûte octaviante 1'
Sesquialtera II
Cymbel III
Vox humana 8'²⁵⁶
Svelle
Tremulant

Pedal
Subbas 16'
Principal 8'
Gedakt 8'
Oktav 4'
Rauschquint III
Basun 16'

Kopler: RP-HV, BV-HV, BV-RP, HV-P, RP-P, RP 4'-P, BV-P. Manualomfang: C-g^m, pedalomfang: C-f'. Setzeranlæg med 256 kombinationer. Tutti. Mekanisk traktur med to elektriske supplementskopler,²⁵⁷ elektrisk registratur. Sløjfevindlader.

Skænket af generalkonsul Hans Ove Lange til minde om hans forældre (jf. rygpositivets inskription).

Fig. 99. Detalje af orgelfacade, 1938 (s. 1998). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Organ casing detail, 1938.*

Orgelfacaden, i barokstil, er tegnet af Harald Lønborg-Jensen og udført af billedhuggeren Erik Pedersen, Birkede. Hovedorglets øverste topstykke bærer inskriptionen »Soli Deo gloria«. På rygpositivet læses: »Anno domini 1938 rejstes dette Orgel til Minde om Købmand og Kirkeværgen Peder Balthazar Lange og Hustru Marie Sophie født Møller, Gud til Ære og Menigheden til Opbyggelse«.

Orgelpulpitur, 1938, i skibets vestende, tegnet af Harald Lønborg-Jensen.

\dagger Orgler. 1) Omtales 1694 som gammelt og brøstfældigt og kan muligvis have stået i kirken siden 1500-tallets slutning.²⁵⁸ 3. juli 1699 sluttede kirkeværgen, Otto Jensen, kontrakt med orgelbygger Abraham Nielsen Svane, Slagelse, om reparation og forbedring af orglet, der herefter transporteredes til orgelbyggerens værksted.²⁵⁹ Af uvisse årsager, muligvis i henhold til en mundtlig aftale med kirkeværgen, udførte Svane et langt mere omfattende arbejde end det i kontrakten fastsatte, idet han i realiteten byggede et nyt orgel (\dagger orgel nr. 2) med anvendelse af dele af det gamle. Eftersom kirken i mange år ikke så sig i stand til

at betale herfor, beholdt Svane instrumentet på sit værksted, hvilket betød at menigheden måtte undvære orgelmusik i perioden 1699-1718.²⁶⁰ På †orgelpulpitur nr. 1.

2) 1719, med to manualer, bygget af Abraham Nielsen Svane, Odense, med genanvendelse af dele af †orgel nr. 1.²⁶¹ Brandtaksationen 1761 opregner orglets 14 stemmer,¹⁷⁵ af hvilke den ene (Gedacht 16 Fod) er af fyrretræ, mens de øvrige er af bly:

<i>Manuahl</i>	<i>Posetivet (rygpositiv)</i>
Principalen 8 foed	Gedacht 8 foed
Gedacht 16 fod	Octaw 4 foed
Octaw 4 foed	Octaw 2 foed
Octaw 2 foed	Octaw 1 foed
Octaw 1 foed	Hvocemana 4 foed ²⁶³
6qvalter 1½ foed ²⁶²	Princepal 4 foed ²⁶⁴
Mixteur 3 Choer	
Trompetstemme 8 fod	

Cymbelstjerne (klokkespil) og kalkantklokke (signal-klokke til bælgtræderen).²⁶⁵ Kort oktav. Faltebølge.²⁶⁶ Høj stemning.²⁶⁷

Orglet blev 1812 og 1823 repareret af medlemmer af Fischer-familien.²⁶⁸

Orgelfacaden var bemalet, og såvel hovedværk som rygpositiv udstyret med hængslede fløjdøre. 1834 maledes orglet med perlefarve.²⁵ På †orgelpulpitur nr. 2.

3) (Fig. 100-01), 1847, med 16 stemmer, 2 manualer og pedal, bygget af Peter Ulrik Frederik Demant, Dalum.²⁶⁹ Den oprindelige disposition lød:²⁷⁰

<i>Hovedmanual</i>	<i>Brystværk</i>
Principal 8 Fod	Principal 4 Fod
Bordun 16 Fod	Viola di Gamba 8 Fod
Gemshorn 8 Fod	Gedact 8 Fod
Gedact 8 Fod	Floite 4 Fod
Octav 4 Fod	
Octav 2 Fod	<i>Pedal</i>
Mixtur 3 Fag	Principal 8 Fod
Trompet 8 Fod	Subbas 16 Fod
	Gedact 8 Fod
	Posaune 16 Fod

Manualkoppel. Manualomfang: C-f^{'''}, pedalomfang: C-c'.²⁷¹ 3 spærreventiler. 4 kassebølge. Kalkantklokke.²⁷²

Trompetstemmen udskiftedes 1859 med en ny af forbedret konstruktion.²⁷³ I forbindelse med kir-

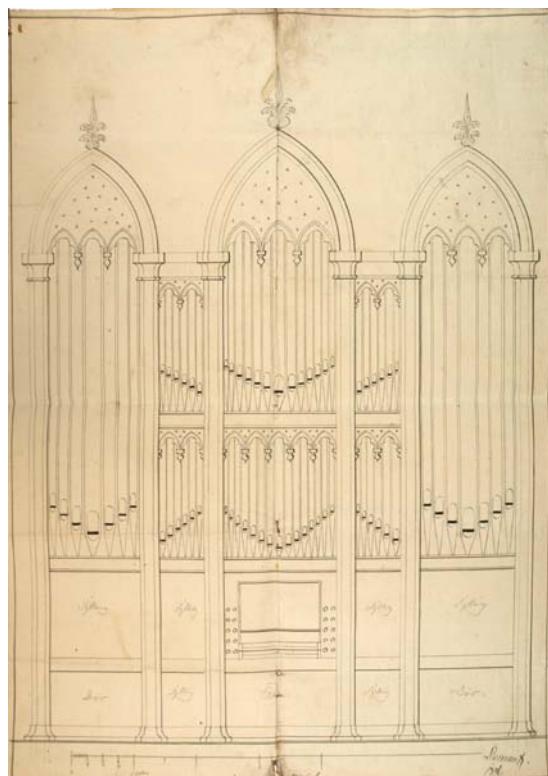

Fig. 100. Tegning af orgelfacade til †orgel nr. 3, 1847, udført af P. U. F. Demant (s. 2000). LAFyn. – *Drawing of the organ casing belonging to †organ no. 3, 1847.*

ketårnets ombygning 1873-76 blev bælgene, der tidligere havde været anbragt under tårnrummets hvælvning, flyttet op over denne til tårnets 1. mellemstokværk og anbragt i et dertil opført 'hus', der tillige rummede – og fortsat rummer – tårnuret.⁸⁹ Orglet blev omdisponeret to eller flere gange, sidste gang i 1925 i forbindelse med en hovedindsættelse, foretaget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Dispositionen var herefter:²⁷⁴

<i>Manual I</i>	<i>Manual II</i>
Principal 8'	Gamba 8'
Tibia major 16'	Tectus 8'
Flauto 8'	Vox celeste 8'
Fugara 8'	Flauto dolce 4'
Oktav 4'	Svelle
Flautino 4'	
Oktav 2'	<i>Pedal</i>
Mixtur	Subbas 16'
	Tectus 8'
	Trombone 16'
	Basson 8'

Elektrisk luftforsyning.²⁷⁵

Fig. 101. Kirkens indre set mod vest før 1938. Indrammet fotografi ophængt i sakristiet. – *View of the interior before 1938, looking west.*

Orgelfacaden, i enkel nygotisk stil, var tegnet af orgelbyggeren.²⁷⁶ Dens udformning afspejlede på klassisk vis instrumentets værkopbygning (hovedværk, brystværk og pedalværk). På en af facadepiberne

fandtes forskellige inskriptioner vedrørende orglet. Et udsnit af denne pibe, med samtlige inskriptioner, er bevaret i form af en indrammet **★** tavle (jf. s. 2001). På †orgelpulpitur nr. 3.

†*Orgelpulpiturer*. 1) Som tilbehør til orglet omtales 1694 et gammelt 'underslag' (pulpitur).²⁷ I skibets vestende.

2) 1719, opsat af snedker Florens Hansen og dennes søn. Pulpiturets understøttelse forbedredes 1752 med to nye 9 alen lange stolper af egetræ.³⁶ I skibets vestende.

3) 1847, bygget af orgelbygger P. U. F. Demant, Dalum.²³ I skibets vestende.

TAVLER, MALERIER M.M.

Salmenummertavler. *1) (Jf. fig. 168, 182), 1783, udført af Bertel snedker sammen med fire tilsvarende †tavler.⁴² Af træ, højrekanteret med buet afslutning foroven. 1822 blev tavlerne beslået med vandrette lister til skydebrikker og stafferet med sort af maler C. Aarenstrup, og 189 skydebrikker blev malet sorte med hvide tal.⁷⁷ 1835 og 1848 suppleredes bestanden til i alt syv tavler.²⁷⁷ En af tavlerne samt et antal skydebrikker findes i Kertemindeegnens Museer (KTM inv.nr. 3196).

2-8) (Jf. fig. 33, 179), 1924,⁸⁹ i nyklassicistisk stil med kannelerede pilastre, høje postamenter og profilkapitæler samt en tandsnitsgesims. Stifter til ophæng af cifre i sortmalet blik. Tavlerne er stafferet med hvidt, rammeværket med gråt med forgyldte og mørkerøde detaljer.

Præsterækketavle, o. 1950, af mørkbejdset egetræ, 151×125 cm. Profileret ramme med tandsnit omkring skriffelt, hvorpå der som overskrift står »Sognepræster i Kerteminde efter Reformationen« og derunder præsternes navne og årstal i to rækker med forgyldt fraktur. På nordvæggen i nordre sideskibs 3. fag, over for døren til prædikestolen.

Andre tavler. 1) (Fig. 102), 1826, en mindetavle for 1000-året for indførelsen af kristendommen i Danmark (d.e. begyndelsen på Ansgars missionsvirksomhed). Af træ, 65×37 cm. Den ovale tavle har indskrift i forgyldt fraktur på sort bund, indsat i forgyldt ramme: »Anno 826 1000 Aar, ere for dig O Gud! Som een Dag. 1826«. På nordvæggen i sakristiet.

*2) 1847, en tavle til minde om †orgel nr. 3 (s. 1999). Af bly og indsat i en ramme af lys eg, 40,8×28,4 cm, med indskrift med indridset skri-

Fig. 102. Tavle, 1826, til minde om 1000-året for indførelsen af kristendommen i Danmark (s. 2001). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Wooden tablet, 1826, in commemoration of the millenium of the introduction of Christianity to Denmark.*

veskrift: »Anno 1847 er dette Orgel bygget af P. U. F. Demant, Eier af Dalum Mølle Medhjælper ved sammes Bygning var Johan Frederik Demant Niels Jørgensen Huggo Weinholdt Grott Hans Christen Nielsen Gud bevare Orgelet og Kirken«. Efter 'Dalum Mølle' er indridset en sekstakket frimurerstjerne med indskrevet »G« (Geometria). Nedenfor er med anden hånd tilføjet »Aaret 1925 Febr er Orglet restareret samt indsat Basun 16 Ped Voc-celeste 8 II Man tillige Sveller om II Manual Firmat Th. Frobenius, København M Lou Tagene[?]«, og derunder med en tredje hånd »A. Friisholm Organist«. Blypladen er et udsnit af en facadepipe fra †orgel nr. 3 og må være nedtaget for bevaring i forbindelse med demonteringen af orglet 1938. I Kertemindeegnens Museer (KTM inv.nr. 5196).

3) 1988, en mindetavle for 1000-året for det første skriftlige vidnesbyrd om Odense bys status som bispesæde, Odenses 'dåbsattest'.²⁷⁸ Udført som kopi af nr. 1 med indskriften »Anno 988, Herre du var vor bolig – I – Slægt efter slægt. 1988«. På nordvæggen i sakristiet.

Maleri, (fig. 103), 1767, med en opfordring til at betænke den fattige, 40×43 cm, udført i olie på træ. Det viser en tigger, klædt i brunt og med en bylt bundet i bæltet, som med højre hånd rækker sin hat frem, mens han med venstre støtter sig til en stok. Over for ham ses en rank, fornemt klædt mand med paryk og hat, blå frakke over rød un-

Fig. 103. Maleri, 1767, formentlig fra en tpegeblok (s. 2001). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Painting, 1767, presumably from an alms post.*

derklædning, sorte knæbukser og hvide strømper. I højre hånd holder han en stok, mens han med venstre hånd lægger en mønt i tiggerens hat. Ved hans fødder sidder en lille hund. Bag manden ses en kirke, rødmalet, og i baggrunden endnu en. Motivet er placeret på en landskabelig baggrund med grålige skyer og rødme horisont. For nederen er indskrift med fraktur, malet med hvidt på sort bund, »Den ringeste Skierv du giver mig skal gjøre mig taknemmelig og glæde dig i Himmerig« samt »AN(no) 1767«.

Maleriet, der er indsat i en profileret ramme af sortmalet træ, har været opsat i forbindelse med en tpegeblok. Restaureret 1923 af J. Klokker, hvilket er anført i en malet indskrift på bagsiden. På nordvæggen i sakristiets 1. fag.

Skulptur, (fig. 104), 1903, Skt. Laurentius, udført af »WL«. Af eg, ca. 85 cm høj. Skulpturen viser kirkens værnehelgen stående iklædt lang, folde-

rig kjortel med risten i venstre hånd, støttet mod jorden, mens højre hånd holder et knytte med mønter foran kroppen. Om hovedet en glorieskive. På fodstykkets forside er udskåret indskrift med versaler »St. Laurentius«, og på den ene side ses skaberindskrift og årstal »19WL03«. Figuren fremstår umalet, dog med forgyldt glorie. I tårnrummet over indgangen til kirken.

†*Skulptur*. 1915 anskaffedes en buste af Frederik VIII.⁸⁹

BELYSNING

Kirken oplyses i dag af tre store og otte små lysekroner samt to dobbelte lysearme.

I slutningen af 1600-tallet udgjordes belysningen af to lysekroner, som var ophængt henholdsvis i midterskibet og i koret (nr. 1-2), samt en dobbelt lysearm, der var opsat på den vestligste

pille i nordsiden, tæt ved indgangen (nr. 1). Alle var skænket af borgere i byen. 1739 suppleredes med yderligere en lysearm, der placeredes ved prædikestolen i midterskibets sydside (nr. 2), en gave fra et i København bosat bysbarn. 1770, da N. S. Bøgh beskrev kirkens lyskilder, tilføjede han dog: »Men Skade, at de med alle disse Lyse-Kroner og Arme icke have givet det mindste enten til Lys eller til Ornamenternes Renselse og Vedligeholdelse«. ¹⁷⁶

Fra anden halvdel af 1800-tallet suppleredes belysningen med lysearme og hængelamper, bl.a. på orglet. 1902 indlagdes gas, ²⁴ 1923 elektrisk lys, ⁸⁹ og der anskaffedes yderligere en lysekroner. 1950 er belysningen øget ved et antal små kroner i sideskibene og sakristiet.

Lysekroner. 1) (Fig. 105), 1655, skænket af tolder Christen Poulsen. Kronen har 2×8 s-svungne arme (delvis fornyede) med bladled og flade lyse-skåle samt otte små pyntearme, oprullet i volutter. Rigt profileret balusterskaft med hængekugle hvis nedre karnisprofil afsluttes med en drejet knop. På kuglen er omløbende giverindskrift med graverede versaler »Christen Povelsen Tolder Anno 1655«. Som topfigur en flakt ørn. Trepasformede ophæng. Kronen hænger i en sortmalet leddelt jernstang med ti røde kugler.

Kronen har gennemgået talrige reparationer. 1694 manglede fire arme, og 1698 blev to arme repareret i København. ²⁷ 1721 manglede syv arme, syv lysepiber og otte 'plader' (d.e. lyse-skåle), den blev da istandsat af Jacob Martinsen guldsmed. ²⁷⁹ 1748 reparerede guldsmed Knud Povelsen kronen, som var meget brøstfældig, blandt andet manglede fire arme. ²⁸⁰ 1843 og 1845 udførtes henholdsvis tre og to nye arme til kronen, og 1869 blev den repareret af kobbersmed Tommerup. ²⁴¹

Kronen hang på sin oprindelige plads i midterskibet til o. 1800, ²⁷ hvor den blev flyttet til sin nuværende placering i korets 2. fag.

2) (Fig. 107), 1685, skænket af købmand Jesper Jacobsen Bager og hustru Dorthia Hansdatter (jf. Tøftermiddelalderlig begravelse nr. 2). Den store lysekroner har 2×8 s-svungne lysearme med delfinled og flade lyse-skåle. I de indre slyng er bladværk. Balusterskaftet afsluttes foroven af en

Fig. 104. Skt. Laurentius, 1903, udført af »WL« (s. 2002). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *St. Lawrence, 1903, by »WL«.*

enkel ring, fornedet af en stor hængekugle med profileret knop. På kuglen er graveret en omløbende, smukt udført giverindskrift med versaler (store og små): »Til gvds Ære Kierchens Prjydelse oc Ander Gud Frychtige Christenes Exempel Hafver Dese Voris Her Vnder Nedsæte/ Kiere Sal: Forældere Den Erlig Achtbaar oc velfornehme Mand Jesper Jacobsen Bagger Borger oc Velfornehme Handels mand/ Her I Kirteminde Med Sin Erlic Dyd Elschnde Hustrv Sal: Dorthia Hans Datter Giefvet Til En Evig Oc Lovlig Berøvmme Denne Ljse Cron Her/ Til Kierteminde Kirche Som Nu Af Dieres Efterlevende

Fig. 105. Lysekroner nr. 1, 1655, skænket af tolder Christen Poulsen (s. 2003). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Chandelier no. 1, 1655, given as a gift by customs officer Christen Poulsen.*

Fornehme Børen Oc Arfvinger Ladet Op Henge Gvd Gifve Dennem En Glædelig Op/ Standelse Paa Den Yderste Domme Dag Kiertemind Den 16 Febrvari Anno 1685«. Ved indskriftens begyndelse er graveret en rose, mens linjeskift er markeret ved graverede blomster af forskellige sorter, og de enkelte ord adskilles af stjerneformede punkter. Også ophænget er et smukt arbejde: En leddelt, snoet jernstang prydet med syv kugler. Forneden samt midt på stangen er to gange fire prydvinger anbragt vinkelret på hinanden. De er oprullet i volutter og smykket med udsprungne blomsterhoveder. Stangen og vingerne er sortmalede, kugler og blomster røde.

1748 blev en istandsættelse af lysekronen bekræftet af 'godtfolk'.²⁴² Den var oprindelig ophængt i koret over giveren, Jesper Jacobsen Baggers begravelse (s. 2040),²⁷ men blev o. 1800 flyttet til sin nuværende placering i midterskibet mellem 3. og 4. fag.

3) (Fig. 175), 1923, anskaffet efter indsamling da kirken fik elektrisk lys.²⁸¹ Barokkopi med 2×8 s-svungne arme (otte store og otte små) med del-finled og flade lyseskåle. I armenes indre slyng er mandshoveder i profil, de nedre med blød hat, de øvre med alpehuelignende hovedbeklædning samt bladværk. Rigt profileret balusterskaft, kronet af en flakt ørn og forneden afsluttet af en hængekugle med dråbeformet profilknop. Kronformet ophæng. Ophængt i en leddelt jernstang i midterskibet mellem 4. og 5. fag.

4-11) (Jf. fig. 20, 23-24), 1950, udført af kunstmester Knud Eibye, Odense. Otte små lysekroner med 2×5 s-svungne arme med bladled og flade lyseskåle, balusterskaft afsluttet af hængekugle med profilknop og trepasformet ophæng. Ophængt i sortmalede, leddelte jernstænger, hver med fem forgyldte kugler. Tre i hvert sideskib samt to i sakristiet.

Lysearme. 1) (Fig. 106), o. 1639, til to lys, skænket af købmand Hans Mortensen og hustru Elsebeth Steffensdatter Blok 1673-74 (jf. †glasmosaik s. 1942). Den s-svungne arm har bladled på midten, og enderne er oprullet i volutter. I de to slyng er en fremstilling af Bebudelsen, inderst den siddende Maria, yderst englen, stående med en stav

Fig. 106. Lysearm nr. 1, o. 1639, skænket af købmand Hans Mortensen og hustru Elsebeth Steffensdatter Blok 1673-74 (s. 2004). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Candle bracket no. 1, c. 1639, given as a gift by merchant Hans Mortensen and his wife Elsebeth Steffensdatter Blok, 1673-74.*

Fig. 107. Lysekroner nr. 2, 1685, skænket af købmand Jesper Jacobsen Bager og hustru Dorthea Hansdatter (s. 2003). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Chandelier no. 2, 1685, given as a gift by merchant Jesper Jacobsen Bager and his wife, Dorthea Hansdatter.*

i hånden. Tværmarmene bærer flade lyse-skåle. Som midtfigur ses en nøgen mandsfigur med en bylt i skrårem over skulderen, med venstre hånd støtter han et skjold mod jorden, mens den løftede højre hånd har grebet om en nu tabt attribut. Under figuren er fæstnet en skjoldformet plade med giverindskrift med fordybte versaler »Hans Marteson 1673 Elsebet Stafensdatter Blok«. Armen er ved en tap fæstnet til en ottekantet, profileret vægplade, hvorfra en holder udgår. Holderen har oprindelig været skjult af et nu tabt ornamentled, antagelig en hånd. Vægpladen har randskrift med reliefversaler »Anno 1674 Hans Mortensen« og er smykket med bukler mellem perlestav.

Armen er nært beslægtet med en lysearm skænket til Århus Vor Frue i 1639 (DK Århus

1183). Særligt fremstillingen af Bebudelsen er en næsten tro kopi, og de to lysearme må være udført i samme værksted. Oprindelig opsat på den vestligste pille i midterskibets nordside, tæt ved indgangen til kirken. I forbindelse med restaureringen 1855–56 flyttet til den midterste pille i samme side.³² O. 1900 flyttet til sin nuværende placering i korbuens nordside.

2) (Fig. 108), 1739, til to lys, skænket af Morten Poulsen Bager og hustru i København til brug ved prædikestolen (jf. ↑fontehimmel).²⁸² Den s-svungne arm er prydet med volutter og bladled, mens tværmarmene har graveret bladværk og bærer flade lyse-skåle. Midtfigur i form af en orientalsk klædt mand med høj turban, langt tvedelt skæg, overdelt med posede ærmer og tilsvarende knæbukser. Han har højre hånd i siden, mens han med venstre arm oprækker et scepter. Under figuren er fæstnet en skjoldformet plade med giverindskrift med fordybet kursiv »Denne her oprettede Lyse arm haver ædle Sigr. Morten Pauelsen Bagger tillige med sin Dyd ædle Kiæreste Anna Anders Datter Bagger Til Gudeligg brug Foræret. 2. Petri. 1. Dit Lys O Herre Gud paa rette vey os lede I Aand og Sandhed Lær os Daglig Dags at bedes;«²⁸³ under indskriften et graveret skjold. Lysearmen er ved en tap

Fig. 108. Lysearm nr. 2, 1739, skænket af Morten Poulsen Bager (s. 2005). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Candle bracket no. 2, 1739, given as a gift by Morten Poulsen Bager.*

Fig. 109. Kirkeskib nr. 1, 1681(?), skænket af købmand Poul Jespersen Bager og hustru Anna Sophie Husum 1686 (s. 2007). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Ship no. 1, 1681(?), given as a gift by merchant Poul Jespersen Bager and his wife, Anna Sophie Husum, 1686.*

fastholdt af en hånd, som udgår fra en kuplet, cirkulær vægplade. Den blev fra første færd opsat på pillen ved prædikestolen i midterskibets sydside. O. 1900 flyttet til sin nuværende placering i korbuens sydside.

†*Lysearme*. 1-2) 1851 omtales to lysearme ved orglet.²²

3-15) (Jf. fig. 168), 1902, skænket af Spare- og Laanekassen for Kerteminde og Omegn. 13 lamper til gas med svungne arme og kupler af hvidligt glas, fordelt på ti trearmede hængelamper, en

enarmet lysearm til brug ved prædikestolen og to 'lamper', som opsattes ved orglet.⁸⁹

†*Kandelabre*, (jf. fig. 168), o. 1900, to høje, trearmede kandelabre med kupler af hvidligt glas, placeret på gulvet forrest i hver side af koret.

Lampe. En moderne, hvid hængelampe er op-hængt i tårnrummet.

†*Lamper*. 1869 omtales to petroleumslamper samt et lampebord ved orglet, og 1882 to hængelamper sammesteds.¹²³ 1871 anskaffedes yderligere to hængelamper til brug ved aftengudstjenesten.³³

KIRKESKIBE

Kirkeskibe. 1) (Fig. 109), formentlig 1681,²⁸⁴ med navnet »Dannebrog« (siden 1765), skænket af købmand Poul Jespersen Bager og hans anden hustru Anna Sophie Husum 1686, angiveligt 'til erindring om en særdeles frelse, da Gud havde reddet ham med skib og gods langt over al hans forventning' (jf. †fontegitter (s. 1969), stolestader (s. 1985), †eftermiddelalderlig begravelse nr. 2).²⁸⁵ Tremastet orlogsskib med fuld rigning og 70 kanoner fordelt på tre dæk samt to hækkanoner. Gallionsfiguren er en løve med spillende tunge og Dannebrog mellem forpoterne. Agterpartiet har udsåret spejl med tre vinduer samt en krone, indrammet af draperi og flankeret af hukmænd. Det svejfede hakkebræt bærer malet navn og årstal »17 Dannebrog 65«. Sort skrog med hvid bund og rødt agterparti samt forgyldte og grønne detaljer. 1706 blev skibet renoveret med maling, forgyldning, snedkerarbejde og takkelage. Arbejdet udførtes på kirkens bekostning som tak for, at ægteparret havde bestilt istandsættelsen af dåben samt en stol i kirken (jf. s. 1969, 1985).²⁴³ 1718 istandsat af Jens maler.³⁶ Dette eller nr. 2 forsynedes 1750 med fire nye »fløje« (faner?) udført af Jeronimus guldsmed.²⁴² 1765 renoveret på ligbærerlavets bekostning sammen med nr. 2 og da navngivet »Dannebrog« til minde om linjeskibet Dannebrog's forlis under slaget i Køge Bugt 4. oktober 1710, hvor 22 Kertemindesøfolk omkom.²⁸⁶ Atter istandsat o. 1915 og 1960.²⁸⁷ Oprindelig hang skibet i søndre sideskibs vestende, tæt ved døbefonten og den stol inden for kirkedøren, som Poul Jespersen Bager havde bestilt istandsat (jf. ovf.). Ophængt i sortmalet jernkæde med røde kugler i nordre sideskib mellem 3. og 4. fag.

2) (Fig. 110), o. 1735.²⁸⁸ Tremastet, fulddrigget korvet med syv kanoner på hver side samt to hækkanoner og gallionsfigur i form af en krone. I agterstavnen malet årstal »1735«. Hvidmalet med røde, sorte og forgyldte detaljer. 1765 istandsat på ligbærerlavets bekostning sammen med nr. 1.²⁸⁹ Desuden istandsat o. 1915, formentlig med ny rigning, og 1960.²⁹⁰ Ophængt i sortmalet jernkæde med røde kugler i søndre sideskib mellem 3. og 4. fag.

Fig. 110. Kirkeskib nr. 2, o. 1735 (s. 2007). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Ship no. 2, c. 1735.*

BEGRAVELSESTILBEHØR

Ligbærer. 1) (Fig. 111-14), 1737, af eg med udskårne ornamenten, 76 cm høj, 468 cm lang inklusiv bærestængernes endeknopper, 89 cm bred.²⁹¹ Båren har forsænket lad med omløbende ramme og lange bærestænger, der afsluttes af vindrueklaser med bladkrans. For enderne er kartoucher i gennembrudt storakantus, hvori der er et skjold med anker over et vinget timeglas (fig. 113). Langsiderne er prydet med hængestykker i form af massive kartoucher, på bårens ene side med et skib for fulde sejl og vajende flag, på den anden side med den opstandne Kristus med sejrsvane og flagrende hår stående på en vinget klode (fig. 111-12). Benenes sideknægte danner akantuskartoucher og har øverst et laurbærkranset, flagermusevinget kranium, derunder tre rosetter, ophængt i bånd med sløjfe og kvaster (fig. 114). Benene hviler på fodstykker, udformet som en dyrepote eller -klo. På de glatte lister, som indrammer ladet, er malet indskrift i forgyldt fraktur, på den ene langside »Saalænge Kiertemindes Staar og denne Baare varer/ Saalænge Skib paa Søen gaaer og unge Søemænd farer/ Skal og Monarchens Naade staae i hver en Siæl indskrevet/ Som gav os Haand og

Fig. 111a-b. Ligbåre nr. 1, 1737, tilhørende Kerteminde Skipperligbærerlav (s. 2007). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Bier no. 1, 1737, which belongs to Kerteminde Skipper Bearer's Guild.

Segl paa at dette Værk blev drevet«, på den anden »De Døde til sin Grav og Hvile paa mig bæres/ Naar ieg med Sørgedragt og store Følger Ære/ Er Siælen i sin Fryd og Kroppen i sin Roe/ Vel den der bæres bort i salig Haab og Troe« (jf. fig. 111a-b).

Båren er sortmalet med hvide detaljer, de udskårne dele er stafferet med rig brug af forsølvning og detaljer i blå, rødt og guld. Den tilhører Skipperligbærerlavet og anvendes ved lavsmedlemmernes begravelser. Hensat i tårnummets sydside.

2) (Fig. 115-18), 1737(?), af eg, 67 cm høj, 368 cm lang inklusiv bærestængernes endeknopper, 74 cm bred. En forenklet udgave af nr. 1 med malede dekorationer i stedet for skårne. Forsænket lad med omløbende ramme og bærestænger afsluttet af vindrueklaser. Endestykkerne har udsavet blade eller bølgeværk, der gentages på overkanten af benenes tværstivere. Langsiderne er prydet med kar-

touchehængestykker, mens benene har profilerede knæ og fodstykker samt svejfede sideknægte. De malede dekorationer er variationer over de skårne motiver på nr. 1: Endestykkerne har skjold med anker over vinget timeglas, indfattet af akantus med blomsterstand, mens tværstiverne har opadvendte fakler, krydslagte over et kors og flankeret af grangrene (fig. 117). Langsides kartoucher har henholdsvis den opstandne Kristus (fig. 115-16) og et skib for fulde sejl. Endelig har benene foroven timeglas med flagermusevinger, derunder en roset i båndophæng med sløjfe (fig. 118). På ladets glatte rammelister er indskrift med forgyldt fraktur, på den ene langside »Min Pragt er sørgelig og sort til Trøst vil jeg dog sige/ Et Legeme her bæres bort hvis Siæl er i Guds Rige«, på den anden »Seer Dødens Bud O! tænker paa Sidste Ting og hører/ Til Livet skulde de opstaae som ieg til Graven fører« (jf. fig. 115a-b). Båren er stafferet som nr. 1 og har tilsvarende tilhørsforhold, brug og placering.

Fig. 112-113. Detaljer af ligbåre nr. 1, 1737 (s. 2007). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Details of bier no. 1, 1737.*

†*Ligbårer.* 1-4) 1694 omtales fire ligbårer, to store, hvoraf den ene ubrugelig, og to mindre (til børn). 1705 måtte den ene repareres efter at være blevet ødelagt af to løbske heste i forbindelse med en begravelse.²⁴³ 5) O. 1871, tilhørende 'arbejderne'.¹²³

†*Ligklæder.* 1) 1696, skænket af Johan Glysing og hustru Anna Mølken til udlejning ved begravelse (jf. hvælv s. 1932, (†)korgitter, †vægpaneler, †lukket stol nr. 1, †orgel nr. 2, †eftermiddelalderlig begravelse nr. 7). Klædet blev i tre år opbevaret af Johan Glysings arving, kirkevæрге Christoffer Mogensen, før han pålagdes at aflevere det til kirken. 1705 udførtes et †skrin til klædet (†kiste nr. 1).²⁴³ 2) Anskaffet 1717, fra 1722 opbevaret i †kiste nr. 2.³⁹ Kasseret 1761. 3) 1761, indkøbt på Manufakturhuset og syet af Albert skrædder.⁴⁰ 1827 var klædet næsten ubrugeligt, kasseret 1837.²⁹² 4) Fra 1858 nævnes atter et ligklæde.³²

TÅRNURE

Tårnur, 1945, udført af tårnurfabrikant Kjeldsen Nielsen, Løkken.²⁹³ Stellet fremtræder rødmalet og har på forsiden messingskilt med indskrift »Chr. Ørnsholms Eftf. Kjeldsen-Nielsen Taarnurfabrik No 308 Løkken 1945«. I urhus af gråmalet træ med glas foroven. Opstillet i 1. mellemstokværk.

†*Tårnure.* 1) Før 1609,²⁹⁴ af jern, med timeslagværk.¹⁷⁵ 1694 omtales uret første gang i kirkens egne regnskaber i forbindelse med indkøb af en lodline.²⁹⁵ Gennem første halvdel af 1700-tallet udførtes talrige reparationer på gangværket,

de fleste foretaget af guldsmed Knud Povelsen.²⁹⁶ 1718 leverede en søn af Arent sejermager i Odense en ny uro til værket,³⁹ 1736 leverede Knud Povelsen en tilsvarende, og året efter et nyt vindfang.⁴⁰ 1744 fornyede han optrækshjulet og renoverede værket, som atter blev istandsat 1750 ved urmager og organist Niels Pedersen Fischer.⁴² Også slagværket var genstand for mindre repara-

Fig. 114. Detalje af ligbåre nr. 1, 1737 (s. 2007). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Detail of bier no. 1, 1737.*

Fig. 115a-b. Lighbåre nr. 2, 1737(?), tilhørende Kerteminde Skipperligbærerlav (s. 2008). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Bier no. 2, 1737(?), which belongs to Kerteminde Skipper Bearer's Guild.

tioner. Formentlig 1752 blev uret ombygget fra uro- til pendulreguleret, og 1758 betales for en ny fjeder til »perpendichelen«. ²⁹⁷ Uret kunne på dette tidspunkt gå i 24 timer, ¹⁷⁵ og 1770 noterede N. S. Bøgh, at det var 'ganske renoveret' i 1766 og 'temmelig godt'. ²¹² I 1800-tallets første årtier gennemførtes flere reparationer, og 1839 blev uret overladt urmager L. Mortensen som del af betalingen for et nyt tårnur (†nr. 2). ¹⁶³

Værket var placeret i et urhus af fyrretræ, opført eller repareret af snedker Florens Hansen 1712, og 1718 forsynet med ny lås og nøgle. 1722 var huset dog helt ødelagt og måtte fornys. ²⁹⁸

2) 1839, udført af urmager Lars Mortensen, Kerteminde, mod betaling af 100 rbdlr. samt det gamle ur (†nr. 1). Ottedages urværk med to visere, forsynet med kvarterslagværk. ²⁹⁹ 1858 solgt til urmager Lars Jørgensen den yngre i Horne, som udførte det nye tårnur (†nr. 3), for 30 rdlr. ³²

3) 1858, udført af urmager Lars Jørgensen den yngre i Horne for 600 rdlr. ⁸⁹ Syvdagsværk. ²⁴ 1873 renoveret ved urmager Fischer og forsynet med et overtræk, udført af sadelmager Nielsen,

formentlig for at skåne det under den efterfølgende restaurering. Efter restaureringen blev urværket flyttet til stokværket over tårnhvælvet (jf. s. 1937). ³³ 1945 omtales værket som 'meget afældigt'.

Urskive. Nyere, sortmalet med forgyldte romertal og visere. Indsat i tårnets vestmur lige under den største klokke.

†*Urskiver.* 1702 behøvede 'solskiven' reparation. ³⁰⁰ 1712 udførte snedker Florens Hansen en ny urskive af to egeplanker, som blev malet og forgyldt med bladguld. Peter Johansen smed leverede viseren. ²⁸ 1731 istandsattes den med en ny ramme af eg, ligeledes udført af Florens Hansen. Den blev stafferet af Ib maler, ²⁹⁸ som atter stod for maling og forgyldning 1752, ³⁰¹ hvor skiven også forsynedes med årstallet for urets renovering »1752«. ³⁰² 1823 bar urskiven kongens kronede navnetræk, der ligesom tallene blev forgyldt, mens selve skiven blev malet med forskellige farver. ⁷⁷ Skiven sad i tårnets vestmur, lige over indgangsdøren (jf. fig. 3, 6), så lavt, at den besøgende kunne nå den med sin stok (jf. s. 1945).

Fig. 116-117. Detaljer af ligbåre nr. 2, 1737(?) (s. 2008). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Details of bier no. 2, 1737(?)*.

1839 anskaffedes en ny urskive af bly sammen med Tårnur nr. 2,³⁰³ hvis opsætning betød, at den måtte placeres højere end hidtil.¹⁶³ 1873 blev urskiven lakeret og forgyldt med 'dobbeltslået' guld.³³

KLOKKER

I middelalderen hang to klokker fra 1419 og 1447 i tårnet (nr. 1 og Tnr. 1). Endvidere havde kirken formentlig to messeklokker, ophængt i spiret ved østgavlen (Tnr. 2-3) og tidligst omtalt af biskop Jacob Madsen 1588. 1571 bekostede Kerteminde borgmester og råd støbningen af en *klokke, som nu findes i Hammel Kirke, men det er uvist, hvor længe den har været anvendt i kirken.

Fra slutningen af 1600-tallet omtaler kirke-regnskaberne tre klokker, tiklokken (fra 1757 og så betegnet femklokken), tolvklokken og stormklokken (eller 'den store klokke') (nr. 1, Tnr. 1 og 4). 1763 anskaffes desuden en lille klokke til at slå timeslag på inde i kirken (Tnr. 5). N. S. Bøgh nævner tre klokker, tolvklokken uden inskription samt tiklokken og stormklokken, hvis inskriptioner han aftegner.³⁰² 1770 beklagede han klokkernes placering i det lave vesttårn (jf. fig. 3, 6-7): »... Skade, at de hænge saa lavt, thi ellers vilde de lyde meget bedre«. ²¹²

1758 installerede urmager og organist Niels Pedersen Fischer en 'invention', så alle tre klokker kunne kimes af en person på en gang, i stedet for at man som hidtil kun anvendte den største klokke.³⁶ Taksterne for klokkeringning blev for-

højet 1779 for at skaffe midler til istandsættelse af kirken, således at ringning ved begravelser kostede 2 rdlr. for alle klokker og 1 rdlr. for de små klokker, mens fattige nød gratis ringning. Kimen med alle klokker for 'fornemme brudefolk' kostede 1 rdlr. 2 mark, med de små klokker for 'fattede borgere' 4 mark.³⁶

Fig. 118. Detalje af ligbåre nr. 2, 1737(?) (s. 2008). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Detail of bier no. 2, 1737(?)*.

Fig. 119. Klokke nr. 1, 1419 (s. 2012). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Bell no. 1, 1419.

I første halvdel af 1800-tallet blev to af klokkerne omstøbt, begge ved urmager Lars Mortensen i Kerteminde: 1835 den største klokke (†nr. 1 til nr. 2), og 1845 tolvklokken (†nr. 4 til †nr. 6). 1924 omstøbtes tolvklokken atter (†nr. 6 til nr. 3) efter i en årrække at have været itu. Kirken har manuel ringning.

1) (Fig. 119), 1419, 'tiklokken', fra midten af 1700-tallet også betegnet 'femklokken'.³⁰⁴ Tværmål 70 cm. Om halsen tolinjet, dansk- eller svensksproget indskrift med store reliefminuskler: »arum efter guds bird mccccxix opa tet x ta giordis tena kloka« ('År efter Guds byrd 1419 på det 20. da gjordes denne klokke'). Ved slutningen af nederste linje ses fem relieffer: En mandlig figur (biskop?), to utydelige figurer, Maria med barnet på armen samt endnu et utydeligt relief.³⁰⁵ Derefter ses støberens mærke i form af et lyn.³⁰⁶ Indskriften indrammes af dobbelte lister over og mellem linjerne, af en enkelt liste under nederste linje. Ved overgangen fra legemet til slagkanten er

ligeledes en enkelt liste. Alle hankene prydes af et mandshoved, hvis skæg ender i to lange fletninger. Ophængt i nyere slyngbom fra August Nielsen i klokkerummets sydvestlige hjørne.

2) (Fig. 121), 1835, støbt af urmager Lars Mortensen, Kerteminde, af 'kirkens største klokke', †nr. 1.¹⁶³ Tværmål 95 cm. Om klokkens hals og på slagkanten er henholdsvis en og tre lister. På legemet indskrift med reliefversaler »Støbt af L. Mortensen, Kjerteminde, Anno 1835«. ³⁰⁷ Juleaften 1835 modtog tømrer Rasmus Lindegaard betaling for at ophænge klokken i kirketårnet.²⁵ Ophængt i det øverste glamhul mod vest i nyere vuggebom.

3) (Fig. 122), 1924, støbt af De Smithske Jernstøberier i Aalborg af †klokke nr. 6. En anonym giver bekostede omstøbningen.³⁰⁸ Tværmål ca. 93 cm. Om klokkens hals er indskrift mellem tredobbelte rammelinjer: »Støbt af L. Mortensen Kerteminde 1845. Et medlem af Kerteminde menighed lod mig gjøre om af De Smithske Støberier i Aalborg i aaret 1924«. På den ene side af legemet er indskrift »Jeg kalder paa gammel

Fig. 120. Indskrift på †klokke nr. 1, 1447 (s. 2013). KglBibl. – Inscription on †bell no. 1, 1447.

Fig. 121-122. 121. Klokke nr. 2, 1835, støbt af urmager Lars Mortensen, Kerteminde (s. 2012). 122. Klokke nr. 3, 1924, støbt af De Smithske Jernstøberier i Aalborg (s. 2012). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – 121. Bell no. 2, 1835, cast by clockmaker Lars Mortensen, Kerteminde. 122. Bell no. 3, 1924, cast by De Smithske Jernstøberier (ironfoundaries) in Aalborg.

og paa ung,/ mest dog paa sjælen træt og tung,/ syg for den evige hvile«, og på den modsatte side »Den herres Jesu Christi naade være med eder«. Alle indskrifter er med reliefversaler. Ophængt i klokkerummet i moderne vuggebom.

*Klokke, 1571, ifølge indskrift på klokken bestøttet af borgmester og råd i Kerteminde. Klokken er på et ukendt tidspunkt overført til Hammel Kirke og er beskrevet under denne (*DK Århus* 3468 f.).

†Klokker. 1) (Fig. 120), 1447, betegnet 'stormklokken' eller 'den store klokke'.³⁰⁹ På klokken fandtes en minuskelindskrift på latin og plattysk, som blev aftegnet af N. S. Bøgh 1755 »anno dni m cccc xlvii iar na der bært xpi in de uncr leven vrowen« ('i det herrens år 1447 efter Kristi fødsel på vor kære frues dag'); mellem ordene var korsformede adskillelsestegn. Endvidere fandtes på den ene side et relief af en biskop med stav, på den anden af Maria med krone på hovedet og barnet på armen.³¹⁰ Nedtaget 1699 og forsynet

med en ny aksel sammen med 12-klokken (†nr. 4).²⁷ Klokken ringedes ved hjælp af en jernlænke, som repareredes 1721,³¹¹ og de følgende år udførtes jævnlige mindre reparationer. 1737 leverede Rasmus Smed 'fire store jernkugler' til klokken, da der skulle ringes i anledning af 'markgrevindens' død.³⁶ 1748 gennemførtes en forandring, således at klokken fremover kunne ringes inde fra tårnet i stedet for som hidtil udefra, hvilket havde forårsaget stor skade på muren.⁴² 1819 var klokken revnet,²³ og 1835 blev den omstøbt til klokke nr. 2.³¹²

2-3) Messeklokker, utvivlsomt middelalderlige, omtalt 1588 af biskop Jacob Madsen som 'to små klokker i spiret'.³¹³ Det er uvist, om klokkerne hang i den murede opbygning eller i tømmerværket derover. De kan være taget ned 1631, da spiret var 'helt aflæst og sønderslået' (jf. s. 1941).

4) Uden årstal eller inskription, betegnet 'tolvklokken'.³¹⁴ 1699 blev klokken taget ned og forsynet med en ny aksel sammen med 'den store

klokke' (†nr. 1).³¹⁵ I 1700-tallet foretages flere mindre reparationer. 1840 var klokken revnet, og 1845 omstøbtes den til †klokke nr. 6.³¹⁶

5) 1763, lille, opsat i kirken til at slå timeslag på samtidig med tårnurets slag.³⁶ Nævnes endnu 1812.⁴¹

6) 1845, omstøbt af urmager Lars Mortensen, Kerteminde, af †nr. 4. Klokken bar støberindskriften »Støbt af L. Mortensen Kerteminde 1845«, idet hvert ord adskiltes af et punkt.³¹⁷ 1856 behøvede klokken reparation, og 1862 nævnes, at den var revnet.³¹⁸ 1924 omstøbt til klokke nr. 3.

Fig. 123. Epitafium nr. 1, o. 1603(?), over C. P. og K. D. (begge †1603) (s. 2016). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Wall monument no. 1, c. 1603(?), for C. P. and K. D. (both †1603).

GRAVMINDER

Oversigt. Kirken rummer seks epitafier og mindetavler samt 17 gravsten, heraf enkelte i fragmenteret tilstand. Endvidere findes et gravkapel med to stensarkofager.

Den ældst kendte registrering af gravminderne er foretaget 1770 af sognepræsten Nicol Seidelin Bøgh og omfatter fem epitafier og 15 gravsten samt et ikke specificeret antal gravsten 'uden inskription, eller inskriptionen er ganske udslidt og ulæselig'.³¹⁹ Den kortfattede registrering giver oplysning om monumentets ejermand og dets placering og størrelse (stort eller lil-

le), men gengiver ikke indskrifterne. Samtlige epitafier og mindst 11 af de omtalte gravsten kan umiddelbart identificeres i den nuværende beholdning.

En fornyet registrering af gravstenene blev foretaget af lokalhistorikeren V. Woll 1918. Registreringen, som skete i forbindelse med, at hovedparten af stenene blev flyttet fra deres (sekundære) placering i gulvet i korets søndre sideskib og i stedet indmuret i tårnrummets vægge, omfatter afskrifter af indskrifterne samt beskrivelser af stenenes udsmykning og placering.³²⁰ Under

arbejdet drog Woll 'overordentlig nytte' af Bøghs manuskript, og begge registreringer er fortsat af stor værdi for identifikationen af de enkelte gravsten. Samtlige gravsten beskrevet af Woll findes i kirken i dag.

Kirken som begravelsesplads. Der er ikke kendskab til middelalderlige begravelser. I 1500-tallets slutning ses kirken at have været ramme om enkelte adelsbegravelser, således Palle van Mehlen til Lundsgaard (†1576), hans hustru Anne Lauridsdatter Knob (†1580) og parrets datter Ellen (†1587), som formentlig alle blev gravsat i den murede, hvælvede begravelse under korets søndre sideskib betegnet 'Lundsgaards begravelse' (†eftermiddelalderlig begravelse nr. 3). Fra samme periode er bevaret en enkelt gravsten, kirkens ældste gravminde, over Poul Klausen, †1564 (gravsten nr. 1). Kirkens eneste adelsgravsten, lagt over jomfru Anne Norby (gravsten nr. 4), stammer fra 1606, mens de øvrige gravsten, der alle er fra 1600-1700-tallet, primært er lagt over præster, rådmænd, borgmestre og handelsmænd.

Også kirkens fem epitafier stammer fra 1600-tallet, de fire fra første halvdel af århundredet, det femte fra 1670'erne. I de følgende årtier modtog kirken en række kostbare inventargaver (jf. s. 1946), og byens velstillede borgere synes at have foretrukket at sikre deres eftermæle gennem indskrifterne på disse donationer frem for ved ophængning af egentlige epitafier.³²¹ Det er muligt, at fraværet af nye epitafier i 1700-tallet også afspejler den forarmelse, byen oplevede i denne periode (jf. s. 1914, 1945). I 1760'erne indrettedes et privat gravkapel i korets søndre sideskib for Peder Juul til Hverringe og hustru Birte Cathrine, møbleret med to stensarkofager udført af Flensborg-billedhuggeren Johann Thiel. Sidst i 1800-tallet opsattes en mindetavle for sognepræst J. E. Heilmann.

Istandsættelser og ændringer. Mens fire af de fem ældre epitafier efter alt at dømme findes på deres oprindelige plads, er dette ikke tilfældet for en eneste af kirkens gravsten. Ved den omfattende restaurering 1854-56 blev stenene, som hidtil havde ligget fordelt i gulvene over hele kirken, taget op og anbragt som gulvbelægning i korets søndre sideskib (materialrum).³²² Siden 1918 er hovedparten af stenene indmuret i tårnrummets vægge.

Der er ikke bevaret vidnesbyrd om, at antallet af epitafier har adskilt sig fra det nuværende. Derimod omtales i regnskaberne en række gravsten, som ikke kan identificeres blandt de bevarede (jf. †gravsten s. 2033). Større, samlede kassationer af ældre gravsten er ikke dokumenteret arkivalsk, men i første halvdel af 1700-tallet blev sten, hvortil der ikke længere var nogen ejermand, enkeltvis udført af kirken til kirkegården og videresolgt. I det følgende er som †gravsten kun medtaget de, som ud fra oplysninger i regnskaberne kan knyttes til et personnavn. Det kan ikke udelukkes, at enkelte er identiske med bevarede gravsten, som pga. helt udslidte indskrifter ikke har kunnet identificeres.

EPITAFIER OG MINDETAVLER

1) (Fig. 123, jf. også fig. 23), o. 1603(?), over [C. P.] og [K. D.], begge †[1603] (jf. ndf.).³²³ Epitafiet er istandsat flere gange, bl.a. med nye vinger og partiel nystaffering.

Renæssanceepitafium, 163×125 cm. Det lille, arkitektonisk opbyggede epitafium består i sin nuværende skikkelse af storfelt med maleri, postament og gesims med indskriftfelter samt sekundære sidevinger fra o. 1750. Oprindeligt fandtes endvidere et hængestykke, to ældre sidevinger samt tre spir.

Storfeltets maleri flankeres af smalle, lodrette fyldingsfelter, der videreføres på postament og gesims, og krones af en trekantgavl. Sidevingerne, der er af fyrretræ, er udsavet i gennembrudt akantusslyng, som foroven løber ud i en diminutiv rovfugleprofil.³²⁴ Rammeværkets staffering må være fra o. 1750 og omfatter rød og grå marmorering samt grønne fyldingsfelter med røde profillister. Skriftfelter og maleri indrammes af lysebrune profiler, mens vingerne er stafferet med mørkerødt med hvide kantlinjer. Indskrifterne på postament og gesims, der har form af skriftsteder, henholdsvis Sl. 90,1 og 3, står med lysebrun fraktur på sort grund. Personalialia var anført på et †hængestykke, mellem afdødes initialer stod 'Kristi navn' samt årstal »1603«. ³²⁵

Storfeltets maleri, 69×62 cm, olie på træ, viser portrætter af de afdøde knælende ved Kristi kors med hænderne samlet i bøn. Tv. ses ægtemanden med mørkt hår og skæg, hvid pibekrave og sort klædning, og ved hans højre side en dreng med lyst hår og tilsvarende dragt. Th. ses hustruen med sort konehue og hvid pibekrave, sort dragt og hvidt forklæde, og ved hendes venstre side to piger med lyst hår og sorte hårbånd samt tilsvarende klædning. Foran dem ligger et svøbelsebarn på en pude. Kristus er vist med mørkt hår og skæg, hvidt lændeklæde og naturlig karnation. Om hans hoved er en strålekrans, og ved hans sider svæver to engle, klædt i rødt og blå, som opsamlers blodet fra hændernes og brystets vunder i gyldne kalke. Ved korsfoden ligger Adams kranium. Bag figurerne ses et landskab og til venstre en fjern by med huse og tårne, mens aftenhimlen

Fig. 124. Epitafium nr. 2, o. 1618, over skipper Mads Ibsen (†1618) og hustruerne Birgitte Andersdatter (†1603) og Ane Fransdatter (s. 2017). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Wall monument no. 2, c. 1618, for skipper Mads Ibsen (†1618) and his wives, Birgitte Andersdatter (†1603) and Ane Fransdatter.*

flammer i orange og røde farver under en mørk skybræmme; en ofte brugt fremstilling af Golgathaberget med Jerusalem i baggrunden.

På gavlfeltet er et malet kerubhoved med naturlig karnation og brunt hår samt hvid krave over fjerdragt i grønne, blå og rødlig nuancer, alt på brun bund.

Ifølge N. S. Bøgh blev epitafiet istandsat o. 1750,³²⁶ formentlig med delvis nystaffering og muligvis montering af nye vinger.³²⁷ Måske blev

også gavlens tårnspir borttaget i denne forbindelse, mens det tårnhestykke må være bortkommet senere. O. 1920 istandsattes epitafiet, som i en årække havde henstået i materialrummet.³²⁸ Atter restaureret 1972.³²⁹

Oprindelig opsat 'på en pille ved koret'. Efter restaureringen o. 1920 opsat på nordvæggen i sakristiets 1. fag.

2) (Fig. 124), o. 1618, over Matz (Mads) Ibsen, skipper, †10. juli 1618, med hustruerne Birgitte

Fig. 125. Epitafium nr. 3, 1621, over rådmænd Anders Eggertsen (†1620), og hustru Johanna Lauritsdatter (†1629) (s. 2021). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Wall monument no. 3, 1621, for alderman Anders Eggertsen (†1620) and his wife, Johanna Lauritsdatter (†1629).

Fig. 126. Højre sidevinge. Detalje af epitafium nr. 3, 1621 (s. 2021). Foto Arnold Mikkelson 2007. – *Right wing. Detail of wall monument no. 3, 1621.*

(Birgitte) Andersdaater (Andersdatter), †19. aug. 1603, og Aane (Ane) Fransdaater (Fransdatter), † .

Epitafium af sort kalksten (tavlen) og grå sandsten (rammen), 54×41 cm. Tavlen har indskrift med fordybede versaler og derunder et bomærke

samt initialerne »MI« for Mads Ibsen. Rammen udgøres af en rulleværkskartouche med vingede hermer ved de lodrette sider og kerubhoveder foroven og forneden.

I søndre sideskib på arkadepillen mellem 4. og 5. fag.

Fig. 127. Maleri. Detalje af epitafium nr. 3, 1621, over rådmænd Anders Eggertsen (†1620), og hustru Johanna Lauritsdatter (†1629) (s. 2021). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Painting. Detail of wall monument no. 3, 1621, for alderman Anders Eggertsen (†1620) and his wife, Johanna Lauritsdatter (†1629).*

3) (Fig. 125-127), med malet årstal 1621. Anders Eggertzøn (Eggertsen), (rådmænd), †3. jan. 1620, og hustru Johanna Lauritz Daater (Lauritsdatter) (død 1629).³³⁰ Af hængestykkets indskrift fremgår, at epitafiet blev bekostet af ægteparret, dvs. enken, og opsat 1621.

Renæssanceepitafium, 312×243 cm, arkitektonisk opbygget med vinger, hænge- og topstykke i form af velskårne rulle- og beslagværkskartoucher. Storfeltets maleri, i smal profilramme, flankeres af slanke, korintiske søjler, hvis prydbælter har reliefskårne kartoucher, til venstre med mandshoved med gyldent hår og skæg, til højre kvindehoved med konehue og tørklæde. Det rigt profilerede postament med tandsnit, beslagværk og indskriftfelt brydes af løvehovedsmykkede volutfremspring, mens krongesimsen har fremspringende kerubhoveder omkring et skriftfelt. De gennembrudte sidevinger (fig. 126) har små apostelfigurer, stående på konsolled, og løber oventil ud i vingede hermer, ved siderne og forneden i ørne- og løveprofiler. Sidstnævnte bærer i flaben draperi med frugtklase. Hængestykket har malet indskriftfelt, prydet med kerubhoveder og, i en gentagelse af vingernes motiv, løvemasker, der holder draperede frugtklaser. Topstykket har indskrift i oval beslagværksramme med frugtfyld op-hængt i draperi og kronet af muslingeornament.

Rammeværket har broget bemaling med grålig marmorering samt lyseblåt, grønt, hvidt, rødt og sort, de to sidste bl.a. som grundfarve i indskriftfelterne. De mange detaljer er fremhævet med rig forgyldning samt lyserødt, rødt og grønt, mens englens karnation fremstår svagt rosa og indskrifterne er forgyldte.

Indskrifterne er udført med fraktur på nær postamentfeltets antikvainskrift. På hængestykket gravskrift med personalia. Postamentfeltet bærer en latinsk sentens, »Nolo Domine Sine Vulnere Vivere, / Quia video te Vulneratum Æ« (Herre, jeg vil ikke leve uden sår, da jeg ser dig såret. Æ).³³¹ Frise- og topfelterne har skriftsteder fra Johannes-evangeliet, henholdsvis kap. 3 og kap. 11.

Storfeltets maleri (fig. 127), olie på træ, viser portrætter af de afdøde knælende med hænderne samlet i bøn ved Kristi kors. Anders Eggertsen har mørkt hår og skæg, hvid pibekrave og

sort klædning, Johanna Lauritsdatter bærer hvid konehue og pibekrave over sort klædning med hvidt forklæde. Kristus er vist med mørkt hår og skæg, naturlig karnation samt hvidt lændeklæde. Over korset er en mørk skybræmme og ved dets fod ligger Adams kranium. Figurerne er placeret i et kuperet, græsklædt landskab og i baggrunden ses konturerne af en by; en fremstilling af Golgatabjerget med Jerusalem i baggrunden.

Epitafiet blev istandsat 1932 af Johannes og C. A. Klokke med kulørt opmaling af rammeværket og udbedring af afskallede partier på maleriet.³³² En større restaurering, hvorunder rammeværkets dele blev adskilt og nylimet, løs farve samt overmalinger fjernet og den originale farvesætning rekonstrueret, gennemførtes 1990. Nyforgyldning udførtes som olieforgyldning.³³³

I midterskibets søndre side på pillen mellem 4. og 5. fag.

4) (Fig. 128), o. 1629, over Iohan(n)i (Johannes) Eliæ F(ilio) (Eliassen), †1. sep. 1629, 10 år gammel. Af indskriften fremgår, at afdøde var steddatter-søn af sognepræst Anders (Jørgensen) Mand, som lod monumentet opsætte på pillen over barnets begravelse.³³⁴

Epitafium af sort kalksten (tavlen) og lys sandsten (rammen), ca. 68×46 cm. Tavlen har latinsk indskrift med indhuggede versaler og kantes af indridset rulleværk. Den har smalle bruskvinger og afsluttes forneden af et englehoved, foroven af et tilsvarende i rundbuegavl.

I søndre sideskib på pillen mellem 3. og 4. fag.

5) (Fig. 129-33), 1675. Anders Jørgensen Mand, sognepræst til Kerteminde og Drigstrup sogne, †30. juni 1654, og Anders Poulsen (Poulsen), ligeledes sognepræst til Kerteminde og Drigstrup, †17. juli 1677, samt deres hustru Anna Peders Datter (Pedersdatter), »som sagde denne verden gode natt« 3. maj 1677 (jf. †kalkmaleri s. 1942, prædikestol s. 1976, gravsten nr. 8 og †teftermidlalders begravelse nr. 1). Epitafiet er opsat af de to sidstnævnte, angiveligt 1675.³³⁵

Arkitektonisk opbygget epitafium i bruskarok. Storfeltets maleri er indsat i en bred ramme med tandsnit og diamantbosses. Det flankeres af bibelske figurer, der repræsenterer det gamle og det nye testamente. Til venstre står Moses, der med højre

Fig. 128. Epitafium nr. 4, 1629, over Johannes Eliassen (†1629) (s. 2021). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Wall monument no. 4, 1629, for Johannes Eliassen (†1629).*

hånd løfter en stav og med venstre støtter lovens tavler mod jorden, til højre Johannes Døberen (fig. 133), der holder en korsstav i højre hånd, mens korslammet ligger for hans fødder. Figurerne står på kerubhovedsmykkede postamenter flankerende et skriffelt, mens gesimsfremspringene over deres hoveder har kerubhoveder og på undersiden muslingeskalornamenter. Under postamenterne er

nedhængende frugtklaser. Sidevingerne er i reliefskåret og gennembrudt bruskværk, der yderst løber ud i en art småengle og nederst har mandlige profilmasker med hageskæg. Hængestykket (fig. 132) udgøres af et tværovalt skriffelt indfattet i en bruskværkskartouche dannet af profilvendte engle af kvindekøn. Gesimsen har skriffelt under kronliste med tandsnit og æggestav. Den bærer to

Fig. 129. Epitafium nr. 5, 1675, over sogneprest Anders Jørgensen Mand (†1654), sogneprest Anders Poulsen (†1677) og deres hustru Anna Pedersdatter (†1677) (s. 2021). Foto Arnold Mikkelsen 2007. –Wall monument no. 5, 1675, for vicar Anders Jørgensen Mand (†1654), vicar Anders Poulsen (†1677) and their wife, Anna Pedersdatter (†1677).

Fig. 130. Maleri. Detalje af epitafium nr. 5, 1675, over sognepræst Anders Jørgensen Mand (†1654), sognepræst Anders Poulsen (†1677) og deres hustru Anna Pedersdatter (†1677) (s. 2021). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Painting. Detail of wall monument no. 5, 1675, for vicar Anders Jørgensen Mand (†1654), vicar Anders Poulsen (†1677) and their wife, Anna Pedersdatter (†1677).*

kvindefigurer, nøgne på nær et draperet klæde og hvilende på albuen med forkrænkelighedssymboler stående på knæene, tv. et kranium og th. et timeglas. Mellem dem danner en frugtroset over-

gang til et konsolled, hvorover er en kronende engel med basun for munden og spyd i hånden.³³⁶

Rammeværkets staffering er broget med rødt og grønt som de dominerende farver og rig for-

Fig. 131. Englebørn. Detalje af maleri på epitafium nr. 5, 1675 (s. 2021). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Angelic children. Detail of a painting on wall monument no. 5, 1675.*

gyldning. Figurerne har naturlig karnation med stærkt røde kinder, mens indskrifterne står forgyldte på sort eller rødbrun bund. På postament- og gesimsfremspringene er malede blomster, hvoraf bl.a. kan identificeres liljekonval, tulipan og rose.

Indskrifterne er udført med forgyldt fraktur. Hængestykket rummer gravskriften, mens postamentet og gesimsen har skriftsteder (hhv. Åb. 14,13 og Joh. 11,25-26). Gravskriften afsluttes med et årstal, »Anno 167.(?)«, hvor det sidste ciffer dog

fremstår ufuldstændigt, formentlig et femtal (jf. note 335).

Storfeltets maleri (fig. 130-31), er udført i olie på træ. Det viser portrætter af de afdøde på en baggrund af rødt draperi. Til venstre står Anders Poulsen med mørkblondt hår og skæg, hvid pipekrave og sort klædning. Han holder en bibel i hænderne. Til højre ses Anna Pedersdatter med sort hue over hvidt lin samt sort kjole med hvid krave, hvide ærmer og hvidt forklæde. Hænderne er lagt over hinanden på maven. I mid-

Fig. 132. Hængestykke. Detalje af epitafium nr. 5, 1675 (s. 2021). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Hanging piece. Detail of wall monument no. 5, 1675.*

Fig. 133. Johannes Døberen. Detalje af epitafium nr. 5, 1675 (s. 2021). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *John the baptist. Detail of wall monument no. 5, 1675.*

ten, bag ægteparret, står Anders Jørgensen Mand, Anders Poulsens forgænger som sognepræst og ægtemand, fremstillet som en gammel mand med hvidt hår og skæg samt pibekrave og sort dragt. En åbning i draperiet lader lyset stråle ned over de portrætterede, og i lyskeglen svæver to englebørn med en laurbærkrans, den ene med fjervinger, den anden med guldsmedevinger (fig. 131).

Epitafiet er ifølge en malet indskrift på bagsiden af venstre vinge restaureret i 1932 af malerne C. A. Klokker og Johannes Klokker. 1979

konstateredes rester af et kalkmalet \dagger draperi over epitafiet (s. 1942).

Opsat på korets sydvæg på pillen mellem 1. og 2. fag.

6) 1895, over Johan Ernst Heilmann, sognepræst i Kerteminde og Drigstrup 1778-1800, *29. jan. 1735 i Haderslev, †24. nov. 1800.

Mindetavle af sort marmor, 55×76 cm, med indskrift i fordybet antikva, udfyldt med guld, inden for tilsvarende rammelinje. Af indskriften fremgår, at tavlen er opsat af 'børnebørns børn'. Indmuret i nordre sideskibs vestvæg.

GRAVSTEN

1) (Fig. 134), o. 1564. »Wnder dene sten hviler erlig man sine ben«, Pol (Poul) Klavs[en], †1564.³³⁷

Grå kalksten, 36×36 cm. Gravflise med indskrift med reliefversaler i fordybde, vandrette bånd. De to nederste linjer af indskriften brydes af et næsten udvisket skjold med bomærke. Oprindelig lå stenen i gulvet i 'den lille gang ved koret',³³⁸ det er antagelig i tværgangen foran koret. 1918 indmuret i tårnummets sydvæg.

2) (Fig. 135), 1603, over »KKD«.

Grå kalksten med spor af lys rød og gul bemaling, 58×59 cm. Gravflise med indskrift med fordybde versaler i form af initialer og årstal omkring et bomærke. Oprindelig i nordre sideskib sammen med gravsten nr. 3.³³⁸ 1918 indmuret i tårnummets sydvæg.

3) O. [1603], over »DAD[G]«.³³⁹

Grå kalksten, 66×64 cm, revnet tværs over. Eneste indskrift (med fordybde versaler) er afdødes initialer, som flankerer et bomærke over årstallet »16[03]«. Oprindelig i nordre sideskib sammen med gravsten nr. 2.³³⁸ Ved restaureringen 1855 nedlagt i gulvet i korets søndre sideskib.

4) (Fig. 136), o. 1606. Jomfru Anne Norby, datter af Peder Norby til Urup, boende i Kerteminde fra 24. april 1587, †24. nov. 1606. Af indskriften fremgår, at stenen blev lagt af afdødes broderdatter, jomfru Margrethe Norby.

Rødlig kalksten med spor af rød bemaling, 205×143 cm. Skriftfeltet, der har indskrift med reliefversaler i forsænkede, vandrette bånd, er indfattet i en rulleværkskartouche og kronet af et muslingeskalornament. Feltet indrammes af 2×8 anevåbener, på heraldisk højre side de fædrene aner, på venstre de mødrene. De tilhørende skriftbånd er helt udslidte. Endvidere hjørnemedaljoner med evangelistsymboler, foroven Matæus (tv.) og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes. En sten med tilsvarende våbener, lagt over afdødes søster Margrethe, †1606, findes i Maribo Domkirke (jf. *DK Maribo* 74, jf. også s. 1116).

Oprindelig i gulvet i koret, lige ud for en †skriftestol (s. 1988).³³⁸ 1918 indmuret østligst i tårnummets nordvæg.

5a-b) (Fig. 137), 1600-tallets begyndelse, M[aa-arte]. Formentlig er stenen lagt over rådmand Morten Henrichsen.³⁴⁰

Gravsten af lys grå kalksten, brækket i to dele, henholdsvis 114×80 og 79×80 cm. Indskrift med

Fig. 134–135. 134. Gravsten nr. 1, o. 1564, over Poul Klavsén (†1564) (s. 2027). 135. Gravsten nr. 2, 1603, over »KKD« (s. 2027). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – 134. Tombstone no. 1, c. 1564 for Poul Klavsén (†1564). 135. Tombstone no. 2, 1603, for »KKD«.

Fig. 136. Gravsten nr. 4, o. 1606, over jomfru Anne Norby (†1606) (s. 2017). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Tombstone no. 4, c. 1606, for Anne Norby (†1606).*

fordybde versaler (personalia) og reliefversaler (randskrift). Randskriften brydes af medaljoner med evangelistsymboler, foroven Mattæus (tv.) og Johannes, forneden Markus (tv.) og Lukas. På stenens nedre del tre skjolde med initialer og bomærker, »AGH« (tv.), »H« samt bomærke (mf.) og »NBA« samt bomærke (tv.).

Oprindelig i gulvet i søndre sideskib. 1918 indmuret i tårnrummets sydvæg.

6) (Fig. 138), 1600-tallets første fjerdedel, over ukendt.³⁴¹

Grå kalksten, 165×132 cm. Stenen er afskåret foroven, således af den øverste del af randskriften (en ulæselig, religiøs sentens) samt de to øverste evangelistmedaljoner mangler. Forneden brydes

Fig. 137. Gravsten nr. 5a-b, 1600-tallets første halvdel, formentlig over rådmand Morten Henrichsen (s. 2027). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Tombstones nos. 5a-b, first half of the 1600s, probably for alderman Morten Henrichsen.*

randskriften af medaljoner med symboldyr, tv. for Markus, th. for Lukas. På skriffeltet, der indrammes af rulleværk, er en næsten udvisket indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd. Under tavlen to skjolde med bomærke (tv.) og Jesumonogram »IHS«; derimellem et bomærke.

Stenen indmuredes 1918 vestligst i tårnrummets sydvæg.

Fig. 138. Gravsten nr. 6, 1600-tallets første fjerdedel, over ukendt (s. 2028). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Tombstone no. 6, first quarter of the 1600s, for an unknown deceased.*

7) (Fig. 139), o. 1636. Povel (Poul) Scinchel (Skinkel), borgmester, †3. dec. 1636, med sin første hustru Anne Anders Daater (Andersdatter), †22. sep. 1610, og anden hustru Karen Ottes Daater (Ottesdatter), †29. aug. 1646.³⁴² Jf. alterstager (s. 1959).

Lys kalksten med enkelte spor af sort og blå bemaling, 230×142 cm. Indskrift med fordybede versaler i et skriffelt, der optager stenens nedre halvdel og flankeres af to engle i form af joniske hermer. Under skriffeltet flankerer to udslidte skjolde et svævende timeglas samt en sæbeblæsende putto, som sidder på et kranium; et forkrænkkelighedssymbol udført efter stik af Hendrick Goltzius.³⁴³ På stenens øvre del en fremstilling af Opstandelsen: Kristus stående på kisten, indrammet af en skybræmme. Samlet omkring kisten er hele 10 soldater med skjolde og spyd. I hjørnerne næsten udviskede evangelistmedaljoner, øverst Mattæus (tv.) og Markus, nederst Lukas (tv.) og Johannes.

Oprindelig i midterskibets gulv nær prædikestolen.³³⁸ 1918 indmuret i tårnummets vestvæg, nord for døren.

8) (Fig. 140), o. 1641.³⁴⁴ Andreae (Anders) Georgii (Jørgensen) Mand, sognepræst, †3. juni 1654, og hustru Anna Petrea (Pedersdatter), †16 □. Af indskriften fremgår, at Anders Jørgensen Mand lod stenen lægge som 67-årig, og at han da havde været præst i 38 år. Jf. epitafium nr. 5, (†)eftermiddelalderlig begravelse nr. 1.

Rødlig kalksten med enkelte spor af rød, gul og grøn bemaling, 174×111 cm. Latinsk indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd. Som randskrift et skriffelt (Sl. 121), ligeledes på latin, afbrudt af hjørnemedaljoner med evangelistsymboler, foroven Mattæus (tv.) og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes. Tekstfeltet, der

Fig. 139. Gravsten nr. 7, o. 1636, over borgmester Poul Skinkel (†1636) og hustruerne Anne Andersdatter (†1610) og Karen Ottesdatter (†1646) (s. 2029). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Tombstone no. 7, c. 1636, for alderman Poul Skinkel (†1636) and his wives, Anne Andersdatter (†1610) and Karen Ottesdatter (†1646).*

Fig. 140-141. 140. Gravsten nr. 8, o. 1641, over sognepræst Anders Jørgensen Mand (†1654) og hustru Anna Pedersdatter (s. 2029). 141. Gravsten nr. 9, 1600-tallets første halvdel, over ukendt (s. 2030). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – 140. Tombstone no. 8, c. 1641, for vicar Anders Jørgensen Mand (†1654) and his wife, Anna Pedersdatter. 141. Tombstone no. 9, first half of the 1600s, for an unknown deceased.

er indrammet af kartoucheværk, flankeres af jonske englehermer på blomster- og frugtsmykkede postamenter. Under tavlen er forkrænelighedssymboler: Et vinget timeglas og et kranium på krydslagte knogler. Over tavlen er en tredobbelt arkade med skriftsted (Joh. 11,25), og herunder ses den opstandne Kristus med sejrspanen på graven, omgivet af to vagter. Over trepasset er to skjolde, tv. med initialer »AM« og et bomærke, th. med »APD« og Jesumonogram »IHS«. Endvidere frugt- og blomsterfyld.

Oprindelig lå stenen over Anders Jørgensen Mands murede begravelse i koret foran alteret.³³⁸ 1918 indmuret midt på tårnrummets nordvæg.

9) (Fig. 141), 1600-tallets første halvdel, over ukendt (jf. note 341).

Grå kalksten, 174×109 cm. Stenen er afskåret forneden. Lille tværovalt skriftfelt uden spor af indskrift, indrammet af en prikket bort. Under tavlen et bomærkeskjold med reliefversaler, muligvis »IIS«, omkranset af laurbær og støttet af to putti med opadvendte fakler. Desuden forkrænelighedssymboler: En hane på et kranium over krydslagte knogler og et timeglas med en klode på toppen. Skriftfeltet flankeres af to personer i samtidsdragt med skovl og spade (refererende til arbejdets personifikation, Labor).³⁴⁵ Over tavlen ses en fremstilling af Opstandelsen og derover et vinget englehoved. I hjørnerne medaljoner med evangelistsymboler, foroven Mattæus (tv.) og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes; sidstnævnte dog kun halve medaljoner.

Stenen indmuredes 1918 østligst i tårnummets sydvæg.

10) (Fig. 142), o. 1694. [Bent Pedersen] Top, sognepræst [til Kerteminde] og D[rigstrup], †[8.] marts [1698], med sin første hustru, [Anne] [Chri]stensdatte[r] Pontoppidan, †23. maj 1694, [3]7 år gammel, samt parrets lille søn Bendt Ch[r]ist[...] og sin anden hustru [Karen] Ch[...]tensdatter Morsing.³⁴⁶

Lys grå kalksten, 209×160 cm. Indskrift med fordybte versaler på tekstfelt, støttet af flankerende engle. Derunder et felt med to udviskede skjolde, årstallet »1698« samt initialerne »BP«, »ST«, »KC« og »DM« for Bent Pedersen Top og Karen Christensdatter Morsing. Foroven ses en putto med et timeglas i hånden, stående på et kranium på krydslagte knogler. Endvidere et skriftsted (Sl. 90) (fordybet fraktur). I hjørnerne evangelistmedaljoner, foroven Mattæus (tv.) og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes. Angiveligt havde stenen desuden oprindelig en randskrift, forfattet af Bent

Fig. 142. Gravsten nr. 10, o. 1694, over sognepræst Bent Pedersen Top (†1698) og familie (s. 2031). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Tombstone no. 10, c. 1694, for vicar Bent Pedersen Top (†1698) and family.*

Fig. 143. Gravsten nr. 11, genanvendt 1706, over teologisk student Johan Hansen Pontan (†1703) (s. 2032). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Tombstone no. 11, reused 1706, for theological student Johan Hansen Pontan (†1703).*

Pedersen Tops svoger, Provst Christian Fischer i Nørre Lyndelse: 'Den snare brast og jeg slap ud fra verdens vold og vælde/ af nød i død mig frelste Gud fra skalk- og musefælde/ på jorden mig ej undtes rum, i graven derfor bedes/ mit legeme her indtil Guds dom en rolig søvn må stedes'. Verset, og særligt ordene 'skalk- og musefælde', der skal have refereret til en strid, afdøde havde med rektor Mathias Henriksen Schacht og kapellan Niels Jacobsen Muus, blev dog angiveligt udslettet af disse to ved nattetide, og der er ingen synlige spor af indskriften på stenen.³⁴⁷

Ved Bent Pedersen Tops død blev stenen, som lå på graven over hans første hustru, sat ud på kirkegården, da der ingen ejere var til den. Hans anden hustru købte imidlertid stenen og lod den atter placere på gravstedet i midterskibet lige ved prædikestolen.³⁴⁸ Samtidig må årstallet 1698 samt

skjold og initialer være blevet tilføjet. 1918 indmuret vestligst i tårnrummets nordvæg.

11) (Fig. 143), genanvendt 1706, Iohan (Johan) Hansen [Pon]tan, theolog studiosus (teologistuderende), *6. okt. 16[7]3 i Odense, †[maj 1703].³⁴⁹

Rødlig kalksten, 124×80 cm, genanvendt. Delvis udvisket indskrift med fordybede versaler. I hvert hjørne en blomst (vist nok kejserkrone, nellike, rose og tulipan). 1706 fik afdødes mor, Dorthé, enke efter Hans Hansen, tilladelse til at tage en af tre sten i Odense Vor Frue Kirke, hvortil hun hævdede at være arving, og lægge den på sin afdøde søns grav mod en betaling til Vor Frue Kirke på 1 rdlr. 2 mark.³⁵⁰ Stenen blev lagt i gulvet i søndre sideskib ved døbefonten.³⁴⁸ 1855 nedlagt i gulvet i korets søndre sideskib.

12) (Fig. 144), o. 1721. Knud Pedersen [H]ind, rådm(and), †20. marts 1721, 57 år gammel.³⁵¹

Rødlig kalksten med enkelte spor af rød og grøn bemaling, 74×60 cm. Indskrift med fordybede versaler, der afsluttes med et gravvers:

»En glædelig Opstandelse/ o Iesv gif
mig min Talsmand/ dv paa Dommedag blif
oc paa/ min synd icke mere tenk/
ded evige Lif mig naadelig/ Skenk«.

Nederst th. en liljelignende blomst, tv. spor af tilsvarende ornament. Oprindelig i gulvet i nordre sideskib.³³⁸ 1918 indmuret i tårnrummets syd-væg.

13) (Fig. 145), o. 1722 (jf. ndf.).³⁵² [A]age Peders[sø]n Sy[F] (Syv), [han]de[ls]mand, †1721, samt hans tre hustruer, [Maren Knud]sdatter, †[1673], [Karen Lar]zdatter [Balum], †[1685] og [Mar]en Andersdatte[r], †[1706].³⁵³

Grå kalksten, 230×155 cm. Indskrift med fordybede versaler. Som randskrift et skriftsted (Job. 19,25), afbrudt af hjørnemedaljoner med evangelistsymboler (øverst Johannes (tv.) og Mattæus, nederst Lukas (tv.) og Markus). I tværfelt nederst på stenen, flankeret af timeglas (tv.) og kranium (th.), er gravvers:

»Efter Doeden Dyden leever
Efter Manden Rygtet sveever
Legemet er her [i] giemme
Sielen alt [h]os Gud er hjemme«

Personalialia er anført på stenens midte i højrektangulært felt med blomsterranker i båndophæng

Fig. 144. Gravsten nr. 12, o. 1721, over rådmann Knud Pedersen Hind (†1721) (s. 2032). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – Tombstone no. 12, c. 1721, for alderman Knud Pedersen Hind (†1721).

langs siderne. På stenens øvre del er svejftet trepas med skriftsted (Joh. 11,25), og herunder ses den opstandne Kristus med sejrspanen, omgivet af en knælende og en flygtende vagt. I sviklerne er kraftig planteornamentik.

Der kan være tale om en ældre, genanvendt gravsten, idet Aage Pedersen Syv 1720 købte en stor gravsten, som var udtaget af kirken og sat på kirkegården for 6 rdlr. 4 mark.²⁹⁸

Stenen lå oprindelig over familiens jordfæstebegravelse i midterskibets vestende under orglet.³⁵⁴ 1918 indmuret i tårnrummets vestvæg, syd for døren.

14) 1790, [Morten Møller, krigsråd, *1711], †1790.³⁵⁵

Rød-hvid marmor, 142×77 cm, stærkt slidt og med flere revner forneden. Indskriften er med fordybede versaler. Stenen lå oprindelig i midterskibet over Morten Møllers jordfæstebegravelse. 1855 nedlagt i gulvet i korets søndre sideskib.

(†)GRAVSTEN

1) 1600-1700-tallet, over ukendt.

Rødlig kalksten, 46×56 cm, fragment. På stenen, der er uden indskrift, er udhugget to skjolde med hjelmprydelse og -klæde. 1855 nedlagt i gulvet i korets søndre sideskib.

2) 1600-1700-tallet, over ukendt. Grå kalksten, 33×23 cm. Fragmentet, formentlig øverste venstre hjørne af en gravsten, har rest af bort med indskrift i reliefversaler »re leffv« samt af evangelistmedaljon med skriftbånd, hvorpå læses »S. Io« (Johannes). Endvidere rulleværk.

Oprindelig placering ukendt. 1855 nedlagt i gulvet i korets søndre sideskib.

3) (Fig. 146), 1700-tallets slutning.³⁵⁶ Hans Chris[...]sen Snediker, †13. april [...].

Rødlig kalksten, 51×33 cm, fragment. Indskrift med fordybede versaler. Under indskriften er

Fig. 145. Gravsten nr. 13, o. 1722, over handelsmand Aage Pedersen Syv (†1721) samt hans tre hustruer (s. 2032). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Tombstone no. 13, c. 1722, for tradesman Aage Pedersen Syv (†1721) and his three wives.*

Fig. 146. (†)Gravsten nr. 3, slutningen af 1700-tallet, over snedker Hans Chris[...]sen (s. 2033). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – (†)Tombstone no. 3, end of the 1700s, for carpenter Hans Chris[...]sen.

forsænkede felter med snedkerens redskaber, bl.a. en hammer, og derunder initialerne »HCS« (tv.) og »KM«. Stenen er 1855 nedlagt i gulvet i korets søndre sideskib.

†GRAVSTEN

1) O. 1603, over Christen Poulsen og hustru, begge †1603. Stenen lå i den lille gang ved koret, det er formentlig tværgangen foran koret.³³⁸

2) O. 1610, over Erich Jensen Schmidt, †1610, og hustru. Stenen lå i gulvet i søndre sideskib ved døren til prædikestolen.³³⁸

3) O. 1615, over borgmester Samuel Hansen, †1615 og hustru Maren Nielsdotter (Nielsdatter). Stenen lå i midterskibet lige for koret.³³⁸

Fig. 147. Peder Juuls kapel, indrettet o. 1764-69 (s. 2035). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Peder Juul's chapel, furnished c. 1764-69.*

4) Før 1685, over købmand Jesper Jacobsen Bager, †før 1685 (jf. lysekroner nr. 2). Stenen lå over familiens murede begravelse i koret (†etter-middelalderlig begravelse nr. 2).³⁵⁷

5) 1699, over borgmester Otte Poulsen, †o. 1670, og hustru Ingeborg Lauritsdatter, †1699.³⁵⁸ Stenen, der erhvervedes 1699, lå over parrets jordfæstebegravelse i midterskibet.

6) 1700, over købmand og kirkeværge Christen Jensen og hustru Karen Nielsdatter, begge †1700 i en epidemi.³⁵⁹ Stenen, der bekostedes af parrets svigersøn, rådmand Laurits Mikkelsen Leemand, blev lagt over deres begravelse 'i søndre side af koret', det er muligvis i korets søndre sideskib.³⁶⁰

7) 1700, over Jens Niensens hustru, †1699. Stenen erhvervedes af Jens Nielsen året efter hustruens død og lagdes formentlig på hendes grav i koret.³⁶¹

8) 1700, over Otte Jensen, †1700 eller 1701. Hustruen, Marie Katrine, erhvervede en ligsten, som stod på kirkegården, og lod den lægge på ægtemandens grav, formentlig i kirkens kor, hvor hun selv blev begravet 1708.²⁴³

9) Genanvendt o. 1722, over købmand Morten Henriksen Morville, †1722, og hustru Anne Dorthea Norup, †1724. Ved ægtemandens død købtes en ældre sten af kirken, som blev lagt på hans begravelse i tværgangen foran koret.²⁹⁸

10) Genanvendt 1723 over Karen, Mikkel Leermanns hustru, †1723. Stenen, der blev købt af kirken for 8 rdlr., blev lagt over gravstedet i tværgangen ved koret.²⁹⁸

11) Genanvendt 1747 over Andreas Høyer, rådmand og kirkeværge, †1747. Hans enke købte en ligsten af kirken for 8 rdlr., som blev taget op af gulvet og lagt på ægtemandens gravsted i midterskibet.³⁶²

12) Ældre, genanvendt 1754, over madam Broch, †1754. Der købtes en ligsten af kirken for 6 rdlr. Stenen, der allerede lå i koret, blev taget op og lagt igen over hendes begravelse sammesteds.⁴²

PEDER JUELS KAPEL

Indrettet o. 1764–69 af gehejmeråd Peder Juel til Hverringe ved korets sydside i søndre sideskibs østlige fag (fig. 59, 147–53). Kapellet er hævet ca. 86 cm over korets gulvniveau af hensyn til en

underliggende hvælvet krypt (Lundsgaards begravelse, s. 2040). To spidsbuede åbninger mod koret og søndre sideskib er skærmet med gitre. I rummet står to sarkofager af sandsten.

Peder Juel erhvervede arealet ved korets sydside over Lundsgaards begravelseskrypt 29. nov. 1763 for 200 rdlr. med henblik på at indrette et begravelsessted for sig og sin familie.³⁶³ Stedet havde gennem århundreder ‘efter gammel skik og bevilling’ været anvendt af borgerne til opbevaring af skibssejl; en praksis, som blev påtalt af biskop Jacob Madsen under hans visitats i kirken i 1588.³⁶⁴ Selve indretningen af kapellet ‘med gitter og andre sirater’ skulle Peder Juel selv forestå og vedligeholde. Endvidere påhvilede det kapellets ejer at holde gulvet i stand, mens kirken var forpligtet til at vedligeholde hvælvene over og under kapellet, murene og vinduet.³⁶⁵ 1765 bestod kirken reparation af taget over kapellet,⁴² og N. S. Bøgh oplyser, at Peder Juel 1769 lod lægge et nyt flisegulv samt indsætte et nyt vin-

Fig. 148. Detalje af smedejernsgitter for Peder Juels kapel, o. 1764–69 (s. 2035). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Detail of the wrought-iron screen of Peder Juel's chapel c. 1764–69.*

due.³⁶⁶ Samme år blev de to sarkofager opstillet i rummet (s. 2036). 1771 bestemte ægteparret Juel, at der af hensyn til hvælvene under kapellet ikke måtte hensættes flere kister af sten i rummet.³⁶⁷ 1806 afstod Peder Juels arvinger retten til kapellet på betingelse af, at kirken også fremover ville holde det ved lige, samt at kisterne forblev på stedet.³⁶⁸ 1880 bemærkes, at begravelsen stedse har været holdt i 'proper, forsvarlig stand'.¹¹⁵ Et *sagn* fortæller, at de afdøde nytårsnat rejser sig fra kisterne og kører i karet til Hverringe (jf. s. 1914).

Kapellets to arkader lukkes af *smedejernsgitre* (fig. 59, 147-48). Gitteret i hovedarkaden mod koret er ifølge to cirkulære stempler på gitterets overside (fig. 176) udført af en ikke identificeret smed »N«. Det består af en dobbelt låge, hvis fløje er delt i seks felter, samt to faste sidestykker, hver delt i andre seks felter. Felterne indrammes af rosetprydede fladjern. Lågernes midtfelter deles af tætstillede fladjern, hvorimellem bladled, og har udvendig påsatte guirlander af jernblik med rosetter og nedhængende kvaster. De tilhørende fod- og topfelter har indbyrdes modstillede slyngbånd oprullet i volutter og fligede blade. På højre låge er monteret en samtidig lås. Sidestykkernes midtfelter deles lodret af to sæt asymmetrisk formede, indbyrdes spejlvendte fladjern, hvorimellem der er bladled svarende til lågernes, mens fod- og topfelterne har slyngbånd med rosetender omkring ovale midtmedaljoner, som i topfelterne er prydet med flammeled. Gitteret krones af et svejft gavlfelt med slyngbånd omkring to skjolde af jernblik, hvorpå der er malede våbener for Peder Juel (til heraldisk højre) og hustru Birte Cathrine Levetzau. Endvidere små, flankerende topstykker. Gitteret er sortmalet (oprindeligt med forgyldning),³⁶⁶ mens skjoldene er stafferet med heraldiske farver og forgyldning.

Et beslægtet gitter er opsat mod korets søndre sideskib, dog uden mesterstempler. Det består af et bredt midtstykke, flankeret af to gange to smallere sidestykker, hver delt i tre felter, indrammet af rosetprydede fladjern. Midtstykkets midt- og topfelt har slyngbånd afsluttet med rosetter og flammespidser. Fodfeltet har tv. krydsslågt hammer og nøgle (fig. 148), måske inspireret af kunstsmeden Caspar Finckes bomærke, som bl.a. findes på git-

teret for Valkendorfs kapel i Odense Skt. Knuds Kirke (hvor også rammeværkets rosetprydede fladjern genfindes) (s. 833). Sidestykkernes midtfelter deles lodret af tre par asymmetrisk formede, indbyrdes modstillede fladjern, hvorimellem er bladled, mens de tilhørende fod- og topfelter har slyngbånd afsluttet med rosetter og spidse blade. Midtstykket krones af et kerubhoved af jernblik, mens sidestykkerne bærer små topstykker. Sortmalet.

Begravede: Gehejmeråd Peder Juel til Hverringe †8. jan. 1779 og hustru Birte Cathrine Juel †13. aug. 1784.

Sarkofager. I kapellet står to store stensarkofager, den østligste for gehejmeråd Peder Juel (nr. 1), den vestligste for hustruen Birte Cathrine Juel, f. Levetzau (nr. 2) (fig. 149-53). Begge er udført af Flensborg-billedhuggeren Johann Thiel (1735-80). De er næsten identiske med fem sarkofager i Grabows kapel i Østbirk Kirke, formentlig alle udført af Thiel (*DK Århus* 4497 ff.), og nært beslægtede med to sarkofager for Gerhard de Lichtenberg og hustru i Horsens Klosterkirke, tilskrevet samme (*DK Århus* 5931).

Sarkofagerne blev udført efter kontrakt indgået 14. november 1767 mellem Margrethe Øllegaard de Rantzau, enke efter oberst Hans Rudolph Grabow til Urup, på vegne af Peder Juel, og sten- og billedhugger Johann Thiel af Flensborg.³⁶⁹ Thiel skulle til Peder Juel udføre to kister af bedste, gotlandske sten af samme model, kvalitet, størrelse og form som de to, han havde leveret til Hans Rudolph Grabow og hans første hustru, Elisabeth Margrethe Rantzau's kapel i Østbirk Kirke. Endvidere skulle han 'fornøje' kisterne med »Zirater, Inscription og Vaaben, hvilke 2de sidste skal vorde ham tilsente«. For hver kiste ville Thiel modtage 220 rdlr., når kisterne var transporteret til Kerteminde og opsat i kapellet. Arbejdet skulle være udført til pinse 1768.³⁷⁰

De to sarkofager, der hviler direkte på stengulvet, er udført af sandsten med mørkegrå bemaling af selve kisten og gråhvid bemaling af ornamenterne. Såvel låg som underdel er samlet af tre dele. Kisterne måler i højden 111 cm ved hovedenden, 105 cm ved fodenden, i længden 227 cm og i

Fig. 149. Interiør af Peder Juels kapel, indrettet o. 1764-69 med sarkofager udført af billedhugger Johann Thiel, Flensborg (s. 2035). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Interior of Peder Juell's chapel, furnished c. 1764-69, with sarcophagi completed by Flensborg sculptor Johann Thiel.*

bredden 121 cm ved hovedenden, 111 cm ved fodenden (målt ved fodlisten). Lågpladerne måler i længden 190 cm, i bredden 81-73 cm ved henholdsvis hoved- og fodende. Målene svarer til sarkofagerne i Østbirk. Kisterne har ensartede barokprofiler og flade låg, hvorpå der er indskrift med kursiv og navne med kursiverede versaler. Låg og underdel er smykket med store rocaillekartoucher i relief hugget i et med selve kisterne og udfyldt med varierende motiver. På sarkofagernes højre (østvendte) side har lågets kartouche et grædende barn siddende ved en kiste med ansigtet skjult i et klæde (fig. 150). På den venstre (vestvendte) side har lågkartouchen et opstandelsesmotiv: Et barn, der skubber et kistelåg til side

og løfter sig på albuen, hvorunder ses flere låg og derimellem ansigter vist i profil eller bagfra, nederst af en ældre mand, skaldet og med kraftigt skæg (fig. 151). I fodendens nedre kartouche, synlig fra koret, er anbragt cirkulære våbenskjolde, på sarkofag nr. 1 for Juell, kronet og med Dannebrogordenskæde (fig. 152), på sarkofag nr. 2 for Levetzau (fig. 153). De tilhørende lågkartoucher har en bladkvist. De øvrige kartoucher, på underdelenes langsider og i hovedenderne, er tomme. Ved kartouchernes yderkanter er stedvis indflettet en vinge, en konkylie eller en palmegren.

1) Peder Juell (Juell), »Fordum Herre til Erichsholm, Aastrup, Friisholm, Agersvold Hverringe, Billeshaug p(ræter) p(lura) (med mere)«, ridder,

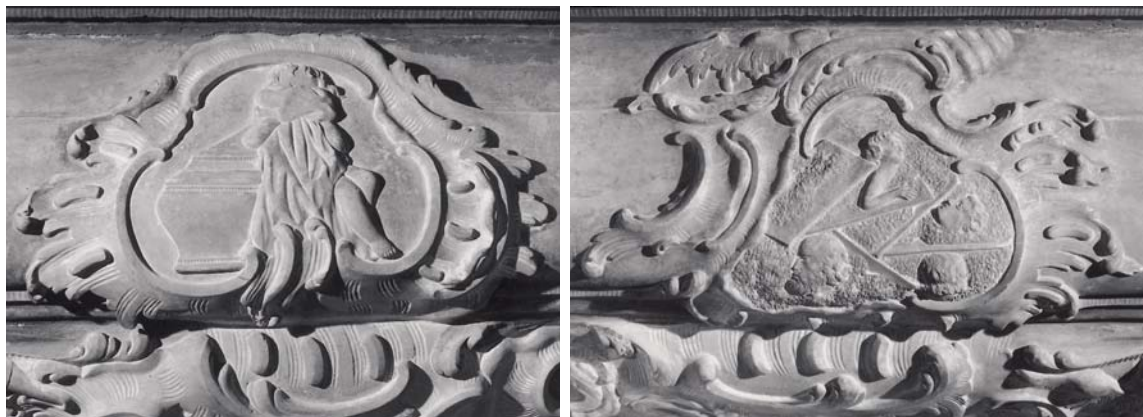

Fig. 150-151. Detaljer af sarkofag i Peder Juels kapel, o. 1768 (s. 2037). 150. Grædende barn. 151. Opstandelsesmotiv. Foto Henrik Wichmann 1998. – *Details of sarcophagus in Peder Juel's chapel, c. 1768. 150. Crying child. 151. Resurrection motive.*

gehejmekonferensråd³⁷¹ og kammerherre, *11. juni 1708, †<8. jan. 1779>. Indskriften med fordybde versaler afsluttes af gravvers:

»Efter striden har ieg fundet
hvilen jeg har efterstundet
den mig kiøbte ved sit blod
selv med mig i kampen stod
og den bragte saa til ende
at ieg palmer har i hænde«.

2) Birte Cathrine Juell (Juel), f. Levetzau, g.m. gehejmekonferensråd Peder Juell (Juel), *11. feb. 1715, †<13. aug. 1784>.

»Ieg nyder nu den salighed
som Iesus han mig har bereed
og som ieg her attraaede
min higen kiendte han heel grant
der for ieg ogsaa seyer vant
og mine ønsker naaede«.

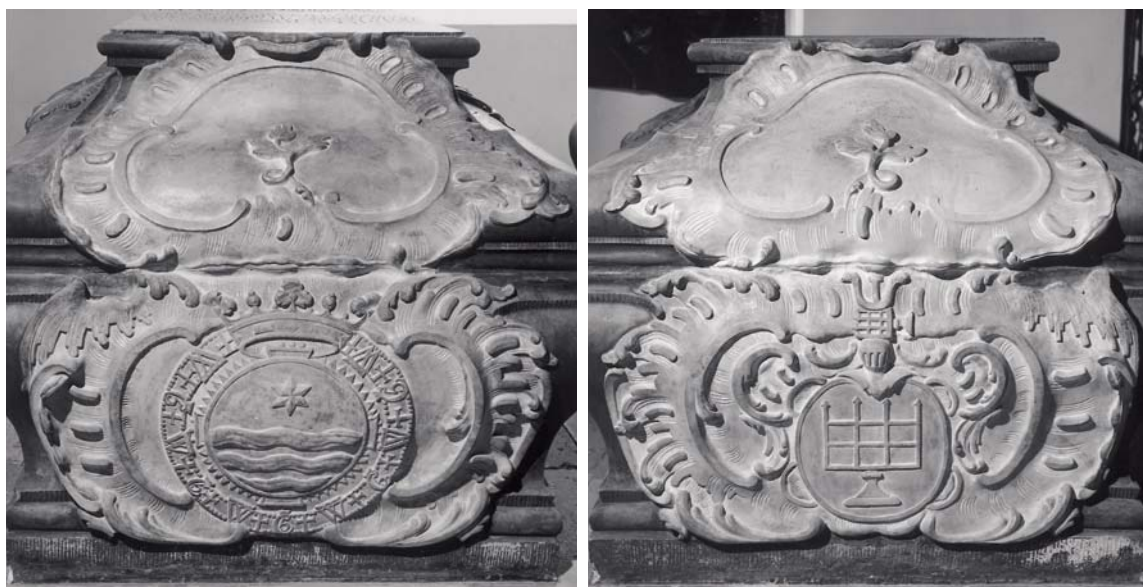

Fig. 152-153. 152. Våben på gavlen af Peder Juels sarkofag, o. 1768 (s. 2037). 153. Våben på gavlen af Birte Cathrine Levetzaus sarkofag, o. 1768 (s. 2037). Foto Henrik Wichmann 1998. – *152. Coat of arms on the gable of Peder Juel's sarcophagus, c. 1768. 153. Coat of arms on the gable of Birte Cathrine Levetzau's sarcophagus, c. 1768.*

†EFTERMIDDELALDERLIGE BEGRAVELSER

Som andre købstadskirker rummede Kerteminde kirke en mængde eftermiddelalderlige begravelser, enten i form af murede gravkrypter eller jordfæstebegravelser. Den ældst kendte fortegnelse over de åbne, murede begravelser er udarbejdet 1719 af kirkeværge Andreas Høyer.²⁸ Fortegnelsen, der omfatter otte gravkrypter, redegør for beliggenhed og ejerforhold. Syv af de otte krypter var placeret i øst under koret og dets sideskibe, mens en enkelt fandtes under orglet i kirkens vestende.

Gravkrypterne var alle indrettet forud for den tid, der belyses gennem kirkens regnskaber. De nærmere omstændigheder omkring tilkomsten er således ukendte, men bestanden har ligget fast i hvert fald siden 1600-tallets slutning. I forbindelse med sin generelle beskrivelse af kirken omtalte N. S. Bøgh de samme otte krypter, dog til dels med andre ejernavne, ikke sjældent refererende til tidligere (oprindelige?) ejere.³⁷²

Bemærkelsesværdigt er det, at de murede begravelser med en enkelt undtagelse var koncentreret i kirkens østende, tæt ved alteret. I modsætning hertil fordelte de mange jordfæstebegravelser sig over hele kirken. De murede gravkamre synes i høj grad at være gået i arv og således at være forblevet i visse slægters eje, og der er kun få dokumenterede eksempler på egentlige salg. Måske for at imødekomme en efterspørgsel fra borgere, der ikke var i besiddelse af egen muret begravelse, erhvervede kirken 1728 en ledig krypt, hvor interesserede kunne købe sig plads (†eftermiddelalderlig begravelse nr. 3). Her blev også en række personer med tilknytning til militæret nedsat. Egentlige embedsbegravelser synes kirken derimod ikke at have rummet, dog muligvis undtaget en begravelse i koret (nr. 1), som kan have haft en funktion som præstebegravelse i 1600-tallet.

Taksterne for begravelser blev 1698 fastsat som følger, blandt andet for at skaffe midler til 'kirkens store brøstfældighed at reparere': En muret begravelse til to lig med ligsten i koret kostede 32 rdlr., i midtergangen samt i tværgangene foran koret 24 rdlr., mens der for åbning af en eksisterende gravkrypt fremover skulle betales 10 rdlr., såfremt

afdøde var af adelsslægt, og 2 til 4 rdlr. for personer af 'privat stand'. En jordfæstebegravelse for en voksen kostede i koret 10 rdlr. (med ligsten 16 rdlr.), for et barn 6 (8) rdlr. og for et spædbarn under tre måneder 3 rdlr. I midterskibet var de tilsvarende takster mellem 12 og 2 rdlr., i sideskibene og under midterskibets stolestader 6 til 2 rdlr.⁴²

Ændringer og istandsættelser. Op gennem 1700-tallet måtte gulvet jævnligt omlægges over sunkne begravelser, og der udførtes mindre reparationer på blandt andet lemmene til de murede gravkrypter. I 1780'erne var kirkens begravelser næsten fyldt op, således at der kun var plads til 'et eller to lig mere'.²³ Som følge heraf blev en muret begravelse i koret (nr. 1, jf. ndf.) åbnet og istandsat, men synes dog ikke taget i anvendelse på ny. Begravelser i kirken ophørte i løbet af 1790'erne og blev endelig forbudt ved lov i 1805.

1834 blev fire murede begravelser, som kirken legatmæssigt var forpligtet til at vedligeholde, undersøgt. De to (nr. 4 og nr. 8) syntes tømte ved en tidligere lejlighed, mens kisterne i de to andre (nr. 6-7) blev repareret. Ved istandsættelsen 1855 blev de to førstnævnte sløjfet, mens sidstnævntes indhold af kister 1868 blev overført til Lundsgaards begravelse (nr. 3), som derpå tilmuredes.¹¹⁵ 1937-38 foretoges udgravninger i kirkegulvet i vestenden i forbindelse med støbning af fundamenterne til det nye orgel (s. 1998). I denne forbindelse konstateredes spor efter ældre begravelser i form af knogler, rester af parykker og kvindefletninger samt kistebeslag.³⁷³ 1944 indrettedes Lundsgaards begravelse til beskyttelsesrum.

I det følgende er de murede begravelser beskrevet efter deres geografiske placering (koret, korets søndre sideskib, korets nordre sideskib (sarkristiet) samt vestenden). For hver begravelse angives om muligt type, beliggenhed, ejerforhold, større istandsættelser og kendte begravelser. De opgivne datoer er, hvor intet andet er nævnt, den dato, hvor betalingen for begravelsen fandt sted, altså ikke døds- eller begravelsesdatoen. De mange jordfæstebegravelser er ikke medtaget her, men oplysning om dem kan findes i kirkens regnskaber. Udeladt er endvidere en række personer, hvor det ikke kan afgøres, i hvilken af de murede begravelser, de blev nedsat.

1) *'De gamle præsters begravelse'*³⁷⁴ eller *sgnepræst Anders Jørgensen Mand's begravelse* (jf. epitafium nr. 5 og gravsten nr. 8). En muret, hvælvet begravelse i koret lige foran alteret, ca. 5×4,5 alen (ca. 313×282 cm) og dækket af en ligsten.³⁷⁵ Begravelsen kan være indrettet af Anders Jørgensen Mand o. 1641, samtidig med at han lod den dække af sin ligsten (jf. s. 2029), men det kan ikke udelukkes, at der er tale om en ældre embedsbegravelse for kirkens præster. 1719 tilhørte begravelsen Margrethe Knudsdatter, som må have overtaget den efter sin første ægtemand, sognepræst Hans Sørensen's død i 1690,³⁷⁶ hvilket kan bestyrke antagelsen om, at begravelsen har været forbeholdt præsterne. Dog er denne praksis ophørt før sognepræst Bent Pedersen Tops død 1698, idet såvel han som hans efterfølgere alle nød fri jordfæstebegravelse i midterskibet.³⁷⁷ Som følge af pladsmangel i de øvrige begravelsesvalgte man 1787 at optage gravstenen for at undersøge, om den dækkede over en krypt. Krypten, som viste sig ikke at være 'nogen ordentlig åben begravelse, men alene et muret hul under jorden', indeholdt ti små og store kister, hvoraf den yngste bar årstallet 1696. Året efter blev rummet istandsat, nogle af kisterne fjernet og knoglerne lagt i benkister,³⁷⁸ men krypten synes ikke at være taget i anvendelse på ny.

Begravede: Sognepræst Anders Jørgensen Mand †30. juni 1654; hans hustru Anna Pedersdatter †3. maj 1677; Anna Pedersdatters anden ægtemand, sognepræst Anders Poulsen, †17. juli 1677 (jf. epitafium nr. 5).

2) *Købmand Jesper Jacobsen Bagers begravelse* (jf. lyskrone nr. 2 og †gravsten nr. 4). En muret begravelse beliggende midt i koret under den store lyskrone og dækket af en ligsten.³⁵⁷ 1719 tilhørte begravelsen Annanias Jespersens enke, Sidsel.²⁹⁸ 1775 var den meget forfalden, og 1784 repareredes nedgangen med egetømmer,³⁷⁹ formentlig for at kirken fremover kunne sælge begravelsespladser i den.³⁸⁰

Begravede: Dødfødt barn af Johan Petersen Hoppensach 11. okt. 1694; købmand Poul Jespersen Bager 20. okt. 1698 (†fontegitter s. 1969, †kirkeskib nr. 1); Annanias Jespersens enke, Sidsel, 8. okt. 1727; Holger Bager 10. juni 1731; Engel Bager 17. aug. 1747; jomfru

Anna Annaniasdatter 9. dec. 1760; Provstinde Tved 22. dec. 1766; Niels Rasmussens hustru, Dorteia Kragh, 2. juli 1785. Hendes første ægtemand, købmand, eligeret mand, Niels Carlsen, blev samtidig overført hertil fra en anden åben begravelse (uvist hvilken), hvor der var betalt for hans nedsættelse 24. april 1782,³⁸¹ købmand Niels Rasmussen 4. okt. 1786.

3) *Palle Rodsteens eller Lundsgaards begravelse*, siden *'kirkens begravelse'* (jf. herskabsstol nr. 1-2) (fig. 154). En muret, hvælvet begravelse, 'meget større og bedre end nogen af de andre',³⁶⁶ beliggende østligst i korets søndre sideskib under det nuværende Juels kapel. Begravelsen er antagelig indrettet i 1500-tallet, idet den må formodes at have dannet ramme om de adelige begravelser i kirken i sidste fjerdedel af dette århundrede. 1641 erhvervede Palle Rodsteen til Lundsgaard begravelsen efter kongeligt påbud til borgmestre og råd om at sælge en passende begravelsesplads i kirken til ham,³⁸² og 1719 tilhørte den baronesse Anna Sidonie Podebusk til Lundgaard (jf. herskabsstole s. 1990).³⁸³ 1722 noterede kirkeværgen, at graven ikke havde været benyttet eller vedligeholdt i 26 år, men lå hen til beskæmmelse for kirken, og 1726 erklæredes den hjemfalden til kirken.³⁸⁴ I forbindelse med sin redegørelse for de murede begravelser meddelte N. S. Bøgh 1770, at krypten, der da tilhørte kirken, rummede mange 'adelige lig' fra Lundsgaard, men da kisterne ikke bar indskrifter, var det uvist, hvem der lå i dem.³⁶⁶

Begravelsen er efter alt at dømme identisk med *'kirkens begravelse'*, som kirkeværgen Andreas Høyer på kirkens vegne erhvervede 1728 for 6 rdlr. 4 mark efter ordre af biskop Lodberg.³⁸⁵ 1736 blev krypten rensed for skarn og kisterne stablet, ligesom den forsynedes med en egeramme og to nye lemme med lås og nøgle; 1759 lagde murermester Peter Sivert et gulv af mursten over krypten, hvor der hidtil blot havde været grus og sand.²⁴² 1788 blev nogle kister flyttet til side, så der var plads, hvis nogen skulle ønske at blive nedsat i begravelsen.⁴²

1868 blev kisterne fra Burenæus' og Glysings begravelser under korets nordre sideskib (nr. 6-7) overført til Lundsgaards begravelse, hvis indgang derpå tilmuredes.¹³⁷ Da kirken 1944 blev påbudt at indrette beskyttelsesrum i krypten, blev

Fig. 154. Interiør af ðftermiddelalderlig begravelse nr. 3, 'Lundsgaards begravelse', ved tømningen 1944 (s. 2040). Indrammet fotografi i søndre sideskibs 2. fag. – Interior of ðpost-medieval grave no. 3, 'Lundsgaard's grave', at the exhumation in 1944.

25 voksen- og 10 barnekister udtaget og genbe-gravet i det nordvestlige hjørner af Kerteminde Gl. Kirkegård (jf. ndf.).³⁸⁶ Krypten er i dag mb-leret med tre bænke og benyttes i forbindelse med besøgsaktiviteter i kirken.

Begravede: Palle van Mehlen til Lundsgaard begr. 6. dec. 1576,³⁸⁷ hans hustru Anne Lauridsdatter Knob begr. 17. febr. 1581³⁸⁸ og ægteparrets datter Ellen van Mehlen begr. 1. jan. 1588, antagelig alle her.³⁸⁹ Endvidere Vibeke Tønnesdatter Friis, begr. 6. april 1666,³⁹⁰ hen-

des ægtemand, Markor Rodsteen begr. 16. febr. 1671 'med adelig pomp' (jf. herskabsstole nr. 1-2);³⁹¹ Marcor Lützow 20. april 1697; Nikolaj Jacobsen Bierfrynd 10. nov. 1736;³⁹² Margrethe Balum (gift med Johan Jørgen Hoppensach) 19. juli 1748; Hans Kellinghuusens hustru, Elisabeth Trochmand,³⁹³ 5. jan. 1750; kapellan Peder Bouchorsts spæde barn 19. febr. 1754; købmand Jørgen Thestrup 25. febr. 1757; generalmajor Adam Levin von Linstow 24. marts 1757 (jf. ðkiste nr. 4, kisteplade nr. 1); regimentsfeltskrer Frantz Herman Schmalz 5. aug. 1757 (jf. ðkisteplade nr. 1); generalmajor von Linstows hustru, Dorthea Margaretha von

Fig. 155. *Kiste nr. 1, 1710, tilhørende »IGIS« (s. 2042). I Odense Bys Museer. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Coffin no. 1, 1710, of »IGIS«.

Kamps,³⁹⁴ 23. nov. 1763; Jørgen Thestrups hustru, Pernille Ottesdatter Langemach, 17. okt. 1766; major Bendix Ludvig Pflueg, 22. jan. 1770 (jf. †kisteplade nr. 2); kaptajn Pultz' spædbarn 20. juli 1772; major von Bruuns hustru, Frederikke Jørgine Pultz, 23. juli 1772 (jf. kisteplade nr. 2); kapellan Jens Ibsen 22. dec. 1778; kancelliråd Friderich Petersen 28. aug. 1779 (jf. kisteplade nr. 3);³⁹⁵ kaptajn Frederik Pultz 2. sep. 1784 (jf. †kisteplade nr. 3); fru kaptajn Pultz 19. febr. 1788 (formentlig her); 'fru Petersen', d.e. Karen Møller (jf. kisteplade nr. 3) 15. marts 1791.

Kister. Forud for kryptens tømning 1944 blev dens kister undersøgt af lokalhistorikeren V. Woll.³⁹⁶ Der fandtes i alt 25 voksenkister og ti barnekister, udført af ege- og fyrretræ i vanlig profileret barokfacon, de fleste umalede og de større forsynet med inderkiste. Ligene lå omgivet af fyldmateriale som høvlspåner og halm. I tre barnekister fandtes i alt 16 hønseæg henlagt under ligene (jf. ndf.), formentlig som en slags opstandelsesamuletter. Størstedelen af kisterne blev nedgravet på kirkegården, dog findes to kister bevaret i Odense Bys Museer. Enkelte kister blev

desuden registreret og/eller fotograferet forud for nedgravningen.

**Kister.* 1) (Fig. 155), 1710, barnekiste, 109×45 cm, 37 cm høj, med ophøjet, profileret låg. Selve kisten er umalet, mens de malede ornamentter er hvide: På låget ses foroven Jesumonogram »IHS« samt et krucifiks, midt på er en cirkulær medaljon i bladværksramme, hvori er et spejlmonogram »IGIS« og derunder årstal »1710«, og nederst et kranium over krydslagte knogler. I hjørnerne er bladværk, og på kort- og langsiderne ses englehoveder i bladslyng. I Odense Bys Museer (inv.nr. 554/1947).

2) (Fig. 156), 1719, tilhørende Anne Marie Jacobsdatter Norup (jf. †begravelse nr. 7), 190×54 cm, 70 cm høj, med ophøjet, profileret låg. Selve kisten er sortmalet, de malede ornamentter hvide: På låget er øverst et krucifiks, midt på ses en høj-oval medaljon i laurbærkrans og akantusramme med initialerne »AMIDN« (for Anne Marie Jacobsdatter Norup) samt årstal »1719«, og nederst er forkrænkelighedssymboler: Et timeglas samt

Fig. 156. *Kiste nr. 2, 1719, tilhørende Anne Marie Jacobsdatter Norup (s. 2042). I Odense Bys Museer. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Coffin no. 2, 1719, of Anne Marie Jacobsdatter Norup.*

kranium over krydslagte knogler. I hvert hjørne er en basunblæsende engel med en palmegren i hånden, og på kort- og langsiderne ses kerubhoveder omgivet af bladværk. I Odense Bys Museer (inv.nr. 586/1949).

†*Kister*.³⁹⁷ 1) 1710, barnekiste, sortmalet med malede ornamenter. På låget Jesumonogram »IHS« samt initialer og årstal »MRML ID 1710«. 2) 1716, barnekiste, sortmalet med malede ornamenter. På låget initialer og årstal »OJ.[ulæseligt]T 1716«. 3) 1733, voksenkiste, med malede ornamenter. På låget Jesumonogram »IHS« samt initialer og årstal »MJDG 1733«. 4) (Fig. 157), 1757, tilhørende generalmajor Adam Levin von Linstow (jf. kisteplade nr. 1), 200×80 cm. Kisten, som var den største i krypten, var betrukket med læder. På hver langside var tre kistebeslag af jernblik med bærehank af smedejern, symmetrisk opbyggede med bladværk omkring et krucifiks. En side af kisten blev midlertidigt hensat på Kertemindemuseum, men er ikke bevaret.³⁸⁶ 5) (Fig. 177), inderkiste, indeholdende et velbevaret kvindeligt med hænderne

foldet over livet og iklædt en vid, plisseret kjole samt kyselignende hovedbeklædning. 6) Voksenkiste, 188×78 cm, af egetræ. 7) Barnekiste, 74×35 cm, af egetræ, med stærkt profileret låg.

Kisteplader. 1) (Fig. 158), 1757. Adam Levin von Linstov (Linstow), generalmajor af kavaleriet, *10. nov. 1689 på sit fædrene gods Linstov i Mecklenburg, opfostret i Danmark som kgl. page, beskikket som kgl. officer 1709, som ritmester 1711, som oberstløjtnant 1737, som oberst 1747 og som generalmajor af kavaleriet 1755; gift 6. juni 1713 med Dorthea Margreta (Margaretha) von Kamps og velsignet med en søn og fem døtre, »af hvilke de 2de begge udi Enke Stand enu Sørgeiligst efterleve«; †4. marts 1757. »Har altsaa beviist Sig i Sin Konges tienneste Troe og Tapper I 48 Aar/ Levet udi Sit ægteskab From og Faderlig i 44 Aar/ og været udi denne Verden/ oprigtig For Gud/ og Reedelig mod Sin Næste/ udi 67 Aar 3 maaneder og 22 dage« (jf. †kiste nr. 4).

Tin; 43×33 cm, med hvælvet, asymmetrisk skriftfelt hvorpå der er indskrift med fordybet

kursiv og versaler (navne). Fanen er formet som en rocaillekartouche med graverede grene og blade samt øverst Linstowslægtens våbenskjold. Optaget af krypten 1944 og ophængt på nordvæggen i korets søndre sideskib.

2) (Fig. 159), 1772. Frideriche (Frederikke) Jørgine Pultz, *25. sep. 1732 på Ryegaard, datter af ritmester Peder Pultz og Edel Margrethe Gyldenkrone, gift 19. sep. 1766 med »sin sørgelig efterlevende Herre«, Jørgen Christian Bruun, major og kommandant af garnisonen i Kerteminde, †13. juli 1772. Hun efterlod sig tre sønner og to døtre.

Tin; 45×30 cm, med hvælvet, asymmetrisk skriffelt med indskrift med fordybet skriveskrift samt versaler (afdødes navn). Fanen er formet som en rocaillekartouche med graverede blade. Optaget af krypten 1944 og ophængt på nordvæggen i korets søndre sideskib.

3) (Fig. 160), 1779. Friderich Petersen, kancelliråd, *22. jan. 1720 i Odense, gift 30. april 1759

med Karen Møller på Hindemae, †18. sep. 1779. Indskriften afsluttes med gravvers.

Tin; 46×33 cm, med hvælvet, asymmetrisk skriffelt med indskrift med fordybet skriveskrift samt versaler (afdødes navn), udfyldt med sort. Fanen er formet som en rocaillekartouche med graverede blade. Optaget af krypten 1944 og ophængt på nordvæggen i korets søndre sideskib.

†Kisteplader. 1) 1757. Frantz Herman Schmalz, regimentsfeltkærer ved det andet fynske kyrasérregiment, *12. april 1699 i Altona, opdraget i Danmark og oplært af sin far, den berømte regimentsfeltkærer Jacob Hendrich Schmalz, selv beordret som regimentsfeltkærer 24. dec. 1725, gift 15. juli 1732 med Cathrine Magdalene Smidt, nu sørgelig efterlevende, og velsignet i ægteskabet med 18 børn, hvoraf tre sønner og seks døtre lever, †30. juli 1757, 59 år gammel.³⁹⁸

Af tin. Det hvælvede skriffelt havde indskrift med fordybet skriveskrift, mens fanen var prydet

Fig. 157. †Kiste nr. 4, 1757, tilhørende generalmajor Adam Levin von Linstow (s. 2043). Foto R. Nellemann 1944. – †Coffin no. 4, 1757, of general major Adam Levin von Linstow.

Fig. 158-159. 158. Kisteplade nr. 1, 1757, for generalmajor Adam Levin von Linstow (†1757) (s. 2043). 159. Kisteplade nr. 2, 1772, for Frederikke Jørgine Pultz (†1772) (s. 2044). Foto Henrik Wichmann 1998. – 158. Coffin plate no. 1, 1757, of general major Adam Levin von Linstow (†1757). 159. Coffin plate no. 2, 1772, for Frederikke Jørgine Pultz (†1772).

med graverede ornamentter. Optaget af krypten 1944. Denne eller en af de to øvrige \ddagger kisteplader blev stjålet fra sin plads på væggen i korets søndre sideskib 1978.³⁹⁹

2) 1770.⁴⁰⁰ Bendix Ludvig Pflueg, major, * [1]693, g.m. Hedvig Munch, \ddagger [1770].³⁹⁸ Materiale, form og skrifttype som \ddagger nr. 1. Pladen var delvis fortæret af rust. Optaget af krypten 1944.

3) 1784. Hans Friderich von Pultz, kaptajn, *14. september 1729, gift 10. april 1761 med Henriette Elisabeth Pflueg, \ddagger 29. aug. 1784.³⁹⁸ Materiale, form og skrifttype som \ddagger nr. 1. Optaget af krypten 1944.

4) Kirkeværge og fattigforstander Jacob Mogensens begravelse. En muret begravelse i korets søndre sideskib, 'næst op til' Lundsgaards begravelse.²⁹⁸ Begravelsen målte 305×195 cm i længden og

bredden, 165 cm i højden, og en muret lyskanel førte fra gravkammeret til et kældervindue.⁴⁰¹ Formentlig identisk med *købmand Jens Ottesen Langemachs begravelse*, omtalt af N. S. Bøgh 1770 (jf. \ddagger lukket stol nr. 5).³⁶⁶ Efter Langemachs død 1728 erhvervede hans arvinger begravelsen for 24 rdlr. Langemach havde desuden stiftet et legat på 20 rdlr. til gravens vedligeholdelse.⁴⁰² 1741 repareredes den med to nye låger,³⁶ men allerede 1755 var de ganske rådne og måtte udskiftes med to nye lemme af fyrretræ, som atter fornyedes 1787.⁴⁰³ De gentagne reparationer skyldtes, at begravelsen manglede 'træk og lufthuller'.⁴⁰⁴ Ved en undersøgelse af gravkammeret omkring 1834 konstateredes, at det var fyldt med gulvopfej, men tilsyneladende uden kister. I forbindelse med istandsættelsen 1855 blev begravelsen sløjfet og dækket med fast gulv.¹¹⁵ Under installationen

Fig. 160. Kisteplade nr. 3, 1779 for kancelliråd Friderich Petersen (†1779) (s. 2044). Foto Henrik Wichmann 1998. – Coffin plate no. 3, 1779, for state chancellor Friderich Petersen (†1779).

af et nyt varmeanlæg 1949 blev det tilmurede gravkammer i den vestlige del af korets søndre sideskib (denne eller nr. 5) åbnet. Det rummede fire \dagger kister af egetræ, stående to og to oven på hinanden, men sammensunkne. Endvidere fandtes kistebeslag, rester af silkepudevår og fjer.⁴⁰¹

Begravede: Barn af Jørgen Matthiessen Thestrup 25. sep. 1716;⁴⁰⁵ Jacob Mogensens hustru 4. marts 1717; spædbarn af Jørgen Matthiessen Thestrup 7. juni 1719; Jens Ottesen Langemach 30. sep. 1728.⁴⁰⁶

5) *Borgmester Johan Adam Merchels begravelse.* En muret begravelse til to lig, vistnok beliggende lige for indgangen til korets søndre sideskib og 1706 erhvervet af Johan Adam Merchel for 16 rdlr.⁴⁰⁷ 1770 var den eneste arving til begravelsen major Henrik Flindt gennem hustruen Vilhelmine Merchel.⁴⁰⁸ Det kan være denne, der blev åbnet og undersøgt 1949, jf. nr. 4.

Begravede: Borgmester Johan Adam Merchels mor, 23. dec. 1709; borgmester Merchels yngste søn 10. okt. 1730; borgmester Merchel 28. juli 1733; borgmester Merchels enke, Vilhelmine Merchel,⁴⁰⁹ 30. jan. 1742; tre børn af løjtnant Flindt henholdsvis 7. okt. 1743, 21. sep. 1744 og 26. juli 1745; tolder Christen Carl Merchel 22. juni 1746; endnu et barn af løjtnant Flindt 1. sep. 1746; et barn af ritmester Flindt 4. nov. 1757.⁴¹⁰

6) *Borgmester og landsdommer Johan Rudolph Burenæus' begravelse* (jf. altertavle s. 1948). En hvælvet, muret begravelse østligst i korets nordre sideskib, lige ved alteret.⁴¹¹ Identisk med *sognepræst og provst i Dalby, Mathias Tēstrups begravelse*.⁴¹² 1757 blev begravelsen dækket med 30 mursten.³⁶ O. 1834 blev krypten undersøgt og kisterne repareret.¹¹⁵ Ved en ny undersøgelse foretaget i 1868 i forbindelse med indretningen til fyrrkælder (s. 1941) konstaterede overlæge Westphalen, at begravelseshvælvet rummede 10–12 små og store kister, samt at luften dernede var 'i høj grad fordærvet, muggen, rådden'. For at hindre den usunde luft i at trænge op i kirken blev kisterne flyttet til Lundsgaards begravelse (nr. 3), som derpå tilmuredes.⁴¹³

Begravede: Jomfru Christianie Charlotte Amshoffen 12. aug. 1705.

7) *Borgmester og kirkeværge Johan Glysings begravelse* (jf. hvælv (s. 1932), (\dagger)korgitter (s. 1970), \dagger vægpaneler (s. 1974), \dagger lukket stol nr. 1, \dagger orgel nr. 2 og \dagger ligklæde nr. 1). En muret, hvælvet begravelse i korets nordre sideskib ved Burenæus' begravelse (nr. 6).⁴¹⁴ Begravelsen havde en lysåbning ud mod kirkegården og nedgang fra koret gennem skillerummet mellem koret og nordre sideskib.²⁵⁴ Johan Glysing erhvervede begravelsen i sin tid som kirkeværge, det vil sige efter 1672,⁴¹⁵ og skænkede til dens vedligeholdelse indtægterne af en vindmølle, som stod nord for byen.⁴¹⁶ Ved enken Anna Mølkens død 1699 gik begravelsen i arv til *kirkeværge Christoffer Mogensens*.⁴¹⁷ 1755 blev en stor taskelås for begravelsen repareret.⁴² O. 1834 blev begravelsen undersøgt og kisterne istandsat.¹¹⁵ 1868, da begravelsen atter undersøgtes sammen med nr. 6, konstateredes, at den rummede 10–12 små og store kister, hvoraf flere var faldet sammen, således at der lå knogler

Fig. 161. Kårde og støvler, o. 1630–1660 (s. 2047). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Rapier and boots, c. 1630–1660*.

og kisterester på gulvet, samt at begravelsen var meget fugtig. Kisterne blev flyttet til Lundsgaards begravelse (nr. 3).⁴¹³

Begravede: Borgmester Johan Glysing 9. nov. 1696; Johan Glysings enke, Anna Mølken, 24. febr. 1699; Johan Glysings søster, Anne Glysing, 30. april 1700; fire børn af købmand Jørgen Nielsen henholdsvis 8. febr. 1701, 13. juli 1709, 27. aug. 1710 og 19. sep. 1710;⁴¹⁸ et spædbarn af Anne Christophersdatter, Christoffer Mogensens datter, 14. nov. 1718; Anne Christophersdatter 18. nov. 1718; Anne Marie Jacobsdatter Norup (jf. *kiste nr. 2)⁴¹⁹ gift med 'lille' Johan Glysing (Johan Glysings søsterdatters søn), 18. okt. 1719; Christoffer Mogensens datter, 21. april 1731; Christoffer Mogensens hustru, Margrethe Glysing, 25. marts 1733.

8) *Købmand Thomas Johansens begravelse, siden borgmester Peder Christian Schiøtz' begravelse* (jf. alter-skranke (s. 1966) og flukkede stole nr. 4 og 6). En muret begravelse til to lig, beliggende i kirkens

nordvestre hjørne under orglet og bag kvindestolene, erhvervet af Thomas Johansen 1705 for 16 rdlr.⁴²⁰ Hans enke, Hylleborg Maria Jacobsdatter Bager, var 2° g.m. borgmester Peder Christian Schiøtz, og parret lod en lukket stol opføre over begravelsen. De skænkede 13 rdlr. til kirkens reparation,⁴² og 1751 legerede enken 100 rdlr. til begravelsens og kirkens vedligeholdelse.⁴²¹ O. 1834 blev begravelsen undersøgt, men indeholdt kun nogle kistebeslag af jern, 1837 blev den rensat og lemmerne repareret, og 1855 sløjfet og dækket med fast gulv.⁴²²

Begravede: Købmand Thomas Johansen 27. marts 1713; borgmester Peder Christian Schiøtz 28. okt. 1747; Hylleborg Maria Jacobsdatter Bager 9. febr. 1758.

GRAVUDSTYR

1) (Fig. 161, jf. også fig. 129), o. 1630–1660. En kårde og et par støvler, fastgjort på en sortmalet trætavle. Kården, der er forsølvet, har våbensmedemærke for Johannes Wundes den yngre i Solingen (†1630) i form af et profilvendt, kronet mandshoved med fuldskæg.⁴²³ Støvlerne er af brunt skind med høj hæl og vide skafter, der flere steder er gennemskåret. Ifølge traditionen tilhørte udstyret en dansk officer, som faldt på kirkegården efter en heltedigtig indsats mod svenskerne under kamphandlingerne i Kerteminde 31. oktober 1659 (jf. s. 1914). N. S. Bøgh meddeler, at officeren blev begravet i koret, og at der opsattes en tavle over ham, som dog aldrig fik nogen indskrift.⁴²⁴ Ophængt højt på den sydlige hvælvkappe i korets 2. fag (ved epitafium nr. 5).

2) (Jf. fig. 125), o. 1748. Kårde og skede, tilhørende oberstløjtnant Andreas Crane. Ophængt højt på den søndre hvælvkappe mellem midterskibets 4. og 5. fag (ved epitafium nr. 3) over det sted, hvor Crane blev begravet.⁴²⁵

3) O. 1750. Kommandostav, sporer, kårde og skede, tilhørende generalmajor Adam Levin von Linstow (jf. Æftermiddelalderlig begravelse nr. 3, †kiste nr. 4, kisteplade nr. 1). Genstandene er ophængt højt på den østlige hvælvkappe i korets søndre sideskibs 2. fag over nedgangen til Lundsgaards begravelse, hvor von Linstows lig blev nedsat 1757.

Fig. 162. Hønseæg, 1700-tallet (s. 2048). I Kerteminde-egnens Museer. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Hen's eggs, 1700s.*

*4) (Fig. 162), 1700-tallet, tre hønseæg. I forbindelse med tømningen af Lundsgaards begravelse (nr. 3) fandt man i alt 16 hønseæg fordelt i tre barnekister. Æggene er velsagtens lagt i kisterne som opstandelsesamuletter. Tre af de 16 æg er bevaret i Kertemindeegnens Museer (KTM inv. nr. AI-38).

KIRKEGÅRDSMONUMENTER

1) (Fig. 163). 1820,⁴²⁶ over Marie Benedicte Paludan Müller, f. Rosenstand Goiske, *1775, †1820, (mor til forfatteren Frederik Paludan Müller), samt afdødes mor, Anne Catrine Rosenstand Goiske, f. Kierulf, *1746, †1805.

Tavle af hvid marmor, 56×91 cm. Indskrift med fordybde versaler, udfyldt med sort. I hjørnerne er påsatte bronzerosetter, den øvre venstre mangler. Stenen, der havde været anbragt på kirkens sydmur på et stakithegnet gravsted,³¹ blev i en årrække opbevaret i Kertemindeegnens Museer. Derpå atter anbragt på sydmuren, 2. fag fra øst.

2) O. 1820, over Hans Otte Bruun, købmand, *15. juni 1734, †6. juli 1820. I sit sidste ægteskab gift i 17 år med »WE«, f. Larsen, *18. april 1762 i Svendborg, †<7. feb. 1836>.

Liggesten af grålig kalksten med ortoceratit, 165×109 cm, med to revner forneden. Stenen, der er uden dekoration, har indskrift med fordybet kursiv. Nederst sekundær indskrift med

fordybede versaler <Som legatstiftere mindes de afdøde med tak af Kerteminde Kommune>.⁴²⁷ 1920 lå stenen syd for kirken. Siden flyttet til nordsiden.

(†)KIRKEGÅRDSMONUMENTER

*1) O. 1600, over »tho drenge og en liden pige ...ist.ff...(Christoffer?) Gvldsmedts børn«. ⁴²⁸

42×42 cm, indfattet i en sekundær træramme (45,6×47 cm), indskrift med versaler. Stenen, der 1948 blev fundet sønderslået i forbindelse med jordarbejder bag ejendommen Langegade 65-67, må antages at have ligget på kirkegården. I Kertemindeegnens Museer (KTM inv.nr. 1751).⁴²⁹

2a) O. 1763-65, over [Karen ... dater], †6. nov. 1763.⁴³⁰

Fragment af grå kalksten, 42×70×20 cm, formentlig samhørende med nr. 2b og med (†)kirkegårdsmonument på den gamle kirkegård og i så fald tilhørende fattigforstander Christen Laurentin. På den korte led har stenen indskrift med fordybde versaler, derunder spor af et rundt ornament, muligvis et skjold. Ved siden af dette er bevaret begyndelsesbogstaverne af en tolinjet indskrift, ligeledes med fordybde versaler, men udført på langs af stenen »Hie.../ e...«. På kirkegården syd for kirken, adskilt fra nr. 2b.

Fig. 163. Kirkegårdsmonument nr. 1, 1820, over Marie Benedicte Paludan Müller, f. Rosenstand Goiske, (†1820) og hendes mor Anne Catrine Rosenstand Goiske, f. Kierulf, (†1805) (s. 2048). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Churchyard monument no. 1, 1820, in memory of Marie Benedicte Paludan Müller, née Rosenstand Goiske, (†1820) and her mother Anne Catrine Rosenstand Goiske, née Kierulf, (†1805).*

Fig. 164. (†)Kirkegårdsmonument nr. 3b, 1772, over ukendt (s. 2049). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – (†)Churchyard monument no. 3b, 1772, in memory of an unknown deceased.

2b) (Fig. 165), o. 1763-65, over den »salige dannemand« C[hristen Laurentin]«, (købmand, fattigforstander, kirkeværge), *1718, [gift 1741, †1765].⁴³¹

Fragment af grå kalksten, 87×70×20 cm, formentlig samhørende med nr. 2a og med (†)kirkegårdsmonument på den gamle kirkegård (s. 2092). Indskrift med fordybede versaler. Under indskriften et skjold i bladramme med initialerne »CLP AMMD« for Christen Laurentin Peitersen⁴³² og hustru Anna Marie Michelsdatter. På kirkegården syd for kirken, adskilt fra nr. 2a.

3a) 1772, genanvendt o. 1812, over I. Birkroed Christensen, købmand, *21. nov. 1773, † [1]. (ulæseligt)⁴³³ maj 1812.

Liggesten af rødlig kalksten med ortoceratitler, 146×73 cm, samhørende med (†)kirkegårdsmonument nr. 3b.⁴³⁴ Stenen, der er uden dekoratio-

ner, har indskrift foroven med fordybede versaler. På kirkegården nord for kirken.

3b) (Fig. 164), 1772, over ukendt.

Fragment af rødlig kalksten, 73×146 cm. Fragmentet kan identificeres som en del af den grav-

Fig. 165. (†)Kirkegårdsmonument nr. 2b, o. 1763-65, over købmand, fattigforstander og kirkeværge Christen Laurentin Peitersen (†1765) (s. 2049). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – (†)Churchyard monument no. 2b, c. 1763-65, in memory of merchant, inspector of the poor and church warden Christen Laurentin Peitersen (†1765).

sten, der 1812 genanvendtes over I. Birkroed Christensen (nr. 3a).⁴³⁴ Omløbende profileret ramme og svejft skriffelt. Midt på ses en tværoval medaljon i akantusramme med indskrift i fordybet kursiv »Anno 1772 den 20de [Ju]lii er denne Steen lagt«. Medaljonen flankeres af knælende engle. Den venstre blæser sæbebobler, og ved dens fod ses en trestilket blomst. Den højre støtter med venstre hånd et kranium mod venstre lår og rækker højre arm frem mod et svævende, vinget timeglas. Over medaljonen er et kerubhoved, under den palmegrene og kranium på krydslagte knogler. Stenen bærer spor af reparation, og sæbeboblerne er delvist afslåede. På kirkegården syd for kirken.

†KIRKEGÅRDSMONUMENTER

1) O. 1554, over Henrich Vestenkamp, billedsnedker i Kerteminde, †1554, og hustru Maren Nielsdotter. 1770 var stenen den ældste på kirkegården, hvor den lå nord for kirken.⁴³⁵

2) O. 1659, over Karl Niels Vestenkamp, †20. dec. 1659, »Hans Alder 1629« (refererende til fødeåret, dvs. død 30 år gammel).⁴³⁶ Stenen lå lige ud for søndre kirkedør.

3) O. 1823, over Nicolai Jensen, stempelpapirsforhandler, †1. marts 1823, og hustru Barbara Kirstine f. Paarup, †21. dec. 1841.

En marmortavle, som 1920 lå syd for kirken.⁴³⁷

KILDER OG HENVISNINGER

Jf. fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Odense Amt i almindelighed s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

ARKIVALIER

RIGSARKIVET. *Danske Kancelli*: 108 A. Kirketjenere i Nyborg Len. – B 72. 1596-1660. Fynske tegnelser (5. marts 1641). – H 17: Brevbøger (1806). – H 18: Brevsager (1806, sag 162). – *Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet*: 1. kontor. Journalsager F 421 (1854).

LANDSARKIVET FOR FYN. *Fyns Stiftsovrigheds arkiv*: Kerteminde Kirkes regnskaber 1704-1883 (forkortet: *Stiftsovr.ark.* Rgsk.). *Kirkeinspektionsarkivet*: Kerteminde Kirkes regnskaber 1694-1916 (forkortet: *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.). – Indkomne breve 1710-1915 (forkortet: *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve). *Menighedsrådsarkivet*: Kerteminde kirkesynsprotokol 1862-1955 (forkortet: *Menighedsrådsark.* Synsprot.). *Kerteminde Købstadskommunes arkiv*. I: Brandtaksationsprotokol (1761) (forkortet: *Kerteminde købstadskomm.ark.* Brandtaksationsprot.). *Den kgl. bygningsinspektør*. Sager vedr. kirkebygningerne på Fyn o. 1896-1915. *Odense Vor Frue Kirkeinspektionsarkiv*. Rgsk. 1694-1716 (1706). *Hverringe Godsarkiv*. Rgsk. 1721-73 (1768).

KERTEMINDE BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV. A1464: Kerteminde Kirke (Sct. Laurentius).

VED EMBEDET. Synsprotokol 1957 ff. (forkortet: *Ved embedet*. Synsprot.).

NATIONALMUSEET. *Notebøger*: Hans Stiesdal XXX, 7. *Indberetninger m.v.*: Sophus Müller u. å. (o. 1900) (bygning, inventar og gravminder); J. Magnus Petersen 1895 (prædikestol, skab); Chr. Axel Jensen 1915 (prædikestol, stolestader, herskabsstole, korstole); Niels Termansen 1917 (prædikestol), 1918 (skab); V. Woll 1918 (gravsten og kirkegårdsmonumenter), 1924 (monstransskab), 1944 (kister i Lundsgaards begravelse); Mogens Larsen 1970 (navnløst epitafium); Konservatorskolen ved Det kgl. Danske Kunstakademi 1975 (navnløst epitafium); Jan Brøndsted 1975 (altertavle); Ola Westerudd 1976 (altertavle); Mogens Larsen 1979 (altertavle og Anders Eggertsens epitafium); Bent Jacobsen 1987 (altertavle); Bent Jacobsen 1990-92 (Anders Eggertsens epitafium).

TEGNINGER

NATIONALMUSEET. C. Lendorf, 1873 (opstalter). – Erik Schiødte, 1884 (plan). – Ebbe Lehn Petersen

(efter C. Lendorf), 1995 (plan). – Ebbe Lehn Petersen, 1995 (plan og snit af tagværk).

DET KONGELIGE BIBLIOTEK. Cornelius Hamsfort., o. 1570. (Bispeportrætter med byprospekter). – J. Elandt, formentlig o. 1659 (Kort over Fyn med prospekter af kirker og byer). – J. O. Burman Becker, 1850, -53 og -73 (Plan, prospekt og opstalter).

LANDSARKIVET FOR FYN. P. U. F. Demant, 1847 (tegning af orgelfacade).

LITTERATUR

G. Strøm, »Efterretninger om Kjerterminde Præster, Rectorer og Hørere siden Reformationen«, *Samlinger til Fyns Historie og Topografi*, bd. 3, 1865 (*Strøm*). – Erik Schiødte, »Et gothisk Skab fra Kjerterminde Kirke«, *Tidsskrift for Kunstindustri*, 1885. – Kr. Kragh, *Kerteminde 1413 – 7. december – 1913*, Odense 1913 (Kragh, *Kerteminde*). – V. Woll, »Ligstenene i Kerteminde Kirke«, *Personalthistorisk Tidsskrift* 7. rk. 4. bd., 1920, 183-195 (Woll, *Ligstenene*). – V. Woll, »En gammel Kirkeblok«, *Årbog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter*, 1924, 420-44. – V. Woll, »Kerteminde Sognekirke i ældre og nyere Tid«, *Årbog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter*, 1930, 639-82 (Woll, *Kerteminde Sognekirke*). – V. Woll, »Lidt mere om Kerteminde Sognekirke«, *Årbog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter*, 1937, 230-33 (Woll, *Lidt mere om Kerteminde Sognekirke*). – Herman Madsen, »Kerteminde Barok«, *Kunst* 11. årg. 9, maj 1964. – Birgit Bjerre Jensen (red.), »*Skionne Efterretninger*«. *Provst Bøghs beskrivelse af Kerteminde og Bjerge Herred 1770*, Odense 1995 (*Bøgh*). – Erland Porsmose, Birgit Bjerre og Kurt Risskov Sørensens, *Kerteminde bys historie 1-3 (1350-2000)*, Odense 2000 (*Byhist* 1-3).

Historisk indledning ved Svend Rask og Mogens Vedsø. Beskrivelse af kirkens omgivelser og bygning ved Mogens Vedsø og Rikke Ilsted Kristiansen (kalkmalerier). Inventar ved Rikke Ilsted Kristiansen og Ole Olesen (orgler). Gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen. Revision af latinske oversættelser ved Peter Zeeberg. Engelsk oversættelse ved Jette Ní Mhaolcatha. Redaktionssekretær Heidi Lykke Petersen. Redaktionen afsluttet oktober 2007. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø 2008-09.

NOTER

- ¹ *Byhist* 1, 22–24. Jf. Jørgen Elsoe Jensen, *Danmarks Middelalderlige Byplaner. Fyn med omliggende øer*, Odense 1992, 61–65.
- ² Erik Kroman (udg.), *Danmarks Gamle Købstadslovgivning*, Kbh. 1955, 497 f.
- ³ *DiplDan* 3, III, nr. 339.
- ⁴ *DaAtlas* VI, 612.
- ⁵ *KancBrevb* 31. dec. 1559.
- ⁶ Byen begærede fritagelse for indkvartering af landsknægte '... formedelst den store ildebrand, som er overgæet deres by; dette kan imidlertid ikke tilstedes, da ildebranden skyldes deres egen forsømmelighed, idet de ikke have adlydt Christian III's befaling om at afbryde stråtage og tække med tegl.' *KancBrevb* 21. april 1560.
- ⁷ *KancBrevb* 9. dec. 1631.
- ⁸ Veronica Frenks, »Michiel de Ruyter – i kolvandet af en hollandsk søhelt«, *Nyborg – før og nu*, 2007, 35–38.
- ⁹ *Byhist* 1, 213–17.
- ¹⁰ *HofmFund* V, 278 ff.
- ¹¹ *HofmFund* V, 275–82, samt LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694–1717 (5. marts 1698).
- ¹² Jørgen Elsoe Jensen (note 1) 64 f.
- ¹³ Frederik I.s *Registranter* 28. okt. 1526, *Byhist* 3, 234.
- ¹⁴ I *DaKancReg* nævnes 2. jan. 1550 en Skt. Anne gård.
- ¹⁵ *FyAktst* I, 151 f.; *Repert* 2, III, nr. 6096; *Byhist* 1, 54.
- ¹⁶ *FyAktst* I, 152 f.; *Repert* 2, V, nr. 8780.
- ¹⁷ *KancBrevb* 23. sept. 1630; *Resen, Fyn* 284.
- ¹⁸ R.A. *DaKanc* 108 A. Kirketjenere i Nyborg Len.
- ¹⁹ Woll, *Kerteminde Sognekirke* 642.
- ²⁰ Thiele, *Danske Folkesagn*, 73; *DaAtlas* VI, 613.
- ²¹ Tang Kristensen, *Danske Sagn* V, 62.
- ²² LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1848–57.
- ²³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1710–1819.
- ²⁴ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840–1915.
- ²⁵ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1834–39.
- ²⁶ På en af de ældst kendte afbildninger af kirken og dens omgivelser, J. Elandts tegning fra 1659 (fig. 3), ses kirkegårdens mure mod vest, nord og øst dækket med røde tagsten, mens sådanne mangler mod syd, hvor der formentlig har været et stakit.
- ²⁷ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694–1717.
- ²⁸ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1704–31.
- ²⁹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717–82; *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1704–31, 1732–93.
- ³⁰ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1827–33.
- ³¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1820–39.
- ³² LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1858–67.
- ³³ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1868–76.
- ³⁴ Det fremgår ikke klart, om det, der ses over porten, er et gravmæle på kirkegården bag den, eller om det er en fløjstang øverst på portalgavlen.
- ³⁵ Da kirkegården sprang frem i Strandgade i forhold til byggelinjen, var en sådan placering naturlig, idet ganglinjen gik fri af Claus Baggers store stenhus, den

senere Toldbod, der ligger i Strandgade lige syd for den nedlagte ↑kirkegård.

³⁶ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717–82.

³⁷ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1704–31. Det kan tænkes, at porten har været udstyret med både køreport og fodgængerlåde(r), idet Florens Hansen allerede fem år senere fornyede fire låger (sml. ndf.).

³⁸ Betegnelsen må her, såvel som i en række andre omtaler, opfattes synonymt med fodgængerlågerne. Navnet lever endnu videre i Nordre og Søndre Kirkerist, navnene på de to fodgængerpassager nord og syd for kirken (jf. s. 1915).

³⁹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717–82; *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1704–31.

⁴⁰ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717–82; *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1732–93.

⁴¹ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1811–20.

⁴² LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1732–93.

⁴³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1786–1812.

⁴⁴ *Byhist* 1, 112.

⁴⁵ *Byhist* 2, 125.

⁴⁶ En gennemgang af den nuværende kirkes bygningshistorie (sml. ndf.) viser, at af korets nordre sideskib er kun østfaget samtidigt med resten, der altså må være opført under hensyntagen til ældre bygningsdele på stedet – et kor med en tilbygning på nordsiden. Først efter disses nedrivning er langhuskirkens to fag lange østafsnit fuldført.

⁴⁷ Under alle omstændigheder er tilstedeværelsen af kridt usædvanlig og forekommer tilsyneladende ikke andre steder på Fyn. Kridt kendes som byggemateriale fortrinsvis fra to større koncentrationer på Stevns samt på Randerseggen og Djursland. Kvadrene i Kerteminde må uden tvivl være tilvejebragt fra en af disse to lokaliteter, snarest sidstnævnte, hvortil sejlaftstanden er kortest.

⁴⁸ Tykkelsen er i tårnrummet kun ca. 1 m. Det kan ikke helt udelukkes, at tårnet oprindeligt kun var planlagt som en vestforlængelse af skibet, jf. et tydeligt byggeskel mellem 1. og 2. stokværk (fig. 8).

⁴⁹ Dette betyder sandsynligvis, at den ældre kirkes vestgavl er helt nedrevet ved tårnets opførelse. Dette gælder i hvert fald gavltrekanter og den øverste del af gavlmuren, hvor alt synligt murværk er samtidigt med tårnet.

⁵⁰ Ribbetypen er usædvanlig og kendes på Fyn tilsyneladende kun i det nærliggende Mesinge samt i sydkapellet ved Skt. Hans Kirke i Odense (*DK Odense* 1308). Sidstnævnte, der dateres til o. 1525, gør sig desuden bemærket ved at ribberne er en hel sten høje, mens førstnævnte, der har helt samme udformning som i Kerteminde, sandsynligvis er noget ældre.

⁵¹ Oprindelige vestindgange i tårne er hyppige på Fyn i modsætning til det øvrige land. Under alle omstændigheder er døren ældre end 1600-tallets midte (jf. fig. 3).

⁵² Forholdet skyldes næppe en tidligere, højere placering af gulvet. Dels mangler bjælkehuller til en sådan, dels ligger dørens tærskel blot et skifte under bunden af stokværkets lysåbninger. Årsagen er formentlig problemer med at få trappens stigning til at stemme overens med etagehøjderne, jf. ndf. (sml. *DK Kbh.Amt* 1401).

⁵³ De to østre nu tilmurede, mens åbningerne mod nord og syd optages af 'uglekasser'.

⁵⁴ En ofte fremført opfattelse, at disse åbninger og de tilsvarende i følgende stokværk skulle være skydeskår og have tjent til forsvar, er lidet sandsynlig. Åbningerne er, med deres ret gennemløbende vanger og vandrette sål, uegnede til formålet.

⁵⁵ I bunden af lyssprækkerne ses 'bagsiden' af vestre skjoldbue fra midterskibets hvælv.

⁵⁶ Døren tjener i dag som forbindelse mellem orgelværket i skibets vestende og den tilhørende blæser og bælg, der er anbragt i tårnets mellemstokværk i et dertil indrettet 'hus' (sml. s. 1998).

⁵⁷ I fald årstallet er korrekt, angiver det formentlig ibrugtagningen af den nye kirkes østre, ældste afsnit.

⁵⁸ Pillen mellem 1. og 2. fag i nord er anbragt noget forskudt mod øst i forhold til skellet mellem fagene. Dette må skyldes, at 1. fag en kort tid har stået alene, mens pladsen for 2. fags nordmur endnu var optaget af en tilbygning til den ældre kirke.

⁵⁹ Skævheden skyldes en fejlfafsætning ved byggeriets indledning, idet den nye kirkebygning er påbegyndt for langt mod syd i forhold til den ældre kirkes midterakse. For at de to arkaderækker med tilhørende højkirkemure kunne bringes i kontakt med østhjørnerne på den ældre kirkes skib (efter det tilhørende kors nedrivning), måtte begge mure skydes 30–40 cm mod nord. Som en direkte følge heraf er det søndre sideskib indvendig blevet 60–70 cm bredere end det nordre, ligesom alle tre østvinduer indvendigt sidder forskudt mod syd i de respektive vægge.

⁶⁰ Det kan ikke udelukkes, at dele af vinduet er repræsenteret i den nederste del af denne blanding.

⁶¹ I søndre højkirkemur ses ca. 3,5 m under murkronen og umiddelbart øst for lodfugen en ca. 30×50 cm stor natursten indmuret bindigt med murflugten. Stenen skal formentlig ses i sammenhæng med et hul til et muranker herover og har da dannet modhold for ankerets forskud (sml. s. 1933).

⁶² Den flittige anvendelse af afrundede former giver arkade- og hvælvpillerne en historiserende karakter, der kunne forlede til at regne dem som et resultat af restaureringen 1854–55. Dette er imidlertid ikke tilfældet, hvilket fremgår af et stykke af den søndre hvælvpille mellem 1. og 2. fag, der er gemt bag epitafium nr. 5 og her fremtræder uden det tykke pudslag.

⁶³ Også dette må tages som udtryk for, at nordre sideskibs 2. fag ikke er helt samtidigt med østafsnittet i øvrigt.

⁶⁴ Her, som i østafsnittet, kunne formen antyde en ændring af de tykt overpudsede piller ved restaureringen

1854–55. En sondering ved foden af den vestre pille i sydrækken inde i den trækasse, der knytter sig til den nuværende opstilling af stolestaderne (jf. s. 1983 f.), viste imidlertid velbevaret, om end overkalket, fuget middelaldermurværk; pillernes form må derfor opfattes som autentisk.

⁶⁵ Den lidt forskellige udformning i nord og syd må skyldes problemer ved den midlertidige sammenbygning mellem østafsnittet og den ældre kirkes skib.

⁶⁶ Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 143.

⁶⁷ Det er uvist, hvorvidt de reelt er opført af munkesten eller af Flensborgsten som kapperne.

⁶⁸ *HofmFund* V, 278. Ifølge testamentet skænkedes 600 rdlr. til indbygning af de resterende to hvælv i midterskibet og 600 rdlr. til hvælvene i sideskibene.

⁶⁹ Tømrermester Christen Troelsen og murermester Christen må være samme person. Af regnskabsnotitser langt ind i 1700-tallet fremgår, at hans arbejde omfatter både murer- og tømrerarbejde.

⁷⁰ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694–1717; *Fyns Bispark.* Indkomne breve fra Fyns herreder, Bjerger Herreds breve, 1553–1852.

⁷¹ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1840–47.

⁷² Den 1979 sløjfede skorsten fra den underliggende kælder blev trukket op midt gennem skabsarrangementet 1868 (s. 1941).

⁷³ LAFyn. *Den kgl. bygningsinspektør.* Sager vedr. kirkebygningerne på Fyn o. 1896–1915.

⁷⁴ Forhøjelsen af tårnet har primært været arkitektonisk betinget. Siden fuldførelsen af den senmiddelalderlige kirke havde tårnet fremtrådt meget undersætsigt, idet skibets tag skar langt op i tårnets østre gavltrekant.

⁷⁵ Den er yngre end Lendorfs opmåling af kirkens nordside fra 1873 (fig. 18).

⁷⁶ Den korrekte term for rummet er tårnrum; denne benyttes derfor i den aktuelle redaktion, trods kilde-materialets næsten konsekvente anvendelse af betegnelsen väbenhus.

⁷⁷ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1821–26.

⁷⁸ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1834–39. Den gamle urskive sad umiddelbart over spidsen af dørens spidsbuede spejl (fig. 3, 6). Det er sandsynligvis en fejl, når et spidsbuet spejl ikke er at se på Christoffer Fabers maleri af kirken (fig. 7).

⁷⁹ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1821–26; *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1710–1819, 1840–1915. Det fremgår ikke, hvilket af kirkens vinduer der tilmuredes, men det kan være det store midt i østgavlen, idet der brugtes hele 8000 Flensborgsten i forbindelse med vinduesudskiftningens gennemførelse.

⁸⁰ Kerteminde By- og Egnshistoriske Arkiv, indb. ved Kristian Franzen Sinnet, 1982. *Byhist* 1, 51.

⁸¹ Højdeforskellen mellem højkirkemurenes remme, der i givet fald skulle have båret sideskibsspærerne, og sideskibenes murkroner, overstiger ikke 1 m.

Fig. 166. Altertavlen (s. 1948). Foto før 1875. I KglBibl. – *The alterpiece. Before 1875.*

⁸² De mangler bl.a. glasfals.

⁸³ Sandsynligvis fra den ældre kirke, der blev nedrevet ved den senmiddelalderlige kirkes opførelse.

⁸⁴ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1786–1812; *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1811–20.

⁸⁵ LAFyn. *Fyns Bispearkiv.* Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger 1631–1702.

⁸⁶ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717–82; Kristian Franzen Sinnet (note 80).

⁸⁷ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1868–76; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1834–1882.

⁸⁸ *Ved embedet.* Synsprot. 1957 ff.

⁸⁹ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862–1955.

⁹⁰ Mælken indeholder bindemidlet til farvningen; før brug blev kønroegen dampet med 4 pletter brændevin.

⁹¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1834–82.

⁹² *Bøgh*, 185.

⁹³ NM. Indb. ved Mogens Larsen (1979).

⁹⁴ *Jacob Madsens visitatsbog* (note 66) 143. De fleste af manuskriptets kirkebeskrivelser ledsages af en tegning af den pågældende kirke; dette er dog ikke tilfældet for Kerteminde.

⁹⁵ N. S. Bøgh var sognepræst i Kerteminde og Drigstrup 1747–78 samt provst over Bjerge Hrd. fra 1761. Manuskriptet er udgivet med kommentarer af Birgit Bjerre Jensen, "*Skønne Efterretninger*". *Provst Bøghs Beskrivelse af Kerteminde og Bjerge Herred 1770*, Odense 1995. Sideangivelserne i det følgende henviser til denne udgave.

⁹⁶ Manuskriptet supplerer endvidere de i *HofinFundV* aftrykte gavebreve. N. S. Bøghs oplysninger blev udnyttet med tak i supplementsbindet til *Danske Atlas* (VI), udsendt 1774. Jf. *Bøgh* 35.

⁹⁷ KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°. Copie af Beskrivelse over Kirkerne og Herregaardene i Fyen og Laaland af Sognepræsterne til General Major og Hofbygmester de Thura forfattet 1755. Tom I.

⁹⁸ *Jacob Madsens visitatsbog* (note 66) 143.

⁹⁹ Jf. Ebbe Nyborg, »Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornylse i de sydvestjyske kirker i reformationsårhundredet«, Martin Blindheim (red.), *Tro og bilde i Norden i reformasjonens århundre*, Oslo 1991, 228 med tilhørende note 7.

¹⁰⁰ L. M. Wedel, *Indenlandske Rejse igennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provindser*, I, 2, Kbh. 1803, 146.

¹⁰¹ Den omtales således ikke i et tingsvidne fra 1660 over de materielle skader efter kamphandlingerne, jf. *Byhist* 2, 14.

¹⁰² *Byhist* 2, 52.

¹⁰³ Testamente dateret 30. nov. 1696 med ordlyd fastlagt 12. maj 1695. *HofinFundV*, 278 ff. Parret testamenterede desuden 100 rdlr. til henholdsvis præstens og kapellanens husleje og til latinskolen samt 500 rdlr. til byens fattige.

¹⁰⁴ Befolkningstallet er behandlet i *Byhist* 2, 27.

¹⁰⁵ Herman Madsen, »Kerteminde Barok«, *Kunst* 11. årg. 9, maj 1964. Madsen baserer sin teori på dels stilistiske forhold, dels personalhistoriske forhold af en noget spekulativ karakter. Der kendes kun få sikre værker af Hans Nielsen Bang, således prædikestolen i Nr. Åby Kirke samt prædikestolsopgangen, to stolegavle og tmandsstolene i Middelfart Kirke (alle Odense Amt), mens en lang række værker er tilskrevet ham, jf. *Weilbach, KunstLeks* 1, 167. Om Hans Nielsen Bang se i øvrigt Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang. Billedhugger i Middelfart«, *FyMi* 1962, 230–256 og Sven Arnvig, »Billedskæreren Hans Nielsen (Bang) og nogle samtidige billedskærere«, *FyMi* 1968, 216–229.

¹⁰⁶ Peter Henriksen omtales i kilder fra 1670'ernes begyndelse, jf. Woll, *Kerteminde Sognekirke* 651 f. samt *Arnvig* 1968 (note 105) 219. Der kendes ingen værker fra Peter Henriksens hånd.

¹⁰⁷ De forhold, der beskrives i en brandtaksation fra 1761, stemmer i vidt omfang overens med de forhold, der skabtes o. 1700. LAFyn. *Kerteminde købstadskomm.ark.* Brandtaksationsprot.

¹⁰⁸ Tegningen omtales i LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1848–57; samt i korrespondancen i RA. *Ministeriet for*

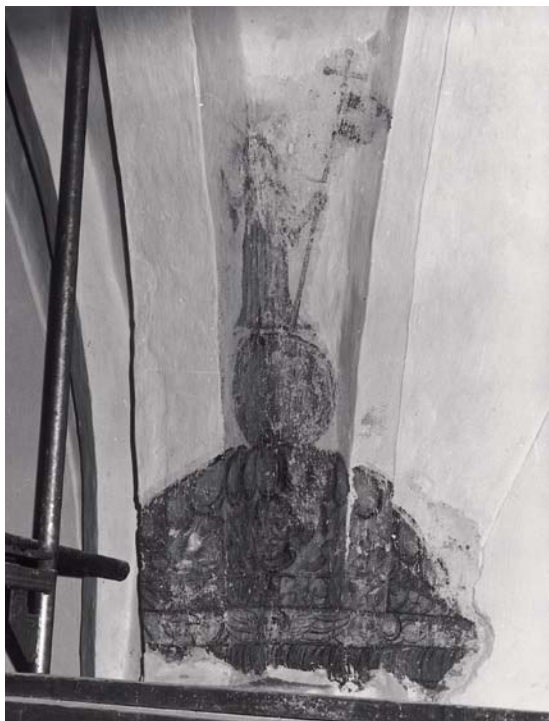

Fig. 167. †Kalkmalet baldakin over prædikestolshimlens oprindelige placering i midterskibets sydside (s. 1942). Foto Mogens Larsen 1979. – †*Baldachin mural over the pulpit canopy's original position in the south side of the middle aisle.*

Kirke- og Undervisningsvæsenet. 1. kontor. Journalsager F 421 (1854).

¹⁰⁹ Woll, *Kerteminde Sognekirke* 655 f., hvor det også anføres, at der flere steder i småejendomme i byen findes panelstykker, som kunne se ud til at stamme fra stolestader eller andet kirkeinventar.

¹¹⁰ »I Alterbordet findes fra den katholske Tid et saakaldt Relikviegemme, et lille firkantet Rum til Helgenben ell. lign; det er selvfølgelig nu tomt«. Woll, *Kerteminde Sognekirke* 651.

¹¹¹ Det kan ikke udelukkes, at det er denne niche, Woll beskriver som et relikviegemme (jf. note 110). Jf. også Jens Velle, »Altre og alterindvielser – særligt i Odense Stift«, *FyMi* 1975, 23-61.

¹¹² Korrespondance i NM.

¹¹³ C. F. Bricka og S. M. Gjellerup, *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede. Samtidige Levnetsbeskrivelser uddragne af trykte og utrykte Ligprædikener* I, Kbh. 1874-75, 535.

¹¹⁴ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31. Senere benævnt guldgalonet, jf. bl.a. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1811-20.

¹¹⁵ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1877-83.

¹¹⁶ Woll, *Kerteminde Sognekirke* 651.

¹¹⁷ Woll, *Kerteminde Sognekirke* 659.

¹¹⁸ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1877-83.

¹¹⁹ Således anfører N. S. Bøgh i begge sine indberetninger om kirken (fra 1755 og 1770), at altertavlen bærer årstallet 1675, jf. KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°; *Bøgh* 121. Det kan rejse tvivl om, hvorvidt den nuværende indskrift, som hidrører fra en renovering foretaget 1926, er en korrekt genskabelse af den oprindelige.

¹²⁰ Ved sit besøg i kirken 18. april 1816 betegnede Christian VIII altermaleriet som 'mådeligt', »en Judas givet en rød Paryk over sort Haar«. Albert Fabritius, Finn Friis og Else Kornerup (udg.), *Kong Christian VIII's dagbøger og optegnelser*, II, 1, 1815-1821, Kbh. 1973, 33.

¹²¹ N. S. Bøgh anfører, at indskriften afsluttes med ordene »Consul Civitatis Kiertemindensis«. Jf. KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°; *Bøgh* 121 med tilhørende note 112. Oversættelsen af den latinske indskrift er revideret ved Peter Zeeberg.

¹²² Dog var de oprindelige farver formentlig mere dæmpede, jf. NM. Indb. ved Mogens Larsen (1979). Endvidere korrespondance 1925 i NM.

Fig. 168. Kirkens indre set mod øst. Foto o. 1900. I KglBibl. – *View of the interior, looking east.*

Fig. 169. Signaturer på altertavlens bagside (s. 1953). Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Signatures on the altar-piece gable.*

¹²³ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1868-76; *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955

¹²⁴ NM. Indb. ved Bent Jacobsen (1987).

¹²⁵ Endvidere på storfeltet »A. Klein Resaureret[!] – 1921«, på postamentet »Niemann. Forgylder« samt »B.P. Zacho 1840« og »N. Larsen 1828« og på søndre vinge »Juel Maler 1917« m.fl.

¹²⁶ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1848-57; *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.

¹²⁷ Oplysningen om, at altertavlen skulle være givet af Poul Skinkel findes i *Hofmans Fundationer* »En Smuk Alter-Tavle, givet 1616 af en Skinkel«, jf. *HofmFund* V, 275. Allerede N. S. Bøgh gjorde dog opmærksom på, at det var en fejlagtig oplysning, formentlig opstået ved en sammenblanding med alterstagerne, jf. *Bøgh* 121 f. Indskriften er afskrevet i NM. Indb. ved Sophus Müller (u.å.).

¹²⁸ Woll, *Kerteminde Sognekirke* 651; LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.

¹²⁹ NM. Korrespondance 1925-26; LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.

¹³⁰ NM. Indb. ved Mogens Larsen (1979) og Bent Jacobsen (1987). Det oprindelige storfeltmaleri var restaureret 1975-76, jf. NM. Indb. ved Jan Brøndsted (1975) og Ola Westerudd (1976).

¹³¹ Ej heller anførtes argumenter for synspunktet, der synes at have haft karakter af en umiddelbar antagelse snarere end at være resultat af en nærmere undersøgelse. Skrivelse fra Chr. Axel Jensen til C. Rindorf, Kerteminde, 3. marts 1925. I NM.

¹³² Kompositionsmæssigt udviser altertavlen med sin opbygning i to stokværk og de fritstående, flankerende evangelistfigurer et vist slægtskab med altertavlen i Nakskov (*DK Maribo* 103 ff.) samt (†)altertavlen i Odense Skt. Knud (s. 539 ff.). Begge er dog langt større og rigere udformede. De er henholdsvis udført af og tilskrevet den o. 1662 afdøde Odense-mester Anders

Mortensen. Det er uvist, om Anders Mortensens værksted videreførtes efter hans død. Om Anders Mortensen se Sven Arnvig, »Billedskæreren Anders Mortensen fra Odense og hans Arbejder i fynske Kirker samt Nakskov Kirke«, *FyÅrb* II, 1942-46, 157-213.

¹³³ Hans Nielsen Bang er tilskrevet altertavler i Balslev og Kavslunde kirker (Odense Amt). Begge er små tavler med fire frifigurer af evangelister, der dog ikke i udpræget grad ligner figurerne i Kerteminde, og tavlerne savner fuldstændig Kertemindetavlens rige bruskværk.

¹³⁴ *Resen, Fyn* 284.

¹³⁵ *Bricka og Gjellerup* (note 113) 535. Palle van Mehlen blev begravet i Kerteminde 6. dec. 1576, jf. s. 2041.

¹³⁶ Jacob Madsens visitatsbog (note 66) 143.

¹³⁷ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1868-76, 1877-83.

¹³⁸ *Fynsk kirkesølv* 63.

¹³⁹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; jf. også *Fynsk kirkesølv* 63.

¹⁴⁰ *FyAktst* I, 1841, 151 f.; *Repert* 2, III, nr. 6096. Ved 'helligdom' må forstås alterudstyr, hvis art dog ikke kan bestemmes nærmere.

¹⁴¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; jf. også *Fynsk kirkesølv* 136.

¹⁴² Eller »Oge«. Der er foretaget en rettelse i den graverede indskrift.

¹⁴³ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1811-20; *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.

¹⁴⁴ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1877-83.

¹⁴⁵ Kanden nævnes først i inventariet for 1855, men er uden tvivl samhørende med den drejede fod. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1834-39, 1848-57.

¹⁴⁶ KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°; *Bøgh* 122.

¹⁴⁷ *Bøgh* 157.

¹⁴⁸ Avisklip 14. aug. 1990 i Kerteminde By- og Egns-historiske Arkiv. Kerteminde Kirke (Sct. Laurentius). A1464.

¹⁴⁹ Kragh, *Kerteminde* 73. Tidspunktet for donationen fremgår ikke. Winther var kateket i Kerteminde 1873-79, siden sognepræst i Pedersborg 1879-86 og i Kastrop 1886-1906, jf. Paul Nedergaard, *Dansk Præste og sognehistorie 1849-1949*, II, Kbh. 1954, 703.

¹⁵⁰ Denne glorietype blev først almindelig fra midten af 1500-tallet. Dens tilstedeværelse i kisten er måske et tegn på, at Kristi grav også efter reformationen havde en liturgisk funktion i påskens kirkespil (og måske også som andagtssted?); et forhold, der også beskrives i svenske beretninger. Jf. Ulla Hastrup, »Medieval Props in the Liturgical Drama«, *Hafnia* 11, 1987, 143 og 145 f.

¹⁵¹ Jf. *Haastrup* 1987 (note 150) 143; Ulla Hastrup, »Fynske malere i Claus Bergs værksted omkring 1510-27«, *Årbog for Svendborg og Omegns Museum* 1992, 48.

¹⁵² Dvs. de fremstår på hovedet, når låget er lukket.

¹⁵³ *Haastrup* 1987 (note 150) 143; *Haastrup* 1992 (note 151) 39-42 og 47 f. Selve snitværkets oprindelse er uvist. Det er af Chr. Axel Jensen stilistisk bedømt som

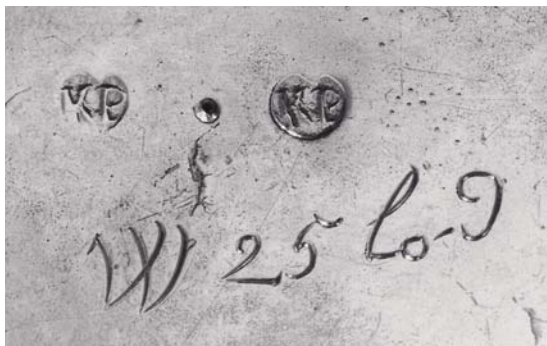

Fig. 170. Detalje af oblatæske, 1721, med mesterstempler for guldsmed Knud Povelsen i Kerteminde (s. 1957). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Detail of wafer box, 1721, with Kerteminde goldsmith, Knud Povelsen's master stamps.*

lybsk værkstedsarbejde fra 1400-tallets slutning, men maleriernes detaljer, bl.a. de brede fødder, tyder på en lidt senere datering. Chr. Axel Jensen, »Katolsk Kirkeinventars Skæbne efter Reformationen. Studier og Exempler«, *ÅrbOldkHist* 1921, 186 ff.

¹⁵⁴ Graven i Mariager er hårdt restaureret med bl.a. nypmaling, jf. *Hastrup* 1987 (note 150) 183. Endvidere er bevaret Kristusfigurer uden kiste fra Frørup Kirke (Svendborg Amt), nu i Odense Bys Museer (inv.nr. KMO/1906/50c), og Tornby Kirke (Hjørring Amt), nu i Vendsyssel historiske Museum (inv.nr. 17380). †Kristi grave er bevidnet arkivalisk i Roskilde †Skt. Clare Klosterkirke (*DK Kbh.Amt* 146) og Ribe Domkirke (*DK Ribe* 420) samt omtalt i Næstved Skt. Peders Klosters dødebog, jf. Hans Jørgen Helms, *Næstved St. Peders Kloster (Skovkloster)*, Næstved 1940, 339, jf. også *DK Sorø* 1138. Internationalt må fremhæves den velbevarede Kristi grav i klosterkirken i Wienhausen nær Celle i Tyskland, hvor kisten (fra 1448) indvendig i lågsiderne har malerier, delvist malet på hovedet ganske som i Kerteminde. Jf. også Poul Grinder-Hansen, »Public Devotional Pictures in Late Medieval Denmark«, Søren Kaspersen og Ulla Hastrup, *Images of Cult and Devotion. Function and Reception of Christian Images in Medieval and Post-Medieval Europe*, Gylling 2004, 237 ff.

¹⁵⁵ *Hastrup* 1987 (note 150) 138 ff. og 165 f.

¹⁵⁶ Afladslisten i Næstved Skt. Peders Klosters dødebog meddeler, at de, som gik omkring graven og bad for fred, godt vejr, Danmarks riges gode tilstand og for dem, som var begravet 'her', fik 80 dages aflad. Jf. *Helms* (note 154) 339, *DK Sorø* 1138. Et afladsbrev med samme ordlyd knyttet til †Kristi grav i Ribe Domkirke omtales angiveligt af Ribeantikvaren Peter Terpager, jf. *DK Ribe* 420. For Roskilde †Skt. Clare Klosterkirke fastslår et brev, udstedt af ærkebiskopperne for Lund og Nidaros samt en række biskopper 7. juli 1489, at de,

som knælede ved Kristi grav og fremsagde bønner for 'vores kirkes, rigers og hele kristenhedens ro og fred', opnåede 40 dages aflad. *Repert* 2, IV, nr. 6540. Se også *Grinder-Hansen* (note 154) 233-41.

¹⁵⁷ Jf. også *Grinder-Hansen* (note 154) 239.

¹⁵⁸ *Jacob Madsens visitatsbog* (note 66) 143.

¹⁵⁹ *Jacob Madsens visitatsbog* (note 66) 144.

¹⁶⁰ Jf. *Bøgh* 129 f.; *DaAtlas* VI, 613.

¹⁶¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1742-86.

¹⁶² Christian Molbech, *Ungdomsvandring i mit Fødeland*, bd. 2: Fragmenter af en Dagbog skreven paa en Reise i Danmark 1813, Kbh. 1815, 98 f.

¹⁶³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1834-39; Indk. breve 1820-39.

¹⁶⁴ Jf. Woll, *Kerteminde Sognekirke* 659. Fra 1858 omtaler kirkens inventarier 'en gammel og en ny messehagel', fra 1881 i stedet 'en rød og en sort messehagel'; antagelig de samme. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1858-67, 1877-83.

¹⁶⁵ *Bøgh*, 122.

¹⁶⁶ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1840-47, 1848-57.

¹⁶⁷ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-57; jf. også Woll, *Kerteminde Sognekirke* 657.

¹⁶⁸ KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°; *Bøgh* 123.

¹⁶⁹ Jf. også LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717.

¹⁷⁰ LAFyn. *Kerteminde købstadskomm.ark.* Brandtaksationsprot. 1761; *Bøgh* 123.

¹⁷¹ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955; jf. også Woll, *Kerteminde Sognekirke* 657.

¹⁷² Lokalhistorikeren V. Woll forespurgt 1928, om fonten fandtes i Nationalmuseets samlinger, men svaret var negativt. Skrivelse fra V. Woll til Hugo Matthiessen 7. febr. 1928, i NM.

¹⁷³ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1834-82, 1848-57; *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955

¹⁷⁴ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93; *Bøgh* 123.

¹⁷⁵ LAFyn. *Kerteminde købstadskomm.ark.* Brandtaksationsprot. 1761.

¹⁷⁶ *Bøgh* 123.

¹⁷⁷ Himlen optræder således ikke på den i synsprotokollen 1862 optegnede liste over inventar skænket til kirken. LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.

¹⁷⁸ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; *Bøgh* 123.

¹⁷⁹ Gitteret var endnu i kirken 1862, hvor det optræder på synsprotokollens liste over inventar skænket til kirken. LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.

¹⁸⁰ *HofmFund* V, 278 ff.

¹⁸¹ Jf. LAFyn. *Bispeark.* Indkomne breve fra Fyns herreder, Bjerger Herreds breve 1553-1852 blev pengene givet »til Et Næt Arbeit Guds huus til Ære og Zirat«. En tilsvarende formulering findes i LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717, mens ordlyden i det trykte testamente er »Til et nyt Arbyede over Chors-Døren«, jf. *HofmFund* V, 279.

¹⁸² Ydermere havde keruberne en ganske usædvanlig

Fig. 171. Bønnen i Getsemane og Tilfangetagelsen. Malerier på lågfladens inderside på *Kristi grav, 1500-tallets første fjerdedel (s. 1960). I Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *The Prayer in Gethsemane and the Arrest of Jesus. Paintings on the inside of the lid of *Christ's tomb, first quarter of the 1500s.*

placering, idet sådanne figurer vanligt anbragtes flankerende indgangen til koret, jf. Otto Norn, »Cherubmotivet i østjydske Kirkeinventar fra Baroktiden«, *Smaa-studier tilegnet Christian Axel Jensen paa hans 65 Aars Fødselsdag*, Kbh. 1943, 129-36.

¹⁸³ N. S. Bøgh noterer, at gitteret ikke bar anden indskrift end 'begge deres navne og årstallet 1698'. Kgl-Bibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°.

¹⁸⁴ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1840-47; Indk. breve 1820-39.

¹⁸⁵ Woll, *Kerteminde Sognekirke* 655 f.

¹⁸⁶ NMs protokol inv.nr. D 9265 samt korrespondance 1924-25 i NM.

¹⁸⁷ Skrivelse fra kirkevæрге Emil Andresen 30. nov. 1925, i NM.; Woll, *Kerteminde Sognekirke* 655 f.

¹⁸⁸ Jf. skrivelse fra kirkevæрге Emil Andresen 16. jan. 1926, i NM. Det fremgår af ældre fotos i NM, at figurerne ved opsætningen 1925 placeredes anderledes end i dag. Jakob den yngre og Matthias ophængtes i nicherne på hver side af indgangen til søndre sideskib, Andreas og Mattæus på de tilsvarende pladser i nordre sideskib med Johannes og Peter flankerende topstykket i samme side.

¹⁸⁹ Jf. også Marie-Louise Jørgensen, »Lektorieprædike-stole i Østdanmark. Udbredelse og forudsætninger«, *Kirkens bygning og brug*, 90 ff.

¹⁹⁰ KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°; Bøgh 122.

¹⁹¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1834-82, 1916.

¹⁹² I den trykte udgave af N. S. Bøghs manuskript fra 1770 angives, at feltet bar indskrift fra Joh. 20,28, jf. Bøgh 123. I Bøghs indberetning fra 1755 angives indskriften dog som Joh. 20,23, jf. KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°.

¹⁹³ Denne staffering, som er den ældste konstaterede, forekom kun på selve prædikestolen, ikke på det yngre opgangspanel. NM. Indb. ved Niels Termansen (1917). Muligvis har dele af stolen en tid stået sortmalet, jf. NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (1915).

¹⁹⁴ Jf. N. S. Bøgh stod prædikestolen 1770 'en pille fra koret på den søndre side af den store gang imellem mandstolene, (tilforn har den stået en pille højere oppe, som var lige ved koret)', Bøgh 123; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717.

¹⁹⁵ Bemalningen med mørk oliefarve omfattede såvel kurv som lydhimmel og opgang. NM. Indb. ved Magnus Petersen (1895).

¹⁹⁶ NM. Indb. ved Niels Termansen (1917).

Fig. 172. Kristus for Pilatus og Bespottelsen. Malerier på lågfladernes inderside på *Kristi grav, 1500-tallets første fjerdedel (s. 1960). I Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2007. – *Christ before Pilate and the Blasphemy. Paintings on the inside of the lid of *Christ's tomb, first quarter of the 1500s.*

¹⁹⁷ Kisten rummer seks afsavede fragmenter med målene 40×13 cm, 25×6,5 cm, 23×4 cm, 21×14 cm, 7×7 cm og 10×3,5 cm, alle på nær sidstnævnte, som er umalet, har staffering svarende til lydhihlens.

¹⁹⁸ Den af Herman Madsen foreslåede mester, billedhuggeren Hans Nielsen Bang, har udført prædikestolen i Nr. Åby Kirke (Odense Amt) og er desuden tilskrevet prædikestole i Assens, Føns, Ingslev, Skeby og Skovby kirker samt en prædikestolsopgang i Middelfart Kirke (alle Odense Amt). Den reliefskårne udsmykning og frifigurerne på disse stole er dog udført i en langt mere ekspressiv, bevægelig stil end Kertemindestolens stive relieffigurer og skyldes næppe samme billedskærer. Om Hans Nielsen Bang jf. note 105.

¹⁹⁹ »Treller for Choret oc Prædikestolen offuen paa«, *Jacob Madsens visitatsbog* (note 66) 143.

²⁰⁰ †Lektorieprædikestole kendes fra bl.a. Valløby Kirke (*DK Præsto* 307). Se også *Jørgensen* (note 189) 89-108, hvor der bringes en liste over forekomsten af †lektorieprædikestole i Østdanmark, baseret på skriftlige kilder (s. 102).

²⁰¹ Prædikestolen omtales ikke i inventariet fra dette år, jf. *LAFyn. Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1717-82.

²⁰² *Resen, Fyn* 284.

²⁰³ Timeglasset må være skænket i parrets forlovelsesstid, idet vielsen først fandt sted 6. sep. 1682, jf. V. Woll, »Borgmestre og Rådmænd i Kerteminde indtil 1747«, *Fy.Årb* V 1953-55, 330 f.

²⁰⁴ Korrespondance i NM samt *LAFyn. Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840-1915.

²⁰⁵ *LAFyn. Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1848-57, 1877-83.

²⁰⁶ Stolestaderne er af Chr. Axel Jensen dateret til o. 1600, jf. NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (1915). Den her foreslåede datering o. 1635 tager hensyn til, at en synsforretning fra 1631 noterer, at størstedelen af stolene er brøstfældige og bør udskiftes, hvilket næppe havde været tilfældet, såfremt stolene blot var ca. 30 år gamle. *LAFyn. Fyns Bispearkiv.* Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger 1631-1702.

²⁰⁷ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (1915).

²⁰⁸ Således at stolen nærmest døren, dvs. den bageste i rækken, betegnedes nr. 1, den næstbageste nr. 2 etc. *LAFyn. Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82.

²⁰⁹ *LAFyn. Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93; *Bispeark.* Indkomne breve fra Fyns herreder, Bjerger Herreds breve 1553-1852. Reglementet vidner om, at den ovenfor

Fig. 173-174. Apostelfigurer (nr. 7-8) fra (†)korgitter, 1698, udført af Michael Tuisch og skænket af borgmester Johan Glysing og hustru Anna Mølken (s. 1970). 173. Johannes. 174. Peter. Foto Henrik Wichmann 1998. – *Apostle figures (nos. 7-8) on (†)chancel screen, 1698, by Michael Tuisch and given as a gift by Mayor Johan Glysing and his wife, Anna Mølken. 173. John. 174. Peter.*

beskrevne opstilling af staderne var gældende også i slutningen af 1600-tallet. Pladserne i midterskibets stolstader var de fornemste, fulgt af staderne under orglet, mens sideskibenes stole blev anset for de ringeste. Spørgsmålet om, hvem der havde ret til hvilke pladser, kunne resultere i korporlige sammenstød, som det var tilfældet mellem to kvinder i et brudefølge 1687. Sagen måtte afgøres ved bytinget. Woll, *Fra Kerteminde Fortid. Kulturhistoriske og topografiske Skildringer*, Kerteminde 1925, 97 ff., *Byhist* 2, 47.

²¹⁰ Fra 1769 til 1850 tredobledes befolkningstallet, jf. *Byhist* 2, 155; LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1840-47.

²¹¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717. Arbejdet, der omtales 1705-06, må være sket før Poul Jespersen Bagers død 1698, måske i forbindelse med donationen af kirkeskibet 1686.

²¹² *Bøgh* 120.

²¹³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1834-82, 1916; NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (1915).

²¹⁴ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1840-47; *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840-1915.

²¹⁵ En gruppe borgere havde allerede 1855 fremsat forslaget om åbne stolstader, men forgæves. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840-1915; *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.

²¹⁶ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (1915).

²¹⁷ Skrivelse fra Kirkeministeriet 9. marts 1938. I NM.

²¹⁸ Korrespondance i NM samt Kerteminde Avis 12. aug. 1949.

²¹⁹ LAFyn. *Fyns Bispearkiv.* Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger 1631-1702.

²²⁰ Af stolestadebogen 1718 fremgår dog, at borgmester Johan Adam Merchel havde købt plads i det fjerde stade i midterskibets sydside, mens det syvende stade sammesteds betegnes 'Borgmester Merchels stol fri'. Borgmesterstolen har måske egentlig været den syvende, umiddelbart foran rådsstolen. LAFyn. *Bispeark.* Indkomne breve fra Fyns herreder, Bjerger Herreds breve 1553-1852.

²²¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717. Betegnelsen 'kapellanens skriftestol' anvendes 1741, jf. LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1732-93. Jf. også Erik Skov, »Skriftemål og skriftestol«, *Kirkens bygning og brug*, 109-26, særligt 113.

²²² LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1732-93; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1742-86.

²²³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717. Skolemeesteren i Kerteminde besad indtægterne af degneembederne i Kerteminde og Drigstrup sogne, jf. *Byhist* 1, 112 f.

²²⁴ *Bøgh* 124. Markor Rodsteens fædre og mødrene våben samt Vibeke Friis' mødrene våben er aftegnet og hendes fædrene våben omtalt af Søren Abildgaard, Notebog II, 1762, 1. Markor Rodsteen var søn af Palle Rodsteen og Ingeborg Albertsdatter Skeel, Vibeke Friis datter af Tønne Friis og Anne Podebusk Clausdatter, jf. *DaAdÅrb* VIII, 1914, 26 f. og I, 1887, 141 f.

²²⁵ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1834-82, 1916; *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1848-57; NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (1915).

²²⁶ *Bøgh* 124. Revninge Kirke blev erhvervet til Lunds-gaard 1679 af amtmand Hugo von Lützow, jf. *Trip*, 5. udg., 7, 296.

²²⁷ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1704-31. Baronesse Podebusk døde 1725, uden der var kommet en løsning på sagen, jf. Woll, *Lidt mere om Kerteminde Sognekirke* 231 (jf. også s. 2040 og note 383-84).

²²⁸ Ægteparret flyttede til Kerteminde på dette tidspunkt efter salget af ejendommen Trellerupgård til Christian IV. *Byhist* 1, 211.

²²⁹ De to sidstnævnte våben er aftegnet og de to førstnævnte omtalt af Søren Abildgaard, Notebog II, 1762, 1.

²³⁰ Jf. LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1821-26, 1827-33, 1834-39.

²³¹ Stolen nævnes ikke i brandtaksationen d.å., ligesom den ikke indgår i N. S. Bøghs liste over lukkede stole i kirken. Jf. LAFyn. *Kerteminde købstadskomm.ark.* Brandtaksationsprot. 1761; *Bøgh* 124.

²³² *Bøgh* 124; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82.

²³³ *Bøgh* 124 med tilhørende note 122.

²³⁴ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82; Woll 1953-55 (note 203) 330 f.

- ²³⁵ D.å. afholdes auktion over fire lukkede stole, jf. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1821-26.
- ²³⁶ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1840-47; *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840-1915.
- ²³⁷ *Bøgh* 124.
- ²³⁸ Formentlig identisk med en lænestol, omtalt fra dette år. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1834-39.
- ²³⁹ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93, 1821-26, 1834-39; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82.
- ²⁴⁰ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31, 1732-93; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82, 1742-86.
- ²⁴¹ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1840-47, 1868-76.
- ²⁴² LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82.
- ²⁴³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31.
- ²⁴⁴ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1821-26, 1834-39.
- ²⁴⁵ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1877-83; NM. Indb. ved Magns Petersen (1895).
- ²⁴⁶ NM. Indb. ved Niels Termansen (1918).
- ²⁴⁷ Som på skabet i Bjerreby er fyldningseffekten opnået ved påsatte rammelister. Om Bjerrebyskabet se desuden Niels-Knud Liebgott, *Kister og skabe*, Nationalmuseet 1975, 16 ff.; Jensen, *Snedkere* 14 f. og 32.
- ²⁴⁸ Korrespondance i NM; LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.
- ²⁴⁹ *Jacob Madsens visitatsbog* (note 66) 143 f.
- ²⁵⁰ NM. Indb. ved V. Woll (1924).
- ²⁵¹ Korrespondance i NM.
- ²⁵² LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot 1862-1955; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1877-83.
- ²⁵³ D.å. blev hans enke udbetalt beløbet for arbejdet, 18 rbdlr. 7 sk. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1834-39.
- ²⁵⁴ LAFyn. *Bispeark.* Indkomne breve fra Fyns herreder, Bjerger Herred 1553-1852.
- ²⁵⁵ Ved en restaurering og ombygning 1993 fornyedes spillebordet; samtidig ændredes registraturen fra pneumatisk til elektrisk funktion, og der installeredes et sætzeranlæg til erstatning for den oprindelige frikombination (denne kunne anvendes generelt eller separat for hvert af orglets værker) og de separate afstillere for røstemmerne. Endvidere udskiftedes brystværkets Regal 8' med en Vox humana 8', og der tilføjes tre koplere: BV-RP, RP-P og RP 4'-P. Ved ombygningen 2002 indbyggedes to elektriske supplementskoplere. Forskellige tiloversblevne pneumatiske komponenter blev overdraget til Danmarks Orgelmagasiner. Basun 16' (Frobenius 1925) er genbrugt fra forgængerinstrumentet.
- ²⁵⁶ Vox humana 8' indsattes 1993 i stedet for en Regal 8'.
- ²⁵⁷ Foruden de mekaniske koplere RP-HV og BV-HV findes to tilsvarende elektriske koplere. Via en tryknap kan man kollektivt omstille de to koplere mellem mekanisk og elektrisk aktion. Indtil 1993 havde orglet følgende koplere: RP-HV, BV-HV, HV-P, BV-P.
- ²⁵⁸ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717. I slutningen af 1500-tallet boede organist Oluf Pedersen i byen, og det kan derfor antages, at kirken har haft orgel på dette tidspunkt, jf. *Byhist* 1, 111.
- ²⁵⁹ Ved kontraktens oprettelse lå værkstedet i Slagelse, men det blev få år senere flyttet til Odense, hvor Abraham Nielsen Svane 1702 udnævntes til organist ved Skt. Knuds Kirke.
- ²⁶⁰ En detaljeret redegørelse for sagsforløbet 1699-1718 findes i Den Danske Orgelregistrant.
- ²⁶¹ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82. Instrumentet må have stået helt eller delvis færdigt på værkstedet i længere tid, førend det 1719 opsattes i kirken. Orgelanskaffelsen blev delvis finansieret ved en arv fra borgmester Johan Glysing, jf. *HofmFund* V, 279.
- ²⁶² Sesquialtera.
- ²⁶³ Vox humana.
- ²⁶⁴ Ejendommeligt nok rummede positivets disposition to tilsyneladende identiske stemmer: en Principal 4' og en Octav 4'.
- ²⁶⁵ Kalkantklokken omstøbtes 1788, og 1831 repareredes 'sangværket (klokkespillet) og stjernen'. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93, 1827-33.
- ²⁶⁶ 1719 indkøbtes 12 store lybske mursten, der benyttedes som bælgvægte. 1831 istandsattes tre bælg. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31, 1827-33.
- ²⁶⁷ Rapport om orglets tilstand 28. okt. 1846 ved P. U. F. Demant i LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840-1915. Demant opregner og kommenterer her de fejl og mangler, han umiddelbart kan konstatere ved orglet: 1) Bælgene er bygget som faltebælg (en konstruktionsmåde, der ifølge Demant var gået af brug 100 år tidligere) og giver en så uegal vind, at al ordentlig intonation og stemning er umulig. 2) Orglet har kort oktav i bassen og mangler således tonerne Cs, Ds, Fs og Gs. 3) Hele pibeværket er så tæt sammenpakket, navnlig i rygpositivet, at man ikke kan komme til det ene for det andet. 4) Orglet står så højt i stemning, at de fleste koraler må transponeres, hvis en almindelig mandsstemme skal kunne synge med. 5) Alle metalpiber er angrebet af bly sukker. Demant anslår orglets alder til mere end 200 år, en fejl datering, der vel må bero på en arkaisk byggemåde samt tilstedeværelsen af genanvendte dele fra Torgel nr. 1.
- ²⁶⁸ Reparationen 1812 blev foretaget af Peder Fischer, Nyborg, og reparationen 1823 af Nicolai Hellevad Fischer, Odense. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1811-20; 1821-26.
- ²⁶⁹ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1840-47. Arbejdet afsyendes af Peter Foersom, organist ved Odense Vor Frue Kirke, og Jørgen Ernst Simonsen, organist ved Nyborg Kirke.
- ²⁷⁰ Overslag på nyt orgel 28. okt. 1846 ved P. U. F. Demant. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840-1915.
- ²⁷¹ Pedalomfang if. oplysninger i Marcussen & Søns arkiv.
- ²⁷² Kalkantklokken omtales ikke i overslaget, men regn-

skabet 1880 oplyser, at der indsattes en ny 'ringestang'. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1877-83.

²⁷³ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1858-67. Arbejdet udførtes af Demant & Søn, Odense.

²⁷⁴ *Organist- og Kantorembederne*, 3. udg. 1927.

²⁷⁵ Den elektriske luftforsyning etableredes 1926. LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.

²⁷⁶ Tegningen findes i LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840-1915.

²⁷⁷ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1834-39, 1848-57.

²⁷⁸ Jf. Henrik Thrane, Tore Nyberg, Finn Grandt-Nielsen og Mikael Venge, *Fra boplads til bispeby. Odense til 1559*, Odense 1982, 113 ff.

²⁷⁹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717, 1717-1782; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-1731.

²⁸⁰ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-1731, 1732-93; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-1782.

²⁸¹ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955; Woll, *Kerteminde Sognekirke* 649.

²⁸² LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-1793; *Kirkeinsp.ark.* 1717-82; *Bøgh* 123.

²⁸³ Morten Baggers hustru benævnes Anne Pedersdatter af Bøgh. Denne navneform er anvendt i nærværende redaktion.

²⁸⁴ Årstallet er angiveligt brændt ind i skibets agterskrog, jf. Anngret Pods og Henning Henningsen (dansk version), *Kirkeskibe i Danmark og de tidligere hertugdømmer Slesvig og Holsten*, Rendsburg 1989, 58. Det er dog yderst vanskeligt at læse. N. S. Bøgh angiver året for donationen til 1686 og nævner, at også givernes navne er at læse på skibet, jf. *Bøgh* 178.

²⁸⁵ *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; *Bøgh* 123 og 178.

²⁸⁶ Istandsættelsen beløb sig til hen ved 19 rdlr., jf. V. Woll, »Kerteminde Skipper-Ligbærer-Lav, dets stiftelse og ældste Historie«, *ÅrbOdense og Assens*, 6, 1937-38, 240. Jf. også *Byhist* 2, 39 ff.

²⁸⁷ Henningsen, *Kirkeskibe* 149; Henning Thalund, »Fynske kirkeskibe«, *Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum*, bd. 27, Svendborg 1989, 55.

²⁸⁸ Ifølge en ikke bekræftet tradition er skibet skænket til kirken af »Kerteminde Skipper- og Baadsmandsligbærerlau« i 1735, jf. Henningsen, *Kirkeskibe* 29 med tilhørende note 35. Samme anfører, at skibet bærer navnet »Haabet«, hvilket ikke ses i dag. Skipperligbærerlavet blev dog først stiftet 1737, jf. Woll, *Kerteminde Skipper-Ligbærer-Lav* (note 286) 234 f.

²⁸⁹ V. Woll, *Kerteminde Skipper-Ligbærer-Lav* (note 286) 240.

²⁹⁰ Henningsen, *Kirkeskibe* 150; Thalund, *Fynske kirkeskibe* (note 287) 54.

²⁹¹ Angiveligt blev båren udført i Odense for en bestoning af 20 rdlr., jf. Woll, *Kerteminde Skipper-Ligbærer-Lav* (note 286) 240.

²⁹² LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1827-33, 1834-39.

²⁹³ Referat sep. 1945 i NM. Jf. også Hans Stiesdal, notebog XXX, 7.

²⁹⁴ Då. omtales uret første gang i byens kærnerregnskaber, jf. Jens Kongsted Lampe, »Urmageriet i Bogense og Kerteminde«, *FyÅrb* 1983, 48. Jf. også Woll, *Kerteminde Sognekirke* 674, der noterer omtale af et sejerværk, antagelig kirkeuret, i kærnerregnskaberne 1609 og 1623-24.

²⁹⁵ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717. I 1600-tallet synes vedligeholdelsen af uret at have påhvilet byen; jf. *Woll* 1925 (note 209) 21 f. De bevarede kirkeregnskaber fra 1700-tallet rummer imidlertid talrige udgifter til vedligeholdelse og reparation af uret.

²⁹⁶ 1704 gik uret ganske forkert, 1710 og 1712 måtte det atter repareres, og de følgende årtier udførtes talrige mindre reparationer på bl.a. stighjulet, optrækket og vindfanget. Jf. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704 ff.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717 ff.

²⁹⁷ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93. 1755 noterede N. S. Bøgh, at uret blev renoveret 1752, jf. KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°. Omtalen i Danske Atlas af et sejerværk fra 1752 hentyder formentlig til denne renovering, jf. *DaAtlas* VI, 612. Jf. også Hans Stiesdal, »Danske tårnure 1400-1850«, *Hikuin* 17, 1990, 65 f.

²⁹⁸ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82.

²⁹⁹ Kvarterslagværket medførte en merudgift på 30 rbdlr. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1820-39; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1834-39.

³⁰⁰ LAFyn. *Fyns Bispearkiv*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger 1631-1702.

³⁰¹ Samme år noteres dog, at skiven er malet og forgyldt ved Jep Møller i Kolding, jf. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-1782; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-39.

³⁰² KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°.

³⁰³ LAFyn. *Fyns Guvernements arkiv* nr. 126. Diverse 1823-40; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1834-39.

³⁰⁴ Jf. *Bøgh* 120; LAFyn. *Kerteminde købstadskomm.ark.* Brandtaksationsprot. 1761.

³⁰⁵ De utydelige relieffer er tolket som visende muligvis to krucifikser og et aftryk af en brakteat, jf. Uldall, *Kirkeklokker* 99.

³⁰⁶ Uldall gør opmærksom på, at et lignende støbermærke findes på en klokke fra Söderköping Kirke, afbildet i Hans Hildebrand, *Sveriges Medeltid*, III, Stockholm 1898-1903, 720.

³⁰⁷ Jf. Woll, *Kerteminde Sognekirke* 675.

³⁰⁸ Skrivelse fra De Smitske Jernstøberier 23. juli 1924, i NM; LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955.

³⁰⁹ *Bøgh* 120; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717.

³¹⁰ KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°. Den vanskeligt tydbare afskrift, der synes præget af enkelte fejllæsninger fra N. S. Bøghs side, er læst og oversat af Aage Andersen.

³¹¹ Et stykke egetræ, som lå på muren under klokken, og som lænken slog mod under ringningen, måtte jævnligt udskiftes, jf. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82; (jf. også s. 1934).

³¹² Oprindeligt havde kirkeinspektionen indhentet til-

bud på omstøbningen fra klokkestøber Gamst i København, som dog blev fravalgt pga. prisen. Det fremgår endvidere, at klokken før omstøbning vejede 57 lispund 3 pund, efter omstøbningen 61 lispund. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1820-39; *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1834-39.

³¹³ *Jacob Madsens visitatsbog* (note 66) 143.

³¹⁴ KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°; *Bøgh* 120; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717.

³¹⁵ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717. Jf. *Bøgh* 120 stod årstallet 1699 at læse på akslen.

³¹⁶ Det fremgår, at klokken før omstøbningen vejede 40 lispund 12 pund, efter omstøbningen 44 lispund 1½ pund. LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1840-47.

³¹⁷ Skrivelse fra De Smitske Jernstøberier 23. juli 1924, i NM. Heraf fremgår, at støberiet havde modtaget klokken 'i aldeles sønderlået tilstand, lutter skår'. Klokken var formentlig slået i stykker oppe i tårnet for at lette nedtagningen.

³¹⁸ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840-1915; *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955. Af økonomiske årsager kunne en omstøbning imidlertid ikke gennemføres.

³¹⁹ *Bøgh* 125 ff.

³²⁰ NM. Indb. ved V. Woll (1918), omfattende 14 gravsten. Registreringen (dog kun omfattende 12 sten) er publiceret i Woll, *Ligstenene*.

³²¹ Kun enkelte af inventargenstandene kan siges at have egentlig epitafiekarakter, defineret som at de bærer en mindeindskrift for en person samt dennes nærmeste slægtninge, hvis gravsted findes i kirken, jf. Eva de la Fuente Pedersen, *Dansk træskærereri. Studier i snedker- og billedskærereri fra renæssancen og bruskarokken ca. 1560-1660*, I, 101. Det gælder således \ddagger katekismusaltertavlen (s. 1954), prædikestolen (s. 1976) og lysekronen nr. 2 (s. 2003). Fælles for de øvrige til dels testamentariske inventargaver er, at de som minimum bærer givernavn(e), oftest suppleret med årstallet for donationen, ligesom hovedparten af giverner må formodes at være gravsat i kirken. Ud over at pryde kirken har de skænkede genstande uden tvivl også haft til formål at bevare erindringer om givener hos de efterfølgende slægtled.

³²² Woll, *Ligstenene* 183.

³²³ Suppleret efter *Bøgh* 127. Woll foreslår at identificere afdøde med Christen Poulsen, foged på Hverring, og hans hustru, en datter af Christoffer guldsmed. Hustruens fornavn er ukendt, men hendes efternavn, Ch(K)ristoffersdatter passer med initialerne KD. Dette ægtepar døde i pesten 1603, efterladende sig en søn og to døtre. *Woll* 1925 (note 209) 8 ff.

³²⁴ Spor af de oprindelige vinger ses på de lodrette rammestykker, jf. »Epitafium fra Kerteminde Sognekirke«, afgangsupgave fra Konservatorskolen ved Det kgl. Danske Kunstakademi, 1975. I NM.

³²⁵ *Bøgh* 126 f.

³²⁶ Tavlen blev istandsat 'for en snes år siden', dvs. o. 1750; *Bøgh* 127.

Fig. 175. Lysekronen nr. 3, 1923 (s. 2004). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Chandelier no. 3, 1923*.

³²⁷ En undersøgelse af maleriet har påvist, at bl.a. forgrundens flisegulv kan henføres til denne opmaling. Under flisegulvet ligger en ældre bemaling visende en græs- og blomsterklædt høj. Ligeledes er skriftstederne nymalet efter en bibeludgave fra midten af 1700-tallet. Vingerne lader sig derimod ikke tidsfæste med bestemtthed. Jf. »Epitafium fra Kerteminde Sognekirke«, afgangsupgave fra Konservatorskolen ved Det kgl. Danske Kunstakademi, 1975. I NM.

³²⁸ *Woll* 1925 (note 209) 8.

³²⁹ Indb. ved Mogens Larsen (1970) samt korrespondance i NM.

³³⁰ *Bøgh* 126.

³³¹ Et citat fra *Stimulus Amoris* 1,2; et meget udbredt, franciskansk opbyggeligt værk fra 1200-tallet, jf. meddelelse fra Peter Zeeberg. Æ'et sidst i indskriften kan være en sammenskrivning af Anders Eggertssens initialer.

³³² NM. Indb. ved Mogens Larsen (1979).

³³³ NM. Indb. ved Bent Jacobsen (1990, 1992).

³³⁴ Anders Jørgensen Mand var 1° g.m. sin forgænger Hans Pedersens enke, Sidsel Clausdatter, jf. *Bøgh* 251; *Strøm* 8.

³³⁵ KglBibl. *Kallske Saml* 377, I, 4°; se også *Bøgh* 252.

³³⁶ Det udskårne rammeværk er af kunstsribenten Herman Madsen blevet sat i forbindelse med Midelfart-billedskæreren Hans Nielsen Bang (jf. s. 1946),

Fig. 176. Stempler på smedejernsgitter for Peder Juels kapel, o. 1764-69 (s. 2036). Foto Henrik Wichmann 1998. – Stamps on the wrought-iron screen of Peder Juul's chapel c. 1764-69.

men dette må betegnes som tvivlsomt. Hans Nielsen Bang er tilskrevet epitafier i Brøns (1668 over Hans Outsens, *DK Sjydl* 1238 f.) samt i Kolding Skt. Nicolai, jf. også s. 1954, 1981.

³³⁷ Suppleret efter *Bøgh* 127.

³³⁸ *Bøgh* 127.

³³⁹ Suppleret efter *Bøgh* 127. Det sidste bogstav fremstår i dag ødelagt.

³⁴⁰ Suppleret efter Woll, *Ligstenene* 187. Jf. desuden *Bøgh* 127 og 157, ifølge hvem Morten Henriksen var rådmand under borgmester Eggert Hansen, som døde o. 1612.

³⁴¹ Stenen kan være identisk med en af tre sten, omtalt af *Bøgh* 127, som ikke kan identificeres blandt de øvrige sten (†gravsten nr. 1-3). *Bøgh* nævner dog også et ikke specificeret antal ligsten med ulæselig indskrift.

³⁴² En afskrift fra 1700-tallet anfører den anden hustrus navn som »Karen Ottesdaatter Seeblad« uden dødsår og fremviser i øvrigt mindre afvigelser fra, hvad der læses på stenen i dag. *KglBibl. NyKglSaml* 736, 4°.

³⁴³ Om Goltzius' stik se Carsten Bach-Nielsen »Tidens tegn. Lidt om vanitasmotiver i 1600-tallet«, *Den iconographiske Post* 1986, 4, 1-12.

³⁴⁴ *Bøgh* 126 ff. med tilhørende note 130 og 135; *Strøm* 6 ff. Oversættelsen af den latinske indskrift er revideret ved Peter Zeeberg.

³⁴⁵ Labor vil normalt optræde sammen med Qvies (Hvilen) og eventuelt Immortalitas (Udødeligheden) jf. Birgitte Bøggild Johannsen og Hugo Johannsen, »Den ydmyge soldat og Udødeligheden. Wilhelm van den Blockes gravmæle over Christoph von Dohna i Odense domkirke«, Hugo Johannsen (red.), *Synligt og usynligt*.

Studier tilegnede Otto Norn på hans 75 års fødselsdag den 13. december 1990, Herning 1990, 95-113, særligt 104 ff.

³⁴⁶ Suppleret efter Woll, *Ligstenene* 188 samt N. S. *Bøgh*, ifølge hvem stenen lå over Bent Pedersen Top, hans første hustru og parrets fire børn, mens hans anden hustru, der ganske vist er nævnt på stenen, siden ægtede hører ved latinskolen Lars Christensen, som blev præst på Sjælland. *Bøgh* 127 og 138; *Strøm* 91.

³⁴⁷ *Bøgh* 138.

³⁴⁸ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; *Bøgh* 127.

³⁴⁹ Suppleret efter *Bøgh* 127; Woll, *Ligstenene* 92 f., ifølge hvem Pontan var hører ved Kerteminde skole og døde 30 år gammel. Kirken modtog betaling for hans begravelse 23. maj 1703, jf. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717.

³⁵⁰ LAFyn. *Odense Vor Frue Kirkeinspektionsarkiv.* Rgsk. 1694-1716.

³⁵¹ Suppleret efter *Bøgh* 127; Woll, *Ligstenene* 127.

³⁵² D.å. betalte enken for at lægge en sten på graven. LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82.

³⁵³ Suppleret efter Woll, *Ligstenene* 184. *Bøgh* 127 noterer, at Aage Pedersen Syv var begravet med sine fire hustruer, 'endskønt den sidste, Barbara Mattæusdatter Reutz, kom der aldrig til at ligge'. Formentlig har også hendes navn været anført på den nu næsten udvaskede sten. Hun blev siden gift med Ove Guldberg, sognepræst i Hvirring ved Horsens. *Bøgh* 153 og 176.

³⁵⁴ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82; *Bøgh* 127.

³⁵⁵ Suppleret efter Woll, *Ligstenene* 192; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1786-1812.

³⁵⁶ Stenen nævnes ikke af *Bøgh*.

³⁵⁷ *Bøgh* 128.

³⁵⁸ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; *Woll* 1953-55 (note 203) 319 f.

³⁵⁹ *Bøgh* 173 med tilhørende note 232.

³⁶⁰ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; *Woll* 1953-55 (note 203) 331.

³⁶¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717. Jens Nielsen selv blev begravet i koret 1701.

³⁶² LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1732-93; *Woll* 1953-55 (note 203) 337.

³⁶³ Nic. Clausen Schack, *Revision og Fortsættelse af Hofmans Fundatssamling*, V, Kbh. 1841, 185 ff. Jf. også LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1732-93; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82.

³⁶⁴ *Jacob Madsens visitatsbog* (note 66) 143; LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. 1732-93; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82. En ny opbevaringsplads indrettedes andetsteds i kirken i efteråret 1764.

³⁶⁵ *Schack* (note 363) 185 f.

³⁶⁶ *Bøgh* 129.

³⁶⁷ *Schack* (note 363) 185 f.

³⁶⁸ RA. *DaKanc.* 1. Dep. H 17 Brevbøger 1806; H 18. Brevsager 1806 (sag 162).

³⁶⁹ Om slægtsrelationerne mellem familierne Juel, Letvetzau, Rantzow og Grabow se *DK Århus* 6027 note 547. Om Johann Thiel se *Weilbach, KunstLeks* 8, 248.

³⁷⁰ LAFyn. *Hverringe Godsarkiv*. Rgsk. 1721-73. Jf. *Bøgh* 129 blev sarkofagerne dog først opstillet 'i fjor år 1769'. Inskriptionerne synes først udført efter 1770, i hvert fald noterede Bøgh, at der på kisterne 'skal ske inskription med indhuggen stil'.

³⁷¹ »conferens« er på såvel Peder Juels som hustruens kiste tilføjet med mindre skrift over linjen.

³⁷² *Bøgh* 127 ff.

³⁷³ Woll, *Lidt mere om Kerteminde Sognekirke* 231.

³⁷⁴ Således betegnet af *Bøgh* 127.

³⁷⁵ Begravelsen lå inden for den alterskranke, der skænkedes til kirken 1712 (s. 1966), jf. *Bøgh* 127; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1786-1812.

³⁷⁶ Hun var anden gang gift med kapellan i Åsum Jørgen Billeskou, efter hvem hun 1719 sad i enkestand. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82; *Strøm* 11 ff.

³⁷⁷ Således Bent Pedersen Top 16. marts 1698 i 'fri jord' i den store gang (Top døde angiveligt af et slagtilfælde fire timer efter at have modtaget et irettesættelsesbrev fra biskop Kingo i en sag om åbenbart skrifte, jf. *Bøgh* 137 f., *Strøm* 15 ff.); Sebastian Johansen Friis 26. dec. 1722; Johan Frederiksen Hornemann 19. marts 1731 (Hornemanns enke, Anna Helene Hvid blev sammen med Lars Pedersen Mørch, med hvem hun var forlovet, da Hornemann friede til hende og hendes far tvang hende til at acceptere, dødsdømt for at have myrdet Hornemann. Parret henrettedes i Odense 4. dec. 1732. Sagen omtales af *Bøgh* 138 og er nærmere beskrevet af *Strøm* 19 ff.); Oluf Sørensen Bagge 31. dec. 1746 (han døde 1. juledag under højmessen, jf. *Bøgh* 138, *Strøm* 24). Præsternes hustruer begravedes samme sted, dog mod betaling. Provst Nicol Seidelin Bøgh nød fri begravelse 27. aug. 1778 i koret ved degnestolen, jf. *Bøgh* 24. Hans første hustru samt nogle af parrets børn var begravet i søndre sideskib.

³⁷⁸ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1786-1812, Indk. breve 1710-1819; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93.

³⁷⁹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1742-86; Indk. breve 1710-1819.

³⁸⁰ Herpå tyder i hvert fald en oplysning, meddelt af Woll og formentlig hidrørende fra kirkebøgerne, om at Niels Rasmussen i 1786 blev hensat i 'kirkens åbne begravelse lige for korsdøren'. V. Woll, »Bidrag til Kerteminde Købstads Historie i det 18. Aarhundrede«, *Årb.-Odense og Assens* 1937-38, 86.

³⁸¹ *Bøgh* 200, V. Woll, »De eligerede mænd i Kerteminde (1732-1837)«, *Fy. Årb.* VI, 1956-58, 464.

³⁸² RA. *DaKanc.* B 72. Fynske tegnelser 1596-1660 (*KancBrevb* 5. marts 1641); B 160. Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager. Før 5. marts 1641.

³⁸³ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82. Hun døde 1725 og blev begravet i Revninge Kirke (Odense Amt), jf. *DaAd. Årb.* VII, 1910 121.

Fig. 177. †Kiste nr. 5, tilhørende ukendt (s. 2043). Foto R. Nellemann 1944. – †Coffin no. 5, of an unknown deceased.

³⁸⁴ Baronesse Podebusk havde 1719 erklæret, at begravelsen var hende 'uvedkommende', jf. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1704-31 samt NM. Indb. ved V. Woll (1944) med reference til kirkens regnskaber.

³⁸⁵ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82. Høyer noterede, at han havde 'købt til kirken en åben begravelse i Kerteminde Kirke i sakristiet på den søndre side af Anne salig Jacob Madsens i Birkende'.

³⁸⁶ NM. Indb. ved V. Woll (1944).

³⁸⁷ *FySaml* 6, 1873, 327; *DaAd. Årb.* VI, 1905, 147.

³⁸⁸ †5. dec. 1580, jf. *DaAd. Årb.* VI, 1905, 147.

³⁸⁹ †20. nov. 1587, jf. *FySaml* 6, 1873, 367; *DaAd. Årb.* VI, 1905, 148.

³⁹⁰ *DaAd. Årb.* I, 1887, 141 f.; VIII, 1914, 27.

³⁹¹ Ludvig Boesen, *Beskrivelse over det smukke og fornøylige Stamhuus og Herresæde Lundsgaard ved Kerteminde i Fyen, med underliggende Eyendomme og Herligheder, og Efterretning om alle Gaardens og Godsets Eyere indtil denne Tid*, Kbh. 1769, 63; *DaAd. Årb.* VIII, 1914, 26 f.; H. Hjort-Nielsen (udg.), »Jens Bircherods dagbøger 1658-1708«, *PersHistT* 1927, 226.

³⁹² Woll 1956-58 (note 381) 447 f.

³⁹³ *Bøgh* 203 med tilhørende note 408.

³⁹⁴ *Bøgh* 129; *DaAd. Årb.* LXXVI, 1959, II, 16.

- ³⁹⁵ Seks mand måtte rydde en del kister til side for at få plads til kancellirådens kiste i begravelsen. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82.
- ³⁹⁶ Forinden var krypten besigtiget af den kgl. bygningsinspektør, som konstaterede, at kisterne stod 'i lag over hinanden, flere er væltede og sønderslæede, og ligresterne er faldet ud. Støv, snavs og rotter hersker i rummet'. Jf. referat i NM samt indb. ved V. Woll (1944).
- ³⁹⁷ De 1 kister er beskrevet i NM. Indb. ved V. Woll (1944), hvor også enkelte fotos findes.
- ³⁹⁸ Afskrift ved V. Woll i Kerteminde By- og Egnshistoriske Arkiv. Kerteminde Kirke (Sct. Laurentius). A1464.
- ³⁹⁹ Avisklip 10. jan. 1978 i Kerteminde By- og Egnshistoriske Arkiv. Kerteminde Kirke (Sct. Laurentius). A1464.
- ⁴⁰⁰ Bendix Ludvig Pfluegs dødsår, jf. *Bøgh* 129.
- ⁴⁰¹ Kerteminde Avis 12. aug. 1949.
- ⁴⁰² *HofmFund* V, 282; LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31.
- ⁴⁰³ Legatet bekostede reparationerne. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93.
- ⁴⁰⁴ Jf. *Bøgh* 129.
- ⁴⁰⁵ J. M. Thestrup var gift med en søster til købmand Jens Ottesen Langemach, jf. *Bøgh* 182.
- ⁴⁰⁶ Jens Ottesen Langemach døde uden arvinger. 2. marts 1706 betaltes for en spæd søn, Otte Jensen, som blev jordfæstet i søndre sakristi, og 20. juni 1724 for hans hustru Dorthe Hermansdatter Brochs jordfæstebegravelse i koret. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; 1717-82; samt *Bøgh* 175 med tilhørende note 252 og 254.
- ⁴⁰⁷ Begravelsen lå 'lige over for den søndre gang', jf. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31, også beskrevet som 'i den søndre gang oppe mod koret', jf. *Bøgh* 128.
- ⁴⁰⁸ Borgmester Merchels barnebarn, jf. *Bøgh* 128 og 181.
- ⁴⁰⁹ *Bøgh* 162.
- ⁴¹⁰ Ægteparret Henrik Flindt og Vilhelmine Merchel fik 'mangfoldige børn, uden tvivl 20 i alt', hvoraf størstedelen endnu levede 1770, jf. *Bøgh* 181.
- ⁴¹¹ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82; *Bøgh* 128.
- ⁴¹² Mathias Thestrup var gift med Barbara Jørgensdatter, en datter af Johan Rudolf Burenæus' hustru, Karen Poulsdatter, og hendes første ægtemand, tolder Jørgen Mand. Jf. *Bøgh* 180 og tilhørende note 291.
- ⁴¹³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve 1840-1915; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1868-76, 1877-83.
- ⁴¹⁴ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Menighedsrådsark.* Synsprot. 1862-1955; *Bøgh* 128.
- ⁴¹⁵ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717; jf. også *Woll* 1953-55 (note 203) 323.
- ⁴¹⁶ *HofmFund* V, 279 f. Vedr. møllen se V. Woll, »Kerteminde Markjorder«, *ÅrbOdense og Assens* 1922-25, 417 f.
- ⁴¹⁷ Christoffer Mogensen var gift med Johan Glysingssøsterdatter Margrethe. *Bøgh* 181. Forud var gået en strid om indtægterne af den vindmølle, Glysing havde testamenteret til begravelsens vedligeholdelse, men som Christoffer Mogensen som arving inkasserede uden at videregive dem til kirken. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717.
- ⁴¹⁸ Jørgen Nielsen var gift med en niece af Anna Møllen, jf. *Bøgh* 181.
- ⁴¹⁹ *Bøgh* 180-181.
- ⁴²⁰ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1704-31; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1694-1717.
- ⁴²¹ Testamentet er gengivet i Schack (note 363) 186 f. Det gengives også af *Bøgh* 233 f. (Denne afskrift synes dog at rumme en fejl, idet begravelsen angives at ligge i kirkens nordøstre hjørne under parrets lukkede stol. I Schacks gengivelse hedder det, at begravelsen ligger i det nordvestre hjørne, hvilket stemmer overens med de øvrige arkivalske oplysninger). Se også LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93, 1811-20; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. 1717-82.
- ⁴²² LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1834-39, 1877-83.
- ⁴²³ Jf. skrivelse fra Joh. Stöckel, Tøjhusmuseet, til V. Woll, Kerteminde, 31. aug. 1932. I Kerteminde By- og Egnshistoriske Arkiv. Kerteminde Kirke (Sct. Laurentius). A1464. Jf. også V. Woll, »Kerteminde under Svenskekrigen«, *ÅrbOdense og Assens* 1931-36, 291, samt *Kerteminde Avis* 17. marts 1984.
- ⁴²⁴ *Bøgh* 130.
- ⁴²⁵ Crane blev begravet i en jordfæstebegravelse under midterskibets mandsstole (dvs. i søndre side), betalingsdato 2. marts 1748, jf. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1732-93.
- ⁴²⁶ D.å. erhvervede afdødes ægtemand, stiftsprovst Jens Paludan Müller, et gravsted på kirkegården, jf. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. 1811-20.
- ⁴²⁷ Parret testamenterede halvdelen af deres bo til Kerteminde Fattigvæsen. Hustruens dødsdag og mindekriften er tilføjet efter 1920, jf. Woll, *Ligstenene* 193 f.
- ⁴²⁸ Om Christoffer Guldsmeds slægt, se *FySaml* 6, 1873, 4 f. (noten).
- ⁴²⁹ Jf. meddelelse ved V. Woll i Kerteminde Avis 18. okt. 1948.
- ⁴³⁰ Suppleret efter Woll, *Ligstenene* 194 f.
- ⁴³¹ Suppleret efter Woll, *Ligstenene* 194 f., *Bøgh* 131. Sidstnævnte beskrev stenen som 'en smuk ny ligsten'. Jf. også E. Juel Hansen, »Slægten Laurentin i Danmark«, *PersHistT* 1940, 233 ff.
- ⁴³² Jf. Woll, *Ligstenene* 194 f.
- ⁴³³ Suppleret efter Woll, *Ligstenene* 194.
- ⁴³⁴ Woll, *Lidt mere om Kerteminde Sognekirke* 232 f.
- ⁴³⁵ *Bøgh* 131.
- ⁴³⁶ *Bøgh* 131, ifølge hvem stenen var 'navnkundig' pga. indskriftens umiddelbare udsagn om afdødes høje alder.
- ⁴³⁷ Woll, *Ligstenene* 193.

Fig. 178. Farvelagt tegning af Kerteminde med kirken i baggrunden. Tegnet af Hans Smidth o. 1852. I Kerteminde-egnens Museer. – Coloured drawing of Kerteminde with the church in the background. Drawn by Hans Smidth c. 1852.

ST. LAWRENCE CHURCH

ENGLISH SUMMARY

Kerteminde is situated on the north-eastern coast of the island of Funen (Fyn), and probably emerged as a town around the year 1300. The town has always been amongst the smallest towns on Funen, only gaining its royal borough rights in 1413. While its hinterland has always been limited, its citizens made extensive use of the advantageous harbour conditions during the Late Middle Ages and Renaissance periods, when Kerteminde served as port of access to Odense, the largest town on Funen.

The parish church, whose date of establishment is unknown, was the sole church in the

town during the Middle Ages. The first mention of the church is in 1350, when merchant Johan Swanebeke, citizen of Lübeck, made a bequest to the church in his testament.

The town's acquisition of royal borough rights in 1413 does not seem reflected in the church's construction history. Apparently, a major extension, traditionally dated to 1476, was quite an economic burden for the relatively poor church. In fact, more than 200 years were to pass before it was completed in keeping with the original plans. Without doubt, the most dramatic event in the town's history took place during the Swedish

Wars. In January 1658, the Swedish troops occupied Kerteminde, as they had done throughout Funen. Following the Peace Treaty signed on the 27th of February in Roskilde, the occupying troops were meant to retreat. Unfortunately, before this action was completed, Karl X Gustav recommenced the acts of war in August 1658. The turning-point came on the 31st of October 1659, when a large Danish-Dutch fleet anchored up in the Great Belt opposite the town. Following extensive bombardments, which demolished Langebro, i.e. the southern access-point to the town, and caused massive destruction, the Danish troops were landed north of Kerteminde. The decisive battle took place on the 14th of November 1689 outside Nyborg. Kerteminde church still bears witness to the events in the form of an unusual memorial, erected in memory of a, now unknown, fallen Danish officer.

While, the church is known not to have been damaged during the bombardments, serious levels of destruction elsewhere caused severe economic problems for the town. These were exacerbated when the Odense merchants stopped using the town as their cargo terminal. In fact, the town's development ground more or less to a halt as a result.

From the middle of the 1600s, the church was the recipient of quite substantial bequests from affluent citizens. The town's ongoing connection to the sea through sailing and fishing is evident, amongst other things, through the establishment of the Skipper's Bearers Guild, whose biers are still stored in the church. However, renewed growth was first created during the 1800s through the growth of considerable shipping and fishing activities. Furthermore, the town's renewed prosperity was mirrored by two major renovations of the church, i.e. of its interior from 1854-55, and its exterior in 1873-76.

THE CHURCH SURROUNDINGS. The church is situated on a central spot in the historical town centre. It is orientated almost exactly east to west, extending from the town square and Langedgade in the west to Strandgade in the east. These two streets are connected by the north and south

passages, entitled 'Nordre og Søndre Kirkerist' (northern and southern church grid).

†*Churchyard.* The entire area surrounding the church between Strandgade and Langedgade is identical with the church's original †graveyard. The latter, was in use until a few years after the establishment of Assistens Cemetery in 1808. The last burial to take place there was in 1852.

From the middle of the 1500s approximately, the town had a †*school* which was placed outside the churchyard's north-eastern corner. Extensive renovations of the school in 1741 resulted in an almost complete renewal of the premises. While it ceased to function as an educational institution in 1805, the building was preserved in-situ until 1933, when it was transferred to the National Open Air Museum of Urban History and Culture »The Old Town« in Århus.

BUILDING. Archaeologically speaking, the existence of an older church, with the exception of the existing bell tower which was added at a later date, has only been proven in part. It is primarily evident in the construction-history of the present church. St. Lawrence has been described as a single nave church, 4 meters lower than the present church. It probably had a narrower choir to the east, on the north side of which a sacristy has been attached. Wholly built in limestone, the church must have been built around the year 1300 alongside the emergence of the town.

As mentioned above, a tower was presumably added to the west end of the †*older church* during the latter half of the 1300s. Later, the tower was incorporated into the present day church. In all, four storeys have been preserved, while the gables were lost in connection with an elevation work.

The *tower* corners are comprised of decorated support-pillars, the north western of which is somewhat larger than its counterparts and contains a stairwell providing access to the tower's top storey.

The tower chamber's ceiling is comprised of a cross vault, and may be accessed from outside through a west facing door. While the door has existed in its present form since the 1873-76 res-

Fig. 179. Indre set mod øst. Foto Henrik Wichmann 1998. – *View of the interior, looking east.*

toration works, it has probably had an original forerunner. It was presumably formerly possible to access the nave from here, through a now partially blinded tower arch.

Traditionally, the present day church has been dated to 1476. It was built in two phases, first the two bays facing east, and then the remaining three to the west. The key and side vaults are joined under the same roof, and the bays are separated from each other lengthwise by support pillars. Similarly, two support pillars form a line of distinction between the middle and side aisles along the eastern gable.

Despite the fact that the east gable is the church's most magnificent architectural feature, it bears some striking anomalies. Right in the middle of the gable is an approximately 3.5 meters wide and two brick deep wall projection encompassing the central nave's east window and carrying a sacring-bell turret. This construction anomaly is a result of the fact that the roof ridge is misaligned northwards in relation to the original plan.

The *sacring-bell turret* rises up opposite the roof ridge, similarly misaligned northwards. A fact which is particularly evident below, where it connects with the right-angled wall projection from the gable's midpoint. The spire's masonry rises above the roof ridge in the form of an octagonal pillar.

The contemporary copper-clad *spire* is of more recent date. Access to the hollow cylindrical pillar is provided through a segmental arch doorway, opening directly above the eastern wall rib of the east nave.

Today there is little or no trace of the original details on the north and south nave walls. Thus, there is little evidence of the doors which were placed in the nave's 5th bay. While having undergone vast changes, masonry wise, the supporting pillars probably originate from the same period as the nave walls.

Interior. Contrary to the exterior, there is a visible distinction between the two primary chamfers, i.e. 1st-2nd bay and 3rd-5th bay. The boundary between them is visible as a simplification of the architectural forms employed, not to mention

as soldered joints above the arches incorporated in both the nave walls' exterior and aisle inner-walls. The entire interior surface has been plastered over during the 1855 restorations, with the result that a large number of details have avoided closer inspection.

East section. The middle aisle, comprising the church's double bay high chancel, is connected to the side aisles by lancet arcades, supported by pillars decorated with raised moulding. Above the arcade arches, the nave walls were broken by lancet arched triforium openings, now bricked-up and visible as blinded openings.

The *west section* is much simpler in design. Here the middle aisle's three bays are connected to the side aisles by lancet arcades borne by characteristic elongated octagonal arcade pillars. As in the east section, the nave walls are broken by now blinded 'triforium' openings – in this case in the form of segmental arches.

Vaults. As indicated above, the entire church was prepared for vaults throughout the middle and side aisles. These preparations commenced in the high chancel, east section's middle aisle, where the two planned vaults were incorporated. The convex surfaces seem to have been added subsequent to the roofing of the entire five bay nave. The vault in the west section is identical to the two in the east section, and must have been added immediately following their completion. Subsequently, work on the remaining vaults came to a halt, and the remaining ceiling areas in the middle and side aisles came to stand as flat board ceilings for the next 200 years, until 1698. That this was the case is evident in Bishop Jacob Madsen's account of his visit to the church on the 26th of April 1588.

THE POST-REFORMATION CHURCH. Mere roof- and wall maintenance was all the care given to the church during the first 150 years following the Reformation.

Completion of vaults, 1698. Of the vaults prepared for as part of the erection of the Late Medieval church, only three had been completed at the time. The remaining vaults were completed in 1698 as 'traditional Medieval vaults', following the bequest of an undisclosed sum for this purpose by

Anna Mølken as part of her late husband, Mayor Johan Glysing's last will and testament. During the following hundred years, regular, recurring repairs were carried out on the roof and bays.

Restorations 1854-55, 1873-76. The interior and exterior of the church still bear witness to two extensive restorations which took place in the second half of the 1800s.

In 1852, J. D. Herholdt made a drawing and estimation of the costs involved in restoring the church. Subsequently, however, the case was left on hold. Two years later, some parts of the planned restoration were invited to tender. The most extensive work was that to be done on the interior, where all visible brickwork was brought into alignment and covered by a thick layer of plaster. The two blinding walls, separating the side aisle's eastern bays, must have been erected at this point in time. While the aforementioned blinding wall in the north side aisle was being built, the interior-design of the present sacristy was more or less being defined.

The 1854-55 work on the church exterior consisted merely of reparations, as the existing wall treatment, plaster and lime-wash, was retained.

Between 1873-76, Carl Lendorf received honoraria for planning and drawing a restoration of the church, whose declared goal was to recreate the church's 'original' exterior as an un-plastered church. The tower gables were demolished and the tower was extended by 9 feet. Then, new gables were built, as adjusted copies of their predecessors. Facing walls in new medieval brick were added throughout the church. However, only weathered or crumbling bricks were replaced in the tower and the eastern gable. A new granite plinth was also put in place here.

In connection with renovation of the tower room, which it may be added also serves as the church porch, it was redesigned with a new main entrance facing west.

An interior restoration carried out in 1978-79 by architect Ebbe Lehn-Pedersen set its mark primarily on the building itself, as thorough maintenance with the white-washing of vaults and walls, alignment of floors, etc. Hence, the church exterior appears more or less as it did fol-

lowing the restoration works of 1873-76, with raw brickwork and red tiled roofs.

Floors. The church's contemporary floors, which are made of large square yellow and blue-black tiles, date back to the restoration of 1873-76. However, in the pews and the sacristy (the two east bays in the north side aisle) the floors are made of planed pinewood planks. Also, the floors in the tomb chapel, situated in the south eastern corner, and in the tower room, are made out of square limestone tiles from Gotland, Sweden.

Doors. Today, the church has two doors. The main entrance is through the tower's west door, whose present design originates from the restorations of 1873-76. However, the base of the door was extended by approximately a half meter, in connection with the lowering of the terrain in front of the church, where there formerly were a couple of steps leading from the square to the tower room. The segmental arch door in the northern side aisle's second bay, seen from the east, is of unknown date. It is younger than 1873 (cf. fig. 18) and was thus probably added in 1873-76. At any rate it existed in 1884 (cf. fig. 22).

Windows. The church's contemporary wrought-iron windows with rectangular lead came windowpanes were added in connection with the restorations of 1873-76.

Roof constructions. The nave's roof construction is relatively well-preserved (fig. 26-32) and must be contemporary with the erection of the two main sections of the church. In the east section, the roof construction above the nave, is comprised of trusses made up of two collar beams, a pair of diagonal ties, together with short vertical under purlins at the rafter bottoms. In the main, the trusses are borne by hammerbeams, which, however, are replaced by ceiling tie beams where there is a greater expanse to be bridged, i.e. between the bays and at the east gable. Both hammer beams and ceiling joists rest on two wall plates. Horizontal \dagger bias binds have been added between the roofbeams and the second hammerbeam to each side of a beam for further strengthening. Many pieces of wood have numbering engorged.

The side aisles' rafters are departing from the nave's roof ridge. It has often been suggested, that

the side aisles' rafters were secondary, indicating that the original church dimensions were Basilical in proportion – with separate roofs above the middle and side aisles. Nevertheless, this reconstruction theory is untenable. Partly, because the side aisles' roof pitch would be too low, and partly, because the openings between the nave and side aisle attics are not formed as windows. The shape of the west section's roof constructions is the same as those of the east bay, albeit with variations in collar-beam heights and a certain simplification of detail. Thus, the horizontal braces are not used here.

Some of the wood used in the nave roof has clearly been recycled from an older †roof construction. Amongst other things, parts of a wall plate with grooves engorged for anchoring rafters have been reused as collar ties.

From the Late Middle Ages at least, the church has always had tiled roofing, with the exception of the sacring-bell turret above the chancel's east gable. The turret spire, which has been replaced a number of times, was formerly clad in lead. This was, however, replaced by copper cladding at the time of the latest renovation in 1873–76.

Murals. In connection with the lime-washing of the church in 1979, fragments of the †murals on the chancel vault were uncovered. All of the decorations were covered over by the lime-washing. On the southern part of the groined arch between the chancel's first and second bays, fragments of painted drapes were uncovered which had decorated the wall above an epitafium erected in 1675 for Anders Jørgensen Mand. On the southern part of the chancel's western groined arch, painted drapes were exposed (fig. 167). They had probably been painted around the pulpit canopy which was situated here until 1698.

FURNISHINGS. The following are the remainder of furnishings from the late Middle Ages: a (†)monstrance cabinet which has been transformed into an alms post, a large oak wood cupboard, and a bell with the year 1419 embossed. Not to mention a *Christ's tomb which was entrusted to the National Museum in 1845.

Moreover, written testimony indicates, that the church has had a †stone baptismal font (probably a Romanesque granite font) – the only furnishing which could possibly have been transferred from an older †church. The font was scrapped c. 1875. In addition, a †bell from 1447 recast in 1835 as bell no. 2 and two small †mass bells.

Following the reformation, Anne Lauridsdatter Knob donated an †altar catechism tablet in memory of her husband, Palle van Mehlen. Prior to 1588, the church was furnished with a †gallery pulpit. Possibly, there was also an †organ (no. 1), while a †tower clock is mentioned in a 1609 source. While the stalls were refurbished in c. 1635, the local gentry furnished some (†)manorial pews in the 1640s.

In the decades coming up to the year 1700, the church received numerous furnishings as gifts from prosperous citizens. Among these, both the altarpiece donated by Mayor Johan Rudolph Burenæus and his wife, 1675–76, and the pulpit donated by vicar Anders Poulsen and his wife, 1676, deserve a mention. The latter of these, was placed by the pillar to the south of the chancel arch. In 1694, Mayor Johan Glysing and Anna Mølken financed the erection of †wall panelling along the chancel's longitudinal walls. In 1698 a (†)chancel screen was erected as a testimonial gift on their behalf. They also contributed to the purchase of a new †organ (no. 2), which only came into place in 1719. The erection of the chancel screen meant that the pulpit had to be moved to the eastern pillar of the middle aisle's south side, where it was augmented by a new staircase and door. Between 1650 and 1750 the church also received a large number of other gifts, including a wrought-iron altar rail, two chandeliers and two candle brackets, two ships, a †font screen and a †font canopy for the baptismal font. In addition, a total of six †closed pews were furnished. Thus, by the mid-1700s, the church was much more ornately furnished than it had been 100 years earlier.

During the first half of the 1800s, the †closed pews were converted into ordinary open pews, and the †baptismal font screen was removed. A new organ (†no. 3) was purchased in 1847. While

Fig. 180. Topstykke (nr. 10) fra (†)korgitter, 1698, med sekundær bemaling (s. 1974). Foto i Nationalmuseet. – *Top piece (nr. 10) on (†)chancel screen, 1698, with secondary painting.*

two rows of chancel chairs were put in place in the chancel's west bay, in connection with interior restorations 1855–56, the chancel screen and other furnishings were sold off by auction. At the same time, the top pieces of the closed stalls were sawn off. In 1875, a new baptismal font, in the shape of a baptismal angel, was purchased.

While parts of the (†)chancel screen were recovered in 1926, a new organ, donated by H. O. Lange, was put in place in 1938. At the same time, the pulpit was moved to its' present position, next to the chancel arch's north side pillar.

In the years c. 1920, the furnishings were refurbished and redecorated, partly in keeping with traces of former colouring. The woodcarvings appear polychrome with stains and gilt, the stalls are red-brown, while the double-doors and panelling are kept in shades of grey.

The furnishings' former colour-scheme is almost unknown. In 1834, the carvings were painted a pearly grey, and in 1855–56, some of the woodcarvings were painted as oak wood.

DESCRIPTION. In the following, the most important items of furniture will be described in the same sequence as in the Danish text with relevant figure reference and page number in brackets.

Altarpiece (fig. 35–43, 166), from 1675–76, donated as a gift by Mayor Johan Rudolph Burenæus and his first wife, Karen Poulsdatter, in memory of her mother. The tablet, in auricular style, is a two tier construction, flanked by evangelist figures and crowned by a figure of Christ carrying the banner of victory. It is decorated by three contemporary paintings. Two altar paintings (fig. 40–41), depicting the Establishment of the Eucharist and the Resurrection, by artist Christoffer Faber, were incorporated in the altarpiece 1856–1986. Since then, they have been moved to the southern aisle's west wall and the sacristy, respectively.

Altar plate (fig. 44–47). The chalice is from c. 1600. The wafer box, from 1721, is made by Knud Povelsen, Kerteminde, and donated as a gift by Aage Pedersen Syv and his wife, Barbara Matthæusdatter Reutz, together with †wine jug no. 2. The communion set for the Sick is from 1870 and made by Niels Christopher Clausen, Odense.

Altar candlesticks (fig. 48). 1616, donated as a gift by Mayor Poul Skinkel. The candlesticks have a baluster shaft above a circular base, which in turn rests upon the backs of three reclining lions.

(†)*Monstrance cabinet*, late Middle Ages, transformed into an alms post (see below).

**Christ's tomb* (fig. 50–55, 171–72). First quarter of the 1500s. The grave, which is formed like

a coffin, contains a realistic figure of the dead Christ. Formerly, the coffin could be opened and closed by means of two smooth doors (of which only one remains). When closed they comprised a pointed roof over the reclining figure, and when open they hid the sides of the coffin, lengthwise. The gables are decorated with paintings of Christ as a man of pain and a Pietá. The paint on both is peeling. There are traces of an almost obsolete painting on the inside of the remaining door, depicting scenes from the Passion of Christ. The only other surviving Christ's tomb in Denmark, is that in Mariager Church (Randers Amt). The existence of other surviving figures of Christ and archival references, point towards the former existence of other examples.

Altar rail (fig. 58-59). 1712, donated as a gift by merchant Thomas Johansen and his wife, Hylleborg Maria Jacobsdatter Bager. The railing, made by blacksmith Christen Sørensen in Marslev, is of partially gilded wrought-iron and closely related to the slightly older altar rails in St. Knud's Church and The Church of our Lady in Odense (p. 569, 1098).

Baptismal font (fig. 60), 1875. A copy of H. W. Bissens baptismal angel from 1843-44 in Middelfart Church, made by zinc monger Rasmussen in Copenhagen and donated by Kerteminde citizens.

(†) *Chancel screen* (fig. 62-69, 173-74, 180). 1698, donated by Mayor Johan Glysing and his wife, Anna Mølken. Made by sculptor Michael Tuisch from Riga. The following are the surviving elements of the screen: two cherubs, six apostle figures, two top pieces and a top figure, all of which have been mounted on the east-facing interior aisle walls.

Pulpit (fig. 70-78, 181-82). 1676, donated by vicar Anders Poulsen and his wife, Anna Pedersdatter. The pulpit's five bays are decorated with simple reliefs of Christ and the evangelists, while the canopy's top pieces are comprised of auricular cartouches covered in masks between which male-children stand bearing instruments of the Passion. In 1681, alderman Wilhelm Weghorst and his wife, Kirsten Andersdatter donated a beautifully decorated *hourglass (fig. 79a-b), for the pulpit, as a gift (now in the National Museum). In 1698 a new staircase and door were added to the

pulpit. They were carried out by carpenter Niels with carvings attributed to Michael Tuisch.

Stalls (cf. fig. 80-91). While the oldest gables are from c. 1635, the remaining parts are primarily remnants following the 1855-56 restoration and the refurbishment in 1915. The pews include gables and doors from (†)manorial pews, covered in richly carved ornamentation. These pews date from the 1640s and were erected for Markor Rodsteen of Lundsgaard and his wife, Vibeke Tønnesdatter Friis, and Hans Oldeland and his wife, Ingeborg Gyldenstjerne, respectively.

Cupboard (fig. 93), from the first quarter of the 1500s, with linen fold pattern. Behind one of the doors is a wrought-iron screen, which suggests that part of the cabinet was used for consecrated hosts.

Alms post (fig. 94a-b), in the form of a transformed late Middle Age (†)monstrance cabinet, hewn out of an oak log, with iron-bands mounted on all sides. It is comprised of two chambers. The upper chamber is covered by a lid, behind which is a wrought-iron screen, similar to that of the cupboard from the late Middle Ages.

Organ (fig. 98-101). 1938, built by Marcussen & Søn, Aabenraa, with 31 chords, 3 manuals and pedal. The organ casing was drawn by Harald Lønborg-Jensen and carried out by sculptor Erik Pedersen, Birkede.

Chandeliers (fig. 105, 107, 173). The oldest chandelier was donated as a gift by customs officer Christen Poulsen. A larger, and very beautiful, chandelier was donated as a gift in 1685 by members of the Bager family. They had it hung over their crypt in the chancel. Furthermore, there are two double candle brackets in existence (fig. 106, 108). One from c. 1639, decorated with an image of the Annunciation, and donated as a gift by merchant Hans Mortensen and his wife, Elsebeth Steffensdatter Blok 1673-74. The other was donated as a gift by Morten Poulsen Bager and his wife from Copenhagen, for use by the pulpit.

Ships (fig. 109-10). One, a three-masted man-of-war, was donated as a gift by merchant Poul Jespersen Bager and his wife, Anna Sophie Husum in 1686. Since 1765, it has had the name »Dannebrog« written on its' side, in commemo-

Fig. 181. Prædikestol, 1676, skænket af sognepræst Anders Poulsen og Anne Pedersdatter (s. 1976). Placering i skibets sydside før 1938. Foto Harald Lønborg-Jensen. – Pulpit, 1676, donated by vicar, Anders Poulsen and Anne Pedersdatter. Location in the southside of the nave before 1938.

ration of the shipwreck of a battleship, Dannebrog, during the battle of Køge Harbour on the 4th of October 1710, in which 22 sailors from Kerteminde died. The other, a three-masted corvette, was presumably donated as a gift by the Kerteminde Skipper Bearer's Guild 1735.

Biers (fig. 111-18), 1737. A large and a small bier, with relief-carved and painted ornamentations, respectively. The biers, which are placed in the tower chamber, belong to the Kerteminde Skipper Bearer's Guild.

The *tower clock* (p. 2009) is from 1945.

Bells (fig. 119-22). The church's oldest bell is from 1419. It has miniscule inscriptions and cast

reliefs and -marks in the form of a bolt of lightning. The two other bells are from 1835 and 1924.

SEPULCHRAL MONUMENTS. The church contains six wall monuments and memorial tablets and 17 tombstones. Also, there is a burial vault containing two stone sarcophagi.

There is no remaining knowledge regarding burials in the Middle Ages. Written testimonials witness the fact that the church, at the end of the 1500s, provided a framework for the burial of some members of the gentry, as in the case of Palle van Mehlen of Lundsgaard (†1576), his wife Anne Lauridsdatter Knob (†1580) and their

daughter, Ellen (†1587). The oldest surviving tomb relic is a stone from 1564 which was placed over Poul Klausen (fig. 134).

While there are no surviving testimonials of large-scale scrapping of tombstones in the first half of the 1700s ownerless stones were removed, one at a time, from the church. In 1855, the stones were gathered in the floor of the chancel's southern aisle. Most of them were subsequently built into the tower room's walls in 1918. Almost all the wall monuments are to be found in their original positions.

Five of the wall monuments originate from the 1600s. They include three wood carved frames with paintings and two small stone tablets. A large renaissance wall monument, erected in memory of alderman Anders Eggertsen and his wife, Johanna Lauritsdatter, (fig. 125–27) is particularly interesting. It is richly decorated with scrollwork, herma, lion masks and fruit. The same is true of a large wall monument from 1675, made in auricular style, and erected in memory of vicars Anders Jørgensen Mand and Anders Poulsen, and their wife Anna Pedersdatter. The latter, is adorned with figures of Moses and John the Baptist and decorated with cherub heads, masks and fruit. Its crowning glory is an angel blowing a trumpet and carrying a spear (fig. 129–33).

Among the surviving tombstones, attention must be called to the following stones: firstly, that of Anne Norby, dating from c. 1606 with 16 family coats of arms (fig. 136), and secondly, that of vicar Anders Jørgensen Mand, dating from c. 1641 and bearing Latin inscriptions (fig. 140). A third stone is also worth further scrutiny, it is a stone from the first half of the 1600s, placed over an unknown deceased, and bearing the image of to people wearing clothes contemporary to the period and with shovel and spade, thereby referring to the personification of work, Labour (fig. 141).

The church's only chapel, *Peder Juel's chapel* (fig. 147–53), was furnished c. 1764–69 by titular Privy Councillor Peder Juel of Hverringe in the eastern bay of the chancel's southern aisle. The pointed-arch openings onto the chancel and the southern aisle are shielded by wrought-iron gratings. The

grating that opens onto the chancel is crowned by two shields with the painted coats of arms of Peder Juel and his wife, Birte Cathrine Levetzau. There are two sandstone sarcophagi in the chapel, both carried out by Flensborg sculptor Johann Thiel following a contract from 1767. The sarcophagi, which are adorned with large rocaille cartouches, are almost identical to five sarcophagi in Grabow's Chapel in Østbirk Church (DK Århus 4497) and closely related to two sarcophagi of Gerhard de Lichtenberg and his wife in Horsens Klosterkirke (DK Århus 5931). The lid panels carry inscriptions for Peder Juel and his wife.

†*Post-medieval burial vaults.* Seven of the church's eight brick-built burial vaults were placed in the eastern side under the chancel and its' aisles, while the last one was to be found under the organ in the west end. They were all furnished prior to the period documented in the church's financial records. While, the particular details surrounding their bringing-about thus remain unknown, they have remained the same in number, at least since the end of the 1600s. The largest and best burial vault, a vaulted crypt under the eastern bay of the southern aisle, belonged to the owners of Lundsgaard (Lundsgaard's burial vault). In 1728, the burial vault was purchased by the church as it was otherwise unused, with the aim that interested citizens could buy a space in it. In 1944, the crypt was emptied of coffins and furnished as an air-raid shelter. Two coffins have been preserved in Møntergården in Odense. The remaining burial vaults have been demolished in connection with floor reparations in the 1800s and 1900s.

Burial equipment. A rapier and a pair of boots from c. 1630–1660, which have been hung on the southern vault sheath in the chancel's second bay. Traditionally, they were thought to belong to a Danish officer, who fell on the churchyard following a heroic effort against the Swedes during battle in Kerteminde on the 31st of October 1659. Three hen's eggs (fig. 162) from the 1700s,

Fig. 182. Indre set mod øst. Foto Kristian Hude 1903. – *View of the interior, looking east.*

which were removed from child coffins in the Lundsgaard burial vault, are preserved in Kerteminde Museum.

Churchyard monuments. Only a few tombstones have been preserved in the graveyard next to the

church. Amongst others, a white marble tablet from c. 1820 in memory of Marie Benedicte Paludan Müller (mother of the author Frederik Paludan Müller). The tablet has been built into the church's southern wall.